

**Қ. ХОҶАЕВ, А. АБДУВАЛИЕВ,
Н. ШАРАФИДДИНОВ,
Б. РАҲМАТОВ**

АДАБИЁТИ ТОҶИК

**Китоби дарсӣ
барои синфи
6**

Нашри сеюм

**Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
ба чоп тавсия кардааст**

**ДУШАНБЕ
«МАОРИФ»
2014**

ББК 38.3 Тоҷик Я 72
Х-79

Х-79. Қурбон Ҳоҷаев, Аҳмад Абдувалиев, Нуриддин Шарафиддинов, Баҳодур Раҳматов. **Адабиёти тоҷик.** Китоби дарсӣ барои синфи 6. Душанбе, «Маориф», 2014, 192 саҳ.

Ҷадвали истифодаи иҷравии китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали соли таҳсил	Охири соли таҳсил
1					
2					
3					
4					
5					

МУҚАДДИМА

Хонандагони азиз!

Адабиёт аз калимаи арабии адаб гирифта шудааст, ки он дар лугату фарҳангҳо ба маънои хушахлоқӣ, кирдори писандади, покнатинатӣ, иффату (порсой) ҳаё, донишу ҳунар ва таълиму тарбия омадааст. Тамоми ин сифатҳо, ки мансуби пиндору гуфтору рафтори неки инсониянд, ду ҷиҳати асосиро фаро гирифтаанд: яке рафтори ҳолӣ аз камбудихову нуксонҳо, амалҳои зишту бад ва дигаре ба маънои донишу ҳунар. Ба тариқи сода адабиёт фаннест, ки одамиро ба роҳи рости зиндагӣ ҳидоят менамояд.

Дар синфи шашум шумо аввал бо адабиёти шифохӣ, жанри шеърӣ рубоӣ, сипас чистону муаммо шиносӣ пайдо карда баъдан аз эҷодиёти шахсиятҳои варзидаи эҷодӣ— Унсурулмаолии Кайковус, Муҳаммади Ғазолӣ, Фарруҳи Сиистонӣ, Низомии Ганҷавӣ, Сайфи Фарғонӣ, Муҳаммад Авфии Бухороӣ, Зиёуддини Нахшабӣ, Ибни Ямини Фарюмадӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Носири Бухороӣ, Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Шавкати Бухороӣ, Нозими Ҳиротӣ, Аҳмади Дониш, Абулқосим Лоҳутӣ, Муъмин Қаноат, Чумъа Одина ва Сафармуҳаммад Айюбӣ баҳрааманд мегардед.

Намунаҳое, ки аз эҷодиёти ин адибони бузурги адабиёти тоҷику форс барои мутолиа ва омӯзиши шумо пешниҳод гардидаанд, беҳтарин маводи маърифатӣ мебошанд. Ин қитъаҳои шеърӣ ва пораҳои насрӣ шодоб аз панду андарз ва ҳикмату афкори насихатомез буда, тафаккури бадеиву эстетикӣ, идроки арзишҳои волои инсонӣ ва малакаи пиндори дурусту воқеии зиндагии ояндаи шуморо равнақу сафо мебахшанд; ба шумо роҳи баҳрагириҳо аз таҷрибаи зиндагӣ ва расидан ба пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори некро фароҳам месозанд.

Аз муаллифон

АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ Ё ФОЛКЛОР

СУРУДУ ТАРОНА

Суруду тарона аз навъҳои маъмултари назми қадимаи халқӣ ҳисоб меёбанд. Суруд шеърест, ки маҳз барои сароидан эҷод шудааст. Он як жанри мусиқии овозӣ (вокалӣ) низ мебошад. Сурудҳо аз рӯйи шакл, сохт, тарзи иҷро ва услуб ду хеланд: 1) халқӣ ва 2) касбӣ. Мувофиқи мазмуну мундариҷа бошад, сурудҳо инқилобӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, лирикӣ мешаванд.

Сурудҳои халқии тоҷикӣ таърихи беш аз 3000 - сола доранд. Аввалин сурудҳои ниёгони тоҷикон дар Авесто ва адабиёти паҳлавӣ ба назар мерасанд.

Сурудро дар маҳалҳои тоҷикнишин байт, ашӯла, ғазал, мухаммас, нағма ва соз ҳам меноманд.

Сурудҳо дар тавсифи офтоб, моҳ, абру борон, фаслҳои сол, маросимҳои тӯю сур, мотам, раванди меҳнат ва дигар урфу одатҳо таърихан қадимаанд. Дар эҷодиёти шифоҳии халқ сурудҳои лирикӣ бештар ба назар мерасанд.

Сурудҳои ҳаҷвӣ ва маишиву оилавӣ ҳам ба қатори сурудҳои халқӣ дохиланд. Аксаран сурудҳои халқӣ муаллиф надоранд.

СУРУДҲОИ ТАЪРИХӢ

Сурудҳои таърихӣ як навъи асарҳои фолклорӣ ҳастанд, ки дар онҳо дар бораи воқеаю қорномаҳои шахсони таърихӣ ва миллӣ ҳикоя мешавад. Сурудҳои таърихӣ тоҷикӣ дар шаклҳои гуногуни шеърӣ, ба монанди рубоӣ, ғазал, марсия эҷод шуда, аз бандҳои семисраӣ, чормисраӣ ва панҷмисраӣ таркиб ёфтаанд. Матни то имрӯз боқимондаи суруди таърихӣ «Шӯриши Восеъ» бештар аз 300 мисраъ мебошад. Яке аз аввалин намунаи суруди таърихӣ, ки дар шакли марсия офарида шудааст, «Кини Сиёвуш» ё худ «Гиристани муғон» аст, ки мувофиқи маълумоти «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ 3000 сол пеш аз даврони мо дар мотами шохзода Сиёвуш аҳли Бухоро сурудаанд. Шӯришу чунбишҳои халқӣ тоҷик дар сурудҳои таърихӣ «Шӯриши Восеъ», «Шӯриши Қаландаршоҳ» ва «Шӯриши Усмонҷон», ки дар минтақаҳои Қаротегину Кӯлоб ба вуқӯъ пайвастанд, хеле таъсирбахш инъикос гардидаанд.

Чунончи, Восеъ камбағали одие буд, ки чабру ситами амир ва гумоштагони \bar{u} косаи сабрашро лабрес мекунад ва \bar{u} ба мубориза бармехезад. Шӯриш соли 1885 дар Кӯлоб рӯй медиҳад. Халқ \bar{u} ро дастгирӣ мекунад. Ҳарчанд шӯриш пахш карда мешавад, ин амали савоби Восеи қаҳрамон дар ёдҳо мемонад. Мардум дар васфи қаҳрамони маҳбубашон Восеъ ва ёронаш суруди хотирмоне эҷод мекунанд.

«ШҶРИШИ ВОСЕЪ»

1. Ай чавру зулми мирон,
Гардида мулк вайрон,
Ҷазир гаштан¹ фақирон.
2. Восеъ ғазост² имрӯз,
Ҷон мубталост имрӯз,
Ғавғои рӯзи маҳшар
Дар фақирост имрӯз³.
3. Чӣ тӯфон аст имрӯзо,
Дар гирифт кӯҳу сангҳо,
Офтоб наздики моҳо...
4. Кӯҳҳо чӣ тавр нолонай,
Офтоб гирифт, зулмонай,
Охири зулм вайронай...
5. Восеъ хамбид⁴ Санги Мир⁵,
Муқобили зулми мир,
Бояд намудан тадбир.

¹ **Ҷазир гаштан** – ҷазир гаштанд, яъне хонахароб шуданд.

² **Ғазо** – бо душмани дин ҷанг кардан.

³ Маънои байт: фақирон, яъне ситамдидагон шӯриш бардошта маҳшаре, яъне рӯзи қиёмат барпо карданд.

⁴ **Хамбид** – фуромад.

⁵ **Санги Мир** – мавзее дар наздики Балҷувон, дар тарафи ҷануби Қалъаи Балҷувон майдони санглох воқеъ буда, дар таги қалъа санги калоне будааст, ки он ҷойро ба хамин унвон ном мебурданд.

6. Восеъ рафт сӯйи Даштак¹,
Ба фақирон дод калтак,
Чамъ шудан пеши Талхак².
7. Лақай рафт Борикдара³,
Мекунад мира пора,
Мир тарсид, задаш наъра.
8. Восеъ хамбид Дараи Борик,
Рӯз равшану шаб торик,
Мир тарсид аз халоиқ...
9. Восеъ хамбид Тути Қозӣ⁴,
Мирро андохт дар бозӣ,
Кардак ӯ найзабозӣ.
10. Восеъ марди майдонай,
Замину замон ларзонай,
Беғу қозӣ ҳайронай.
11. Восеъ даромад дар майдон,
Монанди шери биёбон,
Хонаи мира кард вайрон.
12. Восеъ рафт сӯйи Норақ,
Кӯпрукша кардай порак,
Манғит шудай оворак...
13. Восеъ сари сангонай,
Пойи аспуш лангонай,
Худуш марди майдонай.

¹ **Даштак** – номи макон дар қарибии Қалъаи Балчувон.

² **Талхак** – номи сой дар тарафи Даштак.

³ **Борикдара** – номи мавзее дар Балчувон.

⁴ **Тути Қозӣ** – номи мавзеъ.

14. Восеъ дар Кӯҳнадара,
Аспуш дар Ишкелдара,
Чашми чапуш мепара.
15. Баромадан рӯйи банд,
Ҳанги дили мардум канд,
Фақирора куштан ба фанд¹.
16. Аз Ҳисор омад сарбоз,
Шамшера кардан пардоз,
Хатлона кардан тороч...
17. Восеъ бурдан Балчувон,
Бикуштан ёшу чавон,
Хатлона кардан яксон² ...
18. Дарвоза чӯби тут аст,
Тани Восеъ кабут аст,
Куштанаши рӯзи хут³ аст.
19. Дарвоза чӯби бед аст,
Хонаи Восеъ сафед аст,
Дили онаш ноумед аст...
20. Гулғузур монда хайрон,
Кӯзачаш сари сангон,
Хун мегиря чу борон.
21. Восеъ мега: «Ма мирум,
Мулло Назир вазирум,
Балчувона мегирум.
22. Мақсади мо на мирӣ,
Маломатум накунӣ,
Эй халқ, чува меховӣ?.

¹ **Фанд** – фиреб.

² **Яксон** – яъне харобу валангор карданд.

³ **Рӯзи хут** – моҳи хут, ки аз рӯйи моҳшумории пештара ба моҳи феврари соли 1885 рост меояд.

23. Чамъ шавед эй ёрон,
Асир нашвед ба мирон,
Зулм дидед бепоён!..».

24. Отама бурдан Бухор,
Пӯшондан чомай гулдор,
Кашидануш рӯи дор
Вой алами Гулъзор!

25. Маҳрум мондум аз падар,
Ибрат шавад ба дигар,
Дод аз дасти ситамгар,
Вой алами Гулъзор!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Восеъ кист? Барои чӣ ӯ ба муқобили амиру тарафдоронаш шӯриш бардошт?
3. Восеъ бо фақирон то кучоҳо рафт? Он мавзеъҳоро номбар карда метавонед?
4. Аз кадом бандҳои суруд мақсаду мароми Восеи далерро муайян кардан мумкин аст?

ТАРОНА

Тарона яке аз навъҳои маъмули эҷодиёти шифоҳии халқ аст. Тарона аз замонҳои қадим дар байни мардум шухрат дошта, бо лаҳни махсус сароида мешавад. Ин шакли шеърӣ аз зумраи сурудҳост, ки ҳангоми тӯю суру хурсандӣ, рақсу базм хонда мешаванд ва ба суруди рақсӣ – уфар монандӣ доранд. Таронаҳои дигар монанди таронаҳои ҳузнангези мотам ва ифодакунандаи қаҳру ғазаб низ мавҷуданд:

Манаму ҳамин тарона
Нахӯрам ғами замона.

Оҳангдорӣ, содагӣ ва равонӣ хусусияти асосии таронаҳо буда, мавзӯи таронаҳо хеле гуногун аст; дар онҳо қору зиндагӣ,

орзуву омоли инсонҳо ва амали онҳо тавсиф карда мешаванд. Самимият дар таронасароӣ мақоми хос дорад ва ин ҳолат дар «Алла»-сароии модарон хеле хуб акс ёфтааст:

Алла, чонам, аллаё, даврони чонам, аллаё,
Калон шавӣ, чакқон шавӣ, пурдон шавӣ, аллаё.

Аксаран таронахонӣ ғаму андуҳ ва кудуратро аз дил берун мекунад, инсонро ба орзуҳои ширин ва амалҳои нек ҳидоят мекунад, ба дил фараҳ ва таскин мебахшад.

Қисме аз таронаҳо эътирози мардуманд нисбати нобаробарӣ ва поймолкунии ҳуқуқи инсон, шикоятанд аз дунёи бевафо ва фалаки қачрафтор.

Дар эҷодиёти шифоҳии халқ таронаҳои фаровоне низ мавҷуданд, ки дар бораи нохушиҳои зиндагӣ, меҳнати тоқатфарсову миёншикан суруда шудаанд.

Ба тариқи мисол «Таронаи бофандагон» аз қабилӣ сурудҳои ғамангез аст, ки дар он азоби бандагӣ, гаронии қор ва беқадрии касби бофандагӣ бо сӯзу гудоз акс ёфтааст. Ин тарона як навъ шикоятномаест аз рӯзгори талху сангину гарони бофандагон ва қосибон:

Дилакам зардоб шуд аз чак-чақи бофандагӣ,
Чашмакам пуроб шуд аз риштаҳои кандагӣ.
Аз сахар то шом почак мезанам дар чаҳ-чаҳак,
Қоматам дар тоб шуд аз қору бори зиндагӣ.
Рӯз то шом дастғахам дар дамғахам чак мезанам,
Субҳ то шом кампири бечора вақ-вақ мезанам,
Субҳи содиқ устокор дарвоза тақ-тақ мезанам,
Рангакам бетоб шуд дар зери бори зиндагӣ.
Ҳафтаи аввал дучарха нимча ресмон тофтам,
Ҳафтаи дуҷумба ба зӯр як ҷӯра қарбос бофтам,
Аз фуруши устокор як эни арзон ёфтам,
Туф кунед, эй дӯстон, бар рӯи ин ёбандагӣ.
Духтари бемор дар қунҷак кашоқаш мекунад,
Кампир аз баҳри пиёба дег оташ мекунад,
Бачаяк аз гушнагӣ по мезанам, ғаш мекунад,
Танакам абгор шуд аз қуртаҳои ҷандагӣ...

1. Гуяндаи тарона аз чӣ шикоят кардааст?
2. Аз мазмуни тарона маълум гардид, ки сарояндаи он касби бофандагӣ дорад, пас чаро зиндагии ӯ чунин тоқатфаросост?
3. Оё имрӯз ҳам аҳволи бофандагон ҳамин тавр аст?
4. Таронаро аз бар кунед.

«ҒАРИБӢ» Ё ХУД «ҒАРИБНОМА»

Таронаҳои «Ғарибӣ» ва «Ғарибнома»-ҳо навъи суруданд, ки дар мавзӯи бекасиву танҳой, ғарибиву ҷудой эҷод гардидаанд. Асоси пайдоиши чунин таронаҳо муҳити зиндагист. Дар гузашта ва ҳоло низ мардумон аз нодориву бенавой тарки ёру диёр карда барои дарёфти маблағе муддати зиёд дар мусофирату ғарибӣ мезистанд. Бисёр ғарибон дар мулки барояшон бегона, дур аз ёру диёр бо дили пурармону чашмони интизор ҷон медоданд.

Чунин ҳодисаву воқеаҳо сабаби ба вучуд омадани як силсила таронаҳои «Ғарибӣ» дар эҷодиёти даҳонакии халқ ва адабиёти хаттӣ гардид.

«Ғарибӣ»-ҳо дар шаклҳои гуногуни шеър – рубойӣ, дубайтӣ, ғазал, мухаммас, маснавӣ эҷод шудаанд. Махсусан, рубоиёти ғарибӣ бештар суруда шудаанд, дар онҳо эҳсоси аҳволи шахси ғариб, изтиробӣ ёру дӯстон ва ҳешу ақрабӣ ӯ ифода ёфтаанд:

Мусалмонон, дар ин шаҳри шумоем,
Ғарибу бекасу беошноем.
Чилимро пур кунед баҳри мусофир,
Ки имшаб инчаву фардо кучоём?!

Аксарияти амсилаҳои таронаҳои «Ғарибӣ» ва «Ғарибнома»-ҳо, ки дар адабиёти хаттӣ шиғоҳии форсу тоҷик хеле бисёранд, матлаи зайлро доранд:

Ғарибӣ кӯйи саҳт аст, эй бародар,
Ғарибонро наку дору маёзор.

Мавзӯи ғарибӣ дар адабиёти хаттӣ форсу тоҷик фаровон

ба назар мерасад ва ғазали машҳури Камоли Хучандӣ намунаи олии он аст:

Дил муқими кӯйи чонон асту ман ин чо ғариб,
Чун кунад бечораи мискин тани танҳо ғариб...
Дар ғарибӣ чон ба сахтӣ медиҳад мискин Камол,
Во ғарибӣ, во ғарибӣ, во ғарибо, во ғариб.

Дар таронаҳои «Ғарибӣ» меҳру муҳаббати беандозаи халқ нисбат ба ёру диёр, ба дӯсту ақрабо ва нафрату адоват нисбат ба чамъияту муҳит, ки одамонро ба кӯйи мусофириву ғурбат меандозад, ифода ёфтааст.

Дар адабиёти шифоҳӣ ва хаттии даврони муосир асосан дар ибтидои чанги шаҳрвандӣ, ки қисме аз ҳамватанони мо ба кишварҳои ҳамсоя фирор карда буданд, суруду таронаҳои фаровони «Ғарибӣ» ба вуҷуд омада буданд. Ҳатто дар рӯзгори мо пайдо шудани тарона – суруди зайл сурати ин падидаи ногувор аст:

Эй мусофирбачаи саргардони тоҷик
Наврӯз мерасад.
Дар базми Ватан боз биё,
Чойи ту холист!

ҒАРИБӢ

Ғарибӣ кӯйи сахт аст, эй бародар,
Ғарибонро наку дору маёзор!
Саҳар хестам, дари хона кушодам,
Бидидам як чавоне хуфта бемор.
Сарашро бар сари зону ниҳодам,
Лабонашро бибӯсидам падарвор.
Бигуфтам: эй чавон, асл аз кучой?
Бигуфто: асли ман аз шаҳри Булғор.
Агар афтад гузорат сӯйи Булғор,
Магӯ аз мурданам зинҳор, зинҳор!...
Бигуфтам: эй чавон, орзу чӣ дорӣ?
Бигуфто: як - ду себе баҳри ман ор.

Сабук частам, давидам сӯйи бозор,
Гирифтам чанд себ аз баҳри он ёр.
Ба дил гуфтам: чавонро зинда ёбам?
Нидо омад: чавон мурдаст, пиндор!...

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи таронаҳои «Ғарибӣ» ва «Ғарибнома» маълумот диҳед.
2. Сабабҳои ба вуҷуд омадани ин навъи шеър дар чист?
3. Таронаи «Ғарибӣ»-ро бурро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
4. Шеърро аз ёд кунед.

РУБОӢ

Рубоӣ калимаи арабӣ буда, маънояш чоргона аст ва он яке аз навъҳои шеъри адабиёти форсу тоҷик буда, пайдоишаш ба адабиёти араб алоқамандие надорад. Рубоӣ ба адабиёти хаттӣ аз эҷодиёти шифоҳии халқ гузаштааст. Рубоӣ бори нахуст ба забони форсӣ–тоҷикӣ гуфта шуд ва Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ аввалин шоирест, ки онро ба назми хаттӣ ворид кард. Рубоӣ асосан аз 24 вазни шеърӣ иборат буда, ба ду шачара чудо мешавад. Ҳар шачара 12 вазн дорад. Яке аз далелҳои халқӣ будани рубоӣ гуногунии вазни он аст.

Рубоӣ аз лиҳози қофиябандӣ ду навъ аст: навъи якум бо қофияи ааба ва навъи дуюм бо қофияи аaaa сохта мешавад. Рубоии ҳар чор мисрааш ҳамқофияро рубоии тарона ҳам мегӯянд.

Доираи мавзӯҳои фарогири рубоӣ хеле васеъ аст. Дар рубоӣ аз андешаҳои баланди ҳақимонаву файласуфона сар карда то лаҳзаҳои ҷудогонаи рӯзгори шахсӣ ва эҳсосоти гуногуни маҳрамона тасвир меёбанд. Донишмандони машҳури тоҷик Абӯалӣ Сино, Рӯдакӣ, Форобӣ, Умари Хайём, Саъдӣ, Ҳофиз, Бедил ва дигар бузургони адабиёти форсу тоҷик ақидаҳои фалсафӣ, ҳақимона ва пандомезашонро дар қолаби рубоӣ хеле дилрас баён кардаанд. Чунончи Рӯдакӣ мефармояд:

Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.

Ва ё Умари Хайём, ки дар рубоисароӣ шуҳрати чаҳонӣ дорад,
андешаи файласуфонаи хешро дар рубоие чунин баён кардааст:

Бар кӯзагаре парер кардам гузаре,
Аз хок ҳаменамад ҳар дам ҳунаре.
Ман дидам, агар надид ҳар бибасаре,
Хоки падарон дар кафи ҳар кӯзагаре.

Вале бо вучуди ба жанри рубоӣ рӯ овардани бузургони
адабиёти классикӣ ва муосири мо, афзалияти рубоисароӣ боз
ҳам дар эҷодиёти шифоҳии халқ боқӣ мемонад.

Сари сарчашма рафтам ман ба вахте,
Ба оби дида биншондам дарахте.
Шамол омад, дарахтам решакан шуд,
Мани мискин надорам ҳеҷ бахте.

ё

Хоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар,
Хори Ватан аз лолаву райҳон хуштар.
Юсуф, ки ба Миср подшоҳӣ мекард,
Сад кош гадо будӣ ба Канъон хуштар.

Нақшаи қофия ва радиф дар рубоихо ва дубайтиҳои халқӣ

Шакли пурраи рубоихо ва дубайтиҳои халқӣ	Калимаҳои ҳамқофия	Соҳти қофия	Радиф
Сари кӯхи баланд буд хонаи ман, Фалак тире задаст бар шонаи ман. Фалак тире задаст, пайкон надорад, Ба ҳасрат пур шудааст паймонаи ман	«хона» «шона» «паймона»	а а б а	Калимаи «ман» радиф аст.
Дар ғарибӣ гашта–гашта ранги зард овардаам, Ранги зардамо ба пеши аҳли дард овардаам. Ранги зардамо бубину аз хазонам ёд кун, Бар сари қабрам нишину як даме фарёд кун.	«зард» дард «фарёд»	а а б б	Калимаи «оварда- ам» радиф аст.

1. Рубой чӣ гуна навъи шеърест?
2. Чаро рубоиро моли адабиёти форсу тоҷик мехисобанд?
3. Тарзи қофиябандии рубоиро шарҳ диҳед.
4. Рубоӣҳои овардари бурро ва хоно кироат карда мазмунашро баён кунед.

ДУБАЙТӢ

Дубайтӣ яке аз навъҳои қадимаи шеъри тоҷикӣ, ки бинобар аз рӯи қофия ва миқдори мисраъ ба рубой монанд буданаш онро бо рубой омехта мекунад, вале дар асл он жанри мустақил мебошад. Як хусусият ва фарқи муҳими рубой аз дубайтӣ он аст, ки дубайтӣ бо ҳиҷоӣ дароз сар мешавад.

Дубайтӣ асосан барои ифода намудани эҳсосоти қалбию андешаи қаҳрамони лирикӣ эҷод мешавад ва ҳамагӣ як вазни анъанавӣ дорад. Ин вазни ягонаи дубайтӣ – ҳазачи мусаддаси мақсур (ё маҳзуф) мебошад, ки баробари мафоилун, мафоилун фаълун (V – – –V – – –V – –) ду бор дар ҳар байт аст. Дубайтӣ ҳамон тавре ки аз номаш бар меояд, аз ду байт, яъне чор мисраъ иборат мебошад. Баъзан, дар дубайтӣ ҳамаи мисраъҳо ҳамқофия мешаванд. Дубайтӣ асосан чунин тарзи қофиябандӣ дорад: ааба, яъне мисраи сеюм аз қофия озод аст. Доираи мавзӯи дубайтӣ хеле васеъ буда, он шарҳи ҳол, шикоят, ҳаҷву танқид ва амсоли онҳоро дар бар мегирад, вале аксаран дубайтиҳо мазмуни ишқӣ доранд:

Диле дорам, ки аз султон натарсад,
Зи банди кундаву зиндон натарсад.
Дили ошиқ мисоли гурги гушна,
Ки гурги гушна аз ҷӯпон натарсад.

Дар аксари дубайтиҳо мисраи аввали он муқаддима буда, ибтидои фикри асосист. Мисраи дуюм диққати шахсро ба мақсади ифодашуда ҷалб менамояд. Мисраи сеюм мақсади дар байти аввал баёншударо хотиррасон намуда, онро тасдиқ ё рад мекунад. Дар мисраи чорум мазмуну мақсади дубайтӣ ҷамъбасти мегардад:

Нигори нозанин, ман аҳли дардам,
Сарамро гар буранд, аз ту нагардам.
Сарамро гар буранд бо ханчари тез,
Ба хун чавлон занам, гирди ту гардам.

Намунаҳо аз рубоиёт ва дубайтиҳои халқӣ:

Эй дӯст, агар меҳри ту бар мо бошад,
Моро зи раҳи дур чӣ парво бошад?
Хоки раҳакут шавум замоне, ки агар
Як гӯшаи хотири ту бар мо бошад.

Кавгак сари санг мезанад қакра ба ноз,
Ёрам ба раворава асту чонам ба гудоз.
Эй бори Худо, дар осмон абр андоз,
Ин ёри равандаро ба ман маътал соз.

Қади сарват илоҳо ҳам нагардад,
Дили шодат ба даври ғам нагардад.
Дуои ман ҳамин бошад шабу рӯз,
Ки як мӯ аз сари ту кам нагардад.

Сари роҳат чароғон аст, гули ман,
Чаро хушат парешон аст, гули ман?
Ма ку ҳарфи баде бо ту нагуфтам,
Чаро чашми ту гирён аст, гули ман?

Зи дасти дидаву дил – ҳар ду фарёд,
Ҳар он чӣ дида бинад, дил кунад ёд.
Бисозам ханчаре нешаш зи фӯлод,
Занам бар дида то дил гардад озод!

Чонона, баҳор шудааст, кай меойӣ?
Вақти гули хор шудааст, кай меойӣ?
Ту ваъда ба барфои зимистон додӣ,
Барфо ҳама об шудааст, кай меойӣ?!

Сарчашмаву боғи булбулонай, ватанум,
Хушбоду ҳавои бӯстонай, ватанум.

Як бор агар бод барад бар ватанум,
Дил пора кунум, ёди ғарибӣ накунам.

Ин бўйи бунафша дар чаҳон афтодаст,
Дил дар пайи ёри меҳрубон афтодаст.
Дил меҳоҳад, ки ҳар замонат бинад,
Ин роҳи дароз дар миён афтодаст.

Имрӯз манам гандумаки сабз ба дашт,
Ҳайфи умрам, ки дар ғарибӣ бигзашт.
Хешони ватан, агар маро ёд кунед,
Чавру ситами замона имсол гузашт.

Шамолак мевазад бар барги гандум,
Мусофир гаштаам дар шаҳри мардум.
Мусофирӣ маро дилгир кардаст,
Фалак бар гарданам занҷир кардаст.

Наврӯз шуду лолаи хушранг баромад,
Булбул ба тамошои дафу чанг баромад.
Мурғони ҳаво ҷумла ба парвоз дароянд,
Мурғи дили ман аз қафаси танг баромад.

Дилам решу дилам решу дилам реш,
Надорам толеъ аз бегонаву хеш.
Агар бегонаро созам ба худ хеш,
Мисоли мору каждум мезанад неш.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Кадом навъи қадимаи шеърро дубайтӣ меноманд?
2. Дубайтӣ аз рубоӣ чӣ фарқ дорад?
3. Маъмулан мазмуни дубайтиҳо аз чӣ иборат аст?
4. Мазмуни дубайтиҳои овардашударо баён кунед ва мувофиқи интиҳоби муаллим чандтоашро аз ёд кунед.

ЧИСТОН

Чистон яке аз жанрҳои машҳур ва интишорёфтаи адабиёти даҳонакии халқ буда, аз ҷиҳати пайдоишу мавқеъ, мазмуну мундариҷа ва аз лиҳози забону хусусиятҳои рангоранги бадеӣ ҷолиби диққат мебошад. Ин жанри нафис ва диққатрабои фолклор таърихи қадима дорад.

Дар давраҳои қадим одамон бисёр чизхоро дар гирду атрофи худ ва табиат меиданд ва хислату рафтори онҳоро дақиқкорона ба мушоҳида мегирифтанд. Мисол осмонро «ҷодар» мегуфтанду ситорагонро ба «танга» ташбеҳ мекарданд. Ё худ мегуфтанд, ки «чист он ки дасту по надорад, вале дарвозаро мекушояд?» Баъд аз лаҳзае фикр кардан ҷавоби чистон ёфт мешавад – «бод».

Истилоҳи «чистон» аслан аз ибораи «чист он?» таркиб ёфта, дар ин шакли гуфтор фикр ва матлаби муайян пинҳон дошта мешавад. Чунончи :

«Он чист, ки меравад – меравад, ба қафояш нигоҳ намекунад?» (Дарё).

Тавре ки мушоҳида гардид, калимаҳои «чист» ва «он» ва ё «он» ва «чист» дар аввал ҷудо буда, тадриҷан ба ҳамдигар пайваст гардида, истилоҳи «чистон»-ро ба вучуд овардаанд. Ин истилоҳи адабӣ аввал дар эҷодиёти бадеии даҳонакии халқ ва баъдан бо мурури замон ба адабиёти китобии форсу тоҷик гузашта, васеъ паҳн гардидааст.

Дар қисми савол сурати маҷозии ашёву ҳодиса ба тарзи бадеӣ тасвир шуда, дар қисми ҷавоб маънӣ ё номи аслии ашёву ҳодисаҳо ифода меёбад. Баъзан чистонҳо бе ҳеҷ гуна савол ифода меёбанд, вале онҳо мазмунан дар худ саволе ниҳон доранд. Чистонгӯӣ ва чистонёбӣ мисли дигар анъана ва расму одатҳои халқ аз талаботи зиндагӣ ба вучуд омада, дар ҳаёти гузаштаи мардуми тоҷик мавқеи калон дошт. Халқ дар раванди қор ва лаҳзаҳои истироҳат чистонгӯӣ ва чистонёбӣ карда, аз як тараф меҳнати тоқатфарсои худ – ғӯзакашӣ, пунбачудоқунӣ, пиллакашӣ, пашмресӣ, гилему палосбофӣ ва намадмолиро (дар иҷрои чунин қорҳо гурӯҳи одамон ширкат мекарданд) сабук менамуд, аз тарафи дигар бо ин восита зиракӣ, хушёрӣ, нуктасанҷӣ, ҳозирҷавобӣ ва таъбу завқи яқдигарро месанҷид,

афкори маънавиро инкишоф меод ва ҷаҳонбиниро васеъ мекард. Ин аст, ки чистонгӯйӣ ва чистонёбӣ дониши васеъ ва маҳорати калонро талаб мекунад, ҷунки чистонкушо бояд тамоми хусусиятҳои ашӯву ҳодисаи дар чистон нухуфтаре донанд. Мувофиқи ривоятҳои халқӣ дар даврони қадим дар чистонкушоӣ гараву шартҳои вазнин ба миён гузошта мешуданд.

Доираи мавзӯҳои чистонҳои тоҷикӣ васеъ ва гуногун буда, бо фаъолияти меҳнатӣ, ҳаёти моддӣ, хоҷагӣ ва маданият мардуми меҳнаткаш алоқаи зич доранд.

Сабаби дар чистон ҷой доштани мазмуну мундариҷаи васеъ ва маъниҳои сарбаста, ба тариқи пуртаъсиру хушоҳанг баён намудани матлаб пеш аз ҳама сохти чистон, муносибати мантиқии сухан ва санъатҳои гуногуни бадеӣ–истиора, ташбеҳ, тавсиф, киноя, муболиға, такрор, ташхис ва амсоли инҳо мебошанд.

Чистонҳо дар шакли назму наср гуфта мешаванд. Ҳамчунин чистонҳо бо луғз ё худ луғаз ва андаке ба муаммо, ки дар адабиёти хатгӣ хеле маъмуланд, қаробат дорад. Маънои луғавии луғз (луғаз) печиш, роҳи қач ва берун рафтани аз роҳи рост аст. Дар илми бадеӣ луғз он аст, ки шоир шеърро менависад ва чизеро дар назар гирифта сифат, аломатҳо ва хусусиятҳои онро дар либоси ибораҳои мушқилу монанд ва ғайри зикри номи предмет баён мекунад ва ёфтани онро аз хонанда ба таври хитобу суол ва аксаран бо ибораи «чист он?» ифода мекунад:

Чист, к-андар даҳони бедандон-ш
Ҳарчӣ афтод, рез-рез кунад?
Чун задӣ дар ду ҷашми ӯ ангушт
Дарзамон ҳарду гӯш тез кунад?
(Қайчӣ. Аз «Ал-муъҷам»)

Муаммо аз калимаи арабии аъмо – кӯр гирифта шуда, маънояш пӯшида, ниҳон аст ва он як намуди луғз ё худ чистон аст. Муаммо одатан манзум аст. Муаммо дар адабиёти классикии форсу тоҷик хеле маъмул ва ба он рисолаҳои бисёри алоҳида бахшида шудаанд.

Тавре ки зикр карда будем, чистон дар баробари фарогирии мавзӯҳои гуногуни зиндагӣ шаклҳои гуногун ҳам дорад, аз қабилҳои чистон – булбулакони, чистон – масъала, чистон–афсона, чистон – муаммо, сурат – чистон ва амсоли инҳо.

Чистон – булбулакони аз саволу ҷавоб иборат аст. Савол дар доираи асбоби рӯзгор ва ё ҳамон маҳал дода мешавад.

Ҷавоби чистон – булбулакони он қадар душвор нест:

Чӣ парид? – Мурғ парид!

Чӣ парид? – Кабк парид!...

Ҳангоми нақли афсонаҳо барои мағлуб кардани ҳариф баъзан саволҳои муаммодор ва норавшан гузошта мешаванд, ки ин мушкилот боиси пайдо шудани чистон – масъалаҳо мегардад: «Агар булбул ба гул як-як нишинад, як булбул зиёди мекунад ва агар булбул ба гул ду-ду нишинад, он гоҳ як гул боқӣ мемонад. Ҳар кадом чанд адад будааст?»

Ҷавоб: Булбул 4 адад ва гул 3 адад.

НАМУНАИ ЧИСТОНҲО

Як чодари зангорӣ,

Шабҳо пуру рӯз холӣ.

(Осмон ва ситораҳо)

Гуле дидам, ки он бе хор бошад,

На дар дашту на дар бозор бошад.

На кас ӯро харад, не кас фурӯшад,

Ҳамеша дар сараш бозор бошад.

(Илм)

Ҳамдаме дорам, ки бе овоз суҳбат мекунад,

Бе даҳону бе забон нақлу ривоят мекунад.

Ҳушу гӯшу ақл афзун мекунад гуфтори ӯ,

Аз кадомин фан, ки хоҳӣ, ӯ ҳикоят мекунад.

(Китоб)

Мисли тарбуз лӯндаву аммо нарӯяд аз замин,
Бе замин аммо намешуд шакли вай тарбуз барин.
Гар ту ҳастӣ бохабар аз илму олам, чист он?
Бе ҳамон ҳаргиз надонӣ рӯйи олам инчунин.

(Глобус – кураи арз)

Як саволе аз ту дорам, эй ҷавони боҳунар,
Дар биёбоне бидидам як аҷоиб ҷонвар.
Мӯрпову морчашм, лайлакпару аждаршикам,
Филгардан, шерсина, уштурзону аспар.

(Малах)

Аз осмон афтад, намешиканад,
Аз дарахт афтад, мешиканад.

(Барф)

Худаш якта, чашмаш садта.

(Элак)

Ҳавзи сангин , оби рангин,
Мори печон, гули хандон.

(Чароғ)

Об дар об чӣ бошад?

Ҳавзи гулоб чӣ бошад?

Оташ расад ях кунад,

Ба ин ҷавоб чӣ бошад?

(Тухм)

Он чист, ки чилваҳо карду шукуфт,
Чун ханда задӣ, зи шарм рухро бинухуфт.

Бе он ки ба умри хештан дам бизанад,

Ҳар чиз, ки аз ту дид, филҳол бигуфт.

(Оина)

Дорад даҳону забон надорад,

Сад ҷӯб занӣ, фиғон надорад.

(Моҳӣ)

Он чист, ки панҷ хона дорад,
Дар нармии худ нишона дорад.
Ҳар хонаи ӯ пур аст аз барф
Чӣ турфа, ки барф дона дорад!
(*Ғӯза*)

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чистон чист ва баромади таърихии онро баён карда метавонед?
2. Чистонҳои халқӣ чанд хеланд? Номбар кунед.
3. Дар чистонҳо кадом санъатҳои бадеӣ кор фармуда мешаванд?
4. Чистонҳоро ифоданок хонед ва чандтоашро интихобан аз ёд кунед.
5. Оё шумо ҳам чистон медонед?

ТЕСТҲО

1. Осори шифоҳӣ аз ҷониби кӣ эҷод мешавад?
 - а) аз ҷониби нависандагон ва шоирон,
 - б) аз ҷониби аҳли гуногуни ҷомеа,
 - в) аз ҷониби камбағалону фақирон.
2. Сурудҳои халқӣ аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа чанд навъанд?
 - а) маросимӣ, таърихӣ, фаслвора,
 - б) сиёсӣ, иҷтимоӣ, ишқӣ, ҳаҷвӣ,
 - в) фалакӣ, халқӣ, иқтисодӣ.
3. Сабабҳои асосии ба амал омадани шӯриши Восеъ дар чист?
 - а) ғавҷи малах ва нобуд гардидани ғалла,
 - б) хушксолӣ ва нарӯидани гандум,
 - в) андозаи дусола ва қашшоқии омма.

4. Рубой аз байт чӣ фарқ дорад?
- а) байт як сатр аст,
 - б) рубой чор сатр аст,
 - в) байт ду сатр аст,
 - г) рубой ду сатр аст.
5. Рубой аз дигар намуди шеърҳо чӣ фарқ дорад?
- а) аз ҷиҳати мазмун,
 - б) аз ҷиҳати шакл ва миқдори байтҳо,
 - в) аз ҷиҳати вазн ва миқдори сатрҳо.
6. Чистон аз дигар шаклҳои шеърӣ чӣ фарқ дорад?
- а) чистон мушоҳида аст,
 - б) дар чистон мазмун ниҳон ва печида аст,
 - в) дар чистон санъати ташбеҳ бештар аст.

*«Бидон ва огоҳ бош, эй писар, ки мардуми
беҳунар доим бесуд бошад чун мугелон
(буттаи хор), ки тан дораду соя надорад,
на худро суд кунад ва на гайрро».*

(Аз «Қобуснома»)

УНСУРУЛМАОЛИИ КАЙКОВУС

Яке аз нависандагону донишмандони форсу тоҷик Унсурулмаолии Кайковус соли 1020-и милодӣ дар хонадони амирзодагони Зиёрии вилояти Қӯҳистони шимоли Эрон таваллуд ёфтааст. Ному насаби ӯ Унсурулмаолии Кайковус ибни Искандар ибни Қобус ибни Вушмгир аст.

Азбаски Унсурулмаоли амирзода буд, чун дигар давлатмандон ханӯз дар синни ҷавонӣ илму хунарҳои гуногуни замонашро хуб омӯхтааст.

Ин аст, ки вай аввал дар навоҳии шимоли Эрон волӣ буд ва минбаъд дар дарбори Султон Масъуди Ғазнавӣ солҳои 1041-1049 надим будааст. Ӯ шахси донишманд буд ва таҷрибаи фаровони ҳаёти ҳам дошт. Ҳамин таҷриба, дониш ва панду ҳикмати андӯхтаи ҳешро дар синни 63-солагиаш дар шакли китобе бо номи «Қобуснома» (бо номи «Насиҳатнома» низ машҳур аст) барои тарбияи фарзандаш Гелоншоҳ фароҳам овардааст.

Чунончи дар дебочаи китоб мегӯяд : «... Бидон эй писар, ки ман пир шудам ва заифию бенаҳвӯӣ ва бетӯшӣ (беқувватӣ) дар ман чира (ғолиб) шуд... Маслиҳат чунон дидам, ки пеш аз он ки номаи азл ба ман расад (яъне вақти вафот кардан фаро расад), номае андар накуҳиши рӯзгор ва созиши қор ва некномии пешӣ чустан ёд кунам ва туро аз он баҳраманд кунам бар мучиби меҳри падарӣ, то пеш аз он ки замона туро нарм кунад, худ ба ҷашми ақл андар сухани ман нигарӣ ва фузунӣ ёбӣ ва некномии ду ҷаҳон ҳосил кунӣ». «Қобуснома» аз 44 боб иборат буда, 51-56 (дар нусхаҳои гуногун) ҳикояро дар бар мегирад.

Доираи мавзӯҳои китоб васеъ ва мазмунашон хеле гуногун буда, аслан ахлоқию тарбиявианд: ... «Бидон эй писар, ки ман дар чихилу ҷаҳор боби ин китоб дар ҳар фанне, ки донис-

там, чунон ки тавонистам, бо ту сухан гуфтам ва дар ҳар бобе сухане чанд туро насихат кардаму панде бидодам». Бобҳои «Қобуснома»-ро аз рӯи мавзӯ ва мазмун ба ду қисм тақсим кардан мумкин аст:

Қисми аввал бобҳои, ки мазмуни иҷтимоӣ доранд ва одоби муносибатҳоро шарҳу эзоҳ медиҳанд.

Қисми дуюми бобҳои мавзӯҳои касбу ҳунар омӯхтан, таҷрибаи бозору тиҷорат, ҳунари шоирӣ, дабирӣ, илму дониш омӯхтан ва амсоли инҳоро дар бар мегиранд. Дар оғози ҳар боб муқаддимаи мухтасаре оварда шудааст, ки вазифаи шарҳи илмиву таълими ҳамон мавзӯро иҷро мекунад.

Муаллиф барои таъсирбахшу ҳадафмандифода намудани фикру ақидааш аз ҳикояву назм моҳирона истифода намудааст.

Панду ҳикматҳои «Қобуснома» ё худ «Насихатнома»-и Унсурулмаолии Кайковус арзишҳои умумибашарӣ ва ҷовидонӣ дошта, ҳанӯз ҳам барои даврони рӯзгори мо мувофиқи судманданд.

Ин аст, ки китоб шуҳрати бузургеро сазовор гардида, ба забонҳои англисӣ, немисӣ, русӣ, фаронсавӣ, туркӣ, арабӣ ва тоторӣ тарҷума шудааст.

БОБҲО АЗ «ҚОБУСНОМА»

АНДАР ШИНОХТАНИ ҲАҚҚИ ПАДАР ВА МОДАР

Бидон, эй писар, ки аз мучиби хирад бар фарзанд вочиб аст... худро ҳурмат доштан ва тафакқуд¹ кардан ва низ вочиб аст асли худро тааххуд² кардан ва ҳурмат доштан ва асли ӯ ҳам падару модар аст. То нагӯӣ, ки падару модарро бар ман чӣ ҳақ аст, ки эшонро ғараз шаҳват буд, на мақсуд ман будам. ... музоифи шаафи (яъне хурсандии аз ҳад зиёд) эшон аст, ки аз баҳри ту ҳештанро ба куштан диҳанд ... ва он фарзандро, ки модом хирад раҳнамунӣ ӯ бувад аз ҳақ ва меҳри падару модар ҳоли набошад...

Ва зинҳор, эй писар, ки ранчи дили падару модар нахоҳӣ ва хор надорӣ... Ҳаққи падару модар агар аз рӯи дин нанигарӣ,

¹ Тафакқуд – парасторӣ, ғамхорӣ.

² Тааххуд – ба маънои нигоҳбонӣ.

аз рӯйи хирад ва мардумӣ бинигар... Чун ту дар ҳаққи эшон муқассир¹ бошӣ, чунон бувад, ки ту сазои некӣ набошӣ ва он кас, ки вай ҳақшиноси асли некӣ набошад, некии фаръро² ҳам кадр надонад. Ба носипосон некӣ кардан аз хирагӣ бувад ва ту низ хирагии хеш маҷӯӣ ва бо падару модари хеш чунон бош, ки аз фарзандони хеш тамаъ дорӣ, ки бо ту бошанд, зеро ки он ки аз ту ояд, ҳамон тамаъ дорад, ки ту аз вай зодӣ, ба масал одамӣ ҳамчун мева аст ва модару падар ҳамчун дарахт. Ҳарчанд дарахтро таахҳуд беш кунӣ мева аз вай накутар ва беҳтар ёбӣ. Ва чун падару модарро ҳурмату озарм³ беш дорӣ, дуову офарини эшон дар ту асари бештар кунад ва мустаҷобтар (яъне қабул шудани мақсуди дуо ба даргоҳи Худои мутаол) бувад ... ва ба хушнудии эшон наздиктар бошӣ.

Ва зинҳор, ки аз баҳри мерос марги падару модар нахоҳӣ, ки бе марги падару модар он чӣ рӯзии ту бошад, ба ту бирасад...

Ба касе манигар, ки ҳоли ӯ беҳтар аз ҳоли ту бошад, ба касе нигар, ки ҳоли ӯ аз ҳоли ту бадтар бошад...

Агар ба мол дарвеш гардӣ, чаҳд кун то ба хирад тавонгар бошӣ, ки тавонгари хирад аз тавонгари мол беҳтар бошад ва ба хирад мол тавон ҳосил кард ва ба мол хирад ҳосил натавон кард. Ва чоҳил аз мол зуд дарвеш гардад ва хирадро дузд натавонад бурдан ва обу оташ ҳалок натавонад кардан. Пас агар хирад дорӣ, бо хирад ҳунар омӯз, ки хирад бе ҳунар чун тане бошад бе чома ва шахсе бувад бе сурат, ки гуфтаанд: «Ал-адабу сурат-ул-акли» (яъне: адаб нишонаи хирад аст.)

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Унсурулмаолӣ кӣ буд ва чаро «Қобуснома» эҷод кард?
2. «Қобуснома» кадом мавзӯёҳоро дар бар мегирад ва аз чанд бобу ҳикоя фароҳам омадааст?
3. Чаро нависанда таъкид ба таъкид изҳор мекунад, ки падару модарро эҳтиром кунед?
4. Тавонгари хирад хуб аст ё тавонгари мол? – яъне бой будан?
5. Матнро бурро хонед ва мазмунашро дар хотир нигоҳ доред.

¹ Муқассир – гунаҳгор.

² Фаръ – сохта, дуюмдараҷа.

³ Озарм – эҳтиром.

АНДАР ФУРЎТАНӢ ВА АФЗУНИИ ӲУНАР

Бидон ва огоҳ бош, ки мардуми беҳунар мудом бесуд бошад чун муғелон¹, ки тан дораду соя надорад, на худро суд куннад ва на гайри худро. Ва мардуми асилу насиб агарчи беҳунар бувад аз рӯйи аслу насаб аз хурмат доштани мардум бебаҳра набошад ва бадтар он бувад, ки на гавҳар дораду на ҳунар. Аммо ҷаҳд кун, ки агарчи асилу гавҳарӣ бошӣ, гавҳари тан низ дорӣ, ки гавҳари тан аз гавҳари асл беҳтар, чунонки гуфтаанд: «Аш-шарафу бил-ақли вал-адабу бил-асли ван-насаби» (яъне: шарафу бузургӣ дар хираду адаб аст на дар насабу наҷод), ки бузургӣ хираду донишрост, на гавҳару тухмаро².

Ва бад-он ном, ки туро падару модар ниҳанд, ҳамдостон мабош, ки он ном нишоне бошад. Ном он бошад, ки ту ба ҳунар бар хештан ниҳӣ...

Агар мардумро бо гавҳари асл гавҳари ҳунар набошад, суҳбати ҳеҷ касро ба кор наёяд ва дар ҳар кӣ ин ду гавҳар ёбӣ, ҷанг дар вай зан ва аз даст мағзор, ки вай ҳама касро ба кор ояд.

Ва бидон, ки аз ҳама ҳунарҳо беҳтарин ҳунар сухан гуфтан аст... Одамӣ фузунӣ ёфт бар дигар ҷонварон ба даҳ дараҷа, ки дар тани ӯст, панҷ аз дарун ва панҷ аз берун. Аммо ба панҷи ниҳонӣ (яъне дарунӣ) чун андеша ва ёд гирифтани ва нигоҳ доштани ва тахайюл кардани ва тамйиз³ ва гуфтор ва панҷи зоҳир чун самъ⁴ ба басар⁵ ва шам⁶ ва ламс⁷ ва завқ ва аз ин ҷумла он чӣ дигар ҷонваронро ҳаст, на бар ин ҷумла ки одамирист. Пас одамӣ бад-ин сабаб подшоҳ ва комгор шуд бар дигар ҷонварон. Ва чун ин бидонистӣ, зуфонро (забонро) ба хубиву ҳунар омӯхта кун ва ҷуз хубӣ гуфтан зуфонро одат макун, ки зүфони ту доим ҳамон гӯяд, ки ту ӯро бар он дошта бошӣ ва одат кунӣ, ки гуфтаанд: «Ҳар кӣ зүфони ӯ хуштар, ҳавохоҳони ӯ бештар». Ва бо ҳама ҳунарҳо ҷаҳд кун то сухан ба ҷойгоҳ гӯйӣ, ки сухан на

¹ **Муғелон** – буттаи хори биёбон, ки беҳосил аст.

² **Тухма** – асл, наҷод ва авлод.

³ **Тамйиз** – ҷудо карда тавонистан, фарқ кардан.

⁴ **Самъ** – шунавой.

⁵ **Басар** – биной.

⁶ **Шам** – бӯидан.

⁷ **Ламс** – совидан чизеро ба даст, палмосидан.

бар чойгоҳ агарчи хуб бошад, зишт намояд ва аз сухани бефоида дурӣ гузин, ки сухани бесуд ҳама зиён бошад ва сухан, ки аз вай бӯи дурӯғ ояд ва бӯи ҳунар наояд, ногуфта бехтар...

Аммо сухан напурсида мағӯй ва аз гуфтори хира парҳез кун ва чун боз пурсанд, чуз рост мағӯй.

Ва то нахоҳад, касро насиҳат макун ва панд мадеҳ, хоса он касро, ки панд нашунавад. Ва бар сари мало¹ ҳеч касро панд мадеҳ, ки гуфтаанд: «Ан-нусху байн-ал-малой тақреъун» (Насиҳат кардан дар байни мардум сарзаниш аст)...

Ва ба зиёну ба ғами мардумон шодӣ макун, то мардумон ба зиёну ғами ту шодӣ накунанд.

Дод бидеҳ, то дод ёбӣ ва хуб гӯй, то хуб шунавӣ.

Аммо некӣ аз сазовори некӣ дареғ мадор ва некиомӯз бош... Ва бар некӣ кардан пушаймон мабош, ки ҷазои неку бад ҳам дар ин ҷаҳон ба ту расад, пеш аз он ки ба ҷойи дигар равӣ. Ва чун ту бо касе хубӣ кунӣ, бинигар ки андар вақти хубӣ кардан ҳам чандон роҳат, ки бад-он кас расад, дар дили ту хушиву роҳат падида ояд. Ва агар ба касе бадӣ кунӣ чандоне ки ранҷ бар вай расад, бар дили ту зачрату² гаронӣ расида бошад...

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки дар он рӯзгор, ки Мутаваккил³ халифа дар Бағдод буд, ўро бандае буд Фатҳ ном, бағоят хубрӯю рӯзбех ва ҳама ҳунарҳову адабҳо омӯхта. Мутаваккил ўро ба фарзандӣ пазируфта ва аз фарзандони худ азизтар доштӣ. Ин Фатҳ хост, ки шино кардан омӯзад. Маллоҳон⁴ биёварданд ва ўро дар Дачла⁵ шино кардан ҳамеомӯхтанд ва ин Фатҳ ҳанӯз кӯдак буд ва бар шино кардан далер нагашта буд. Ва аммо чунонки ода-ти кӯдакон бувад, аз худ менамуд, ки шино омӯхтаам. Як рӯз ба ниҳони устод ба Дачла рафт ва андар об част. Ва об тез ҳамеомад. Фатҳро бигардонид.

Фатҳ чун донист, ки бо об басанда наёяд, худро ба об гу-

¹ Мало – дар байни мардум.

² Зачрат – дилтангӣ, ғаму андуҳ.

³ Мутаваккил – даҳумин халифаи Аббосӣ.

⁴ Маллоҳ – шиновар, баҳрнавард.

⁵ Дачла – дарё дар Ироқ.

зошт (яъне ба ихтиёри об худро гузошт) ва бар рӯи об ҳаме рафт, то аз дидаи мардум нопадид гашт. Чун вайро обпорае бибурд, бар канори Дачла сӯрохиҳои оббурда буд. Чун ба канори об ба сӯрохи бирасид, ҷаҳд кард ва даст бизад ва худро андар он сӯрох андохт ва он ҷо бинишаст ва бо худ гуфт, ки то Худой чӣ хоҳад. Бад-ин вақт боре худро аз ин оби хунхор ҷаҳонид ва ҳафт рӯз он ҷо бимонд.

Ва аввал рӯз, ки хабар доданд Мутаваккиро, ки Фатҳ дар об ҷасту ғарқа шуд, аз тахт фуруд омад ва бар хок нишаст ва маллоҳонро бихонду гуфт:

– Ҳар кӣ Фатҳро мурда ё зинда биёрад, ҳазор динораш бидиҳам ва савганд хӯрд, ки то он гоҳ, ки вайро бар он ҳол ки ҳаст, наёранд, ман таом нахӯрам.

Маллоҳон дар Дачла рафтанд ва ғӯта мехӯрданд ва ҳар ҷой талаб мекарданд, то сари ҳафт рӯз иттифоқан маллоҳе бад-он сӯрох расид. Фатҳро бидид. Шод гашту гуфт:

– Ҳамин ҷо бош, то завраке биёрам. Аз он ҷо боз гашт ба пеши Мутаваккил рафт ва гуфт:

– Ё амирулмуъминин, агар Фатҳро зинда биёрам, маро чӣ диҳӣ?

Гуфт:

– 5000 ҳазор динори нақд бидиҳам.

Маллоҳ гуфт:

– Ёфтам Фатҳро зинда.

Завраке биёварданд ва Фатҳро бибурданд. Мутаваккил он чӣ маллоҳро гуфта буд, бифармуд то дарвақт бидоданд. Вазирро бифармуд ва гуфт, ки дар ҳазинаи ман рав, ҳар чӣ ҳаст, як нима ба дарвешон дех.

Он гоҳ гуфт: – Таом оред, ки вай гуруснаи ҳафтрӯза аст.

Фатҳ гуфт: – Ё амирулмуъминин, ман серам.

Мутаваккил гуфт: – Магар аз оби Дачла сер шудӣ?

Фатҳ гуфт: – На, ки ман ин ҳафт рӯз гурусна набудам, ки ҳар рӯз бистро нон бар табаке ниҳода бар рӯи об фуруд омадӣ ва ман ҷаҳд кардаме, то ду-сето аз он нон баргирифтаме ва зиндагонии ман аз он нон будӣ ва бар ҳар нон навишта буд: «Муҳаммад ибни Ал-Ҳусайн Ал-Аскоф».

Мутаваккил фармуд, ки дар шаҳр мунодӣ кунед, ки он

мард, ки нон дар Дачла афканд, кист ва бигӯед, то биёяд, ки амирулмуъминин ба ӯ некуй хоҳад кард, то натарсад.

Чунин мунодӣ карданд. Рӯзи дигар марде биёмад ва гуфт:

– Манам он кас.

Мутаваккил гуфт:

– Ба чӣ нишон?

Мард гуфт:

– Ба он нишон, ки номи ман бар рӯйи ҳар ноне навишта буд, ки Муҳаммад ибни Ал-Ҳусайн Ал-Аскоф. Мутаваккил гуфт: – Нишон дуруст аст. Аммо чанд гоҳ аст, ки ту дар ин Дачла нон меандозӣ?

Муҳаммад ибни Ал-Ҳусайн гуфт: – Як сол аст.

Мутаваккил гуфт: – Ғарази ту аз ин чӣ буд?

Мард гуфт: – Шунида будам, ки некӣ куну ба об андоз, ки рӯзе бар диҳад. Ва ба дасти ман некии дигар набуд. Он чӣ тавонистам кардам, ҳамекардам то худ чӣ бар диҳад.

Мутаваккил гуфт: – Он чӣ шунидӣ, кардӣ, бад-он чӣ кардӣ, самара ёфтӣ.

Мутаваккил вайро дар Бағдод панҷ деҳ мулк дод. Мард бар сари мулк рафт ва мухташам гашт ва ҳанӯз фарзандони ӯ дар Бағдод мондаанд.

Пас то битавонӣ аз некӣ кардан маёсоӣ ва худро ба некуиву некукорӣ ба мардумон намоӣ ва чун намудӣ, ба хилофи намуда мабош. Ва бар зуфон дигар мағӯӣ ва ба дил дигар мадор то гандумнамоӣ чавфурӯш набошӣ... Ва асари ғаму шодӣ пеши мардумон пайдо макун ва ба ҳар неку бад зуд шодмону зуд андуҳгин машав, ки ин феъли кӯдакон бошад... Ва ҳар шодӣ, ки бозгашти он ғам бошад, онро шодӣ машумор ва ҳар ғаме, ки бозгашти он ба шодист, онро ба ғам машумор. Ва ба вақти навмедӣ умедвортар бош ва навмедӣ дар умед баста дон ва умедро дар навмедӣ ва ҳосили ҳамаи корҳои ҷаҳон бар гузаштан дон (яъне ҳамаи ҳодисаҳои дунё гузарандаанд). Ва то ту бошӣ, ҳақро мункир машав. Ва агар касе бо ту биситеҳад¹, ба хомӯшӣ он ситеҳандаро бинишон ва ҷавоби аҳмақон хомӯшӣ дон.

¹ Биситеҳад – ҷанг кунад, ситеза кунад.

Ва ба ҳунари худ ғарра¹ машав. Ва ба ҳунару хиради мардумон нигоҳ ҳаме кун... Ҳунар омӯз ва аз омӯхтану сухани нек шунидан нанг мадор, то аз нанг раста бошӣ.

Ва нек бинигар ба неку бад ва айбу ҳунари мардумон ва бишинос, ки нафъу зарари эшон ва суду зиёни эшон аз чист ва то кучост ва манфиати хеш аз он миён бичӯй. Ва пурс, ки чӣ чизҳост, ки мардумро ба зиён наздик кунад, аз он дур бош ва бад-он наздик бош, ки мардумро ба манфиат наздик гардонад ва тани хешро ба фарҳангу ҳунар омӯхтан одат деҳ. Чизе ки надонӣ, биёмӯзӣ ва ин туро ба ду чиз ҳосил шавад: ё ба кор бастанӣ он чиз, ки донӣ, ё ба омӯхтани он чиз, ки надонӣ.

Дигар тундиву тезӣ макун ва аз ҳилм² холи мабош. Лекин якбора чунон нарм мабош, ки аз хушиву нармӣ бихӯрандат ва низ чунон дурушт мабош, ки ҳаргизат ба даст бинасованд ва бо ҳама гурӯҳ мувофиқ бош, ки ба мувофиқат аз дӯсту душман мурод ҳосил тавон кард. Ва ҳеҷ касро бадӣ маёмӯз... Агарчи бегуноҳ касе туро биёзорад, ту ҷаҳд кун, ки ўро наёзорӣ... Ва асли мардумӣ гуфтаанд, ки камзорист.

Пас агар мардумӣ, камзор бош ва дигар кирдор бо мардумон неку дор.

АНДАР ПЕШӢ ҶУСТАН ДАР СУХАНДОНӢ

Эй писар, бояд ки мардум сухандону сухангӯй бувад ва аз бадон сухан нигоҳ дорад. Аммо ту, эй писар, сухан рост гӯй ва дурӯғгӯй мабош ва хештан ба рост гуфтан маъруф кун то агар ба зарурат дурӯғе аз ту бишнаванд, бипазиранд. Ва ҳарчӣ гӯйӣ, рост гӯй. Валекин ростӣ ба дурӯғ монанда магӯй, ки дурӯғӣ ба рост монанда беҳ, ки ростӣ ба дурӯғ монанда, ки он дурӯғ мақбул бувад ва он рост номақбул.

Аммо бидон, ки сухан аз ҷаҳор навъ аст: яке надониستانيву нагуфтани ва яке ҳам дониستانيву ҳам гуфтани. Ва яке гуфтанисту нодониستاني ва яке дониستانيсту ногуфтани...

... Ва он ки ҳам дониستانيву ҳам гуфтанист, сухане бувад, ки ба ҳар ду ҷаҳон ба кор ояд, аз гуфтани шунидани он гӯянда ва шунавандаро нафъ бувад. Ва он ки дониستانيву ногуфтани

¹ Ғарра – мағрур.

² Ҳилм – нармӣ.

чунон бувад, ки айби мухташама ё айби дӯсте туро маълум шавад, то аз тариқи ақл ё аз кори ҷаҳон туро тахайюле бандад, ки он на шаръ бувад. Чун бигӯӣ, ё хашми он мухташам туро ҳосил ояд, ё озори он дӯст ё бими шӯридани ғавғову омма бувад бар ту, пас он сухан донистанӣ буваду ногуфтани. Аммо аз ин ҷаҳор навъ, ки гуфтам, беҳтарин он аст, ки ҳам донистанисту ҳам гуфтани. Аммо ин ҷаҳор навъ сухан ҳар якеро ду рӯ аст: яке неку ва яке зишт.

Сухан, ки бар мардумон намоӣ, накутарин намоӣ то мақбул бувад. Мардумон дараҷаи ту бишносанд, ки бузурғону хирадмандонро ба сухан бидонанд, на суханро ба мардум, ки мардум ниҳон аст зери сухани хеш. Чунонки ба тозӣ¹ гӯянд: «Ал-маръу махбузун тахта лисониҳӣ» (яъне мард дар зери забонаш нуҳуфта аст). Ва сухан бувад, ки бигӯям ба иборате, ки аз шунидани он рӯҳ тоза шавад ва ҳамон сухан ба иборате дигар битавон гуфт, ки рӯҳ тира гардад...

Шунидам, ки Ҳорунуррашид хобе дид бар он ҷумла, ки пиндоштӣ, ки ҷумлаи дандонҳои ӯ аз даҳон берун афтодӣ ба як бор. Ба имдод муаббиреро² бихонд ва пурсид, таъбири ин хоб чист?

Муаббир гуфт: – Зиндагонии амирулмуъминин дароз бод! Ҳама ақрабони ту пеш аз ту бимиранд, чунонки кас аз ту намонанд.

Ҳорунуррашид гуфт: – Ин муаббирро сад ҷӯб бизанед, ки вай инчунин сухани дарднок чаро гуфт дар рӯи ман. Чун ҷумла қароботи(хешу табор) ман пеш аз ман бимиранд, пас он гоҳ ман кӣ бошам?

Хобгузори дигарро фармуд овардан ва ин хобро бо вай гуфт.

Хобгузор гуфт: – Бад-ин хоб, ки амирулмуъминин дидааст, далел кунад, ки амирулмуъминин дароззиндагонитар аз ҳама ақрабо бошад.

Ҳорунуррашид гуфт: «Далел-ул-ақли воҳидум» (яъне далели хирад якест). Таъбир аз он берун нашуд. Аммо аз иборат то иборат бисёр фарқ аст. Ин мардро сад динор фармуд.

¹ Тозӣ – арабӣ.

² Муаббир – хобгузор, таъбиркунандаи хоб.

Ва ба дониستاني розе, ки тааллуқ ба неку бади ту надо-
рад, рағбат манамо ва чуз бо худ бо кас рози хеш мағӯй. Агар
бигӯйӣ, он суханро аз он пас роз махон. Ва пеши мардумон бо
кас роз мағӯй...

Ҳар сухан ки бигӯянд, бишунав, лекин ба кор бастан ма-
шитоб... Ва сардсухан мабош, ки сухани сард чун тухмест, ки
аз вай душманӣ рӯяд... Ва ҳарчанд поку порсо бошӣ, хештан-
ситой мабош... Ва бикӯш то сутудаи (яъне лоиқи таъриф) мар-
думон бошӣ, на сутудаи хеш.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Соҳибхунар будан чӣ хубиҳо дорад?
2. Чаро сухандонӣ, суханфаҳмӣ ва сухансанҷӣ аз тамоми хунарҳо
бештар афзалият доранд?
3. Ҳикоят дар бораи Фатҳро бурро хонед ва мазмунашро бо за-
бони сода баён кунед.
4. Унсурулмаолии Кайковус суханро аз чаҳор навъ иборат
донистааст. Навъҳои суханро номбар кунед ва фарқи онҳоро
баён намоед.
5. Ҳикояти Ҳорунуррашидро хонда мазмунашро гуфта диҳед.

ТАРТИБИ (ТАОМ) ХҲҮРДАН ВА ОИНИ ОН

Бидон, эй писар, мардуми оммаро дар шуғлҳои хеш тар-
тибу авқот¹ падида нест ва ба вақту новақт нанигаранд. Ва хи-
радмандону бузургон ҳар кореро аз они худ вақте доранд, бис-
ту чаҳор соати шабонарӯзӣ ба корҳои хеш бибахшанд. Миёни
ҳар коре вақте ниҳода ва ҳадду андоза падида карда то корҳои
эшон ба якдигар наёмезад...

Аммо аввал таҷрибати таом хӯрдан бидон, ки одати мар-
думони бозорӣ чунон аст, ки таом бештар ба шаб хӯранд ва он
саҳт зиён дорад, доим бо тухма² бошанд.

Ва мардумони лашкарипешаро одат чунон аст, ки вақту
новақт нанигаранд. Ҳар гоҳ ки ёбанд, бихӯранд. Ва ин одати
сутурон³ аст, ки ҳар гоҳ ки алаф ёбанд, бихӯранд.

¹ **Авқот** – чамъи вақт.

² **Тухма** – истилоҳи тиббӣ, ки саҳтшавии меъда ва фасоди ғизост.

³ **Сутурон** – ҳайвонот

Ва мардумони мухташам ва хос дар шабонарӯзӣ як бор беш таом нахӯранд. Ва ин тариқи ҳештандорӣ аст. Валекин тан заиф гардаду беқувват. Пас чунон бояд, ки мардуми мухташам бомдод ба хилват андак моя тановуле кунад ва он гоҳ берун ояду ба кадхудойӣ машғул шавад...

Аммо таом ба шитоб махӯр. Оҳиста бош. Ба сари хон бо мардумон ҳадис макун, чунонки дар шарти ислом аст. Валекин сар дар пеш афканда дор ва дар луқмаи мардумон манигар.

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки вақте Соҳиб Исмоил ибни Аббод нон меҳӯрд бо надимону касони хеш, марде луқмае аз коса бардошт. Мӯе дар он луқмаи ӯ буд. Мард намедид. Соҳиб бидид, гуфт:

– Он мӯй аз луқма берун кун.

Мард луқма аз даст биниҳод ва бархосту бирафт.

Соҳиб фармуд, ки боз оредаш. Соҳиб пурсид, ки ё фалон, нон нохӯрда аз хон чаро бархостӣ?

Мард гуфт:

– Маро нони он кас нашояд хӯрд, ки мӯй дар луқмаи ман бинад. Соҳиб саҳт хичил шуд аз он сухан.

Аммо ту ба ҳештан машғул бош ва лаҳте даранг¹ ҳамекун. Он гоҳ баъд аз он коса фармой овардан. Ва расми мухташамон ду гуна аст. Баъзе нахуст косаи хеш фармойанд ниҳодан ва он гоҳ аз они дигарон. Ва баъзе нахуст косаи дигарон ниҳанд ва он гоҳ аз они хеш. Ва ин тариқи карам² аст ва он тариқи сиёсат.

Чунон кун, ки чун аз хон бархезанд, бисёрхӯру камхӯр ҳама сер бошанд. Ва агар пеши ту хӯрданӣ буваду пеши дигарон набувад, аз пеши худ ба пеши дигарон фирист.

Ва бар сари нон туршрӯй мабош ва бо хонсолор ба хирачанг макун, ки фалон хӯрданӣ нек асту фалон бад аст...

¹ Даранг – оҳистагӣ, сустӣ.

² Карам – саховат.

АНДАР МЕҲМОНӢ КАРДАН ВА МЕҲМОН ШУДАН ВА ШАРОИТҲОИ ОН

Эй писар, мардумони бегонаро ҳар рӯз меҳмон макун. Аз он ки ҳар рӯз ба ҳаққи меҳмон натавон расидан. Бинигар то як моҳ чанд бор меҳмонӣ тавонӣ кардан. Он ки се бор тавонӣ кардан, як бор кун ва се бор андар ӯ харҷ кун, то хони ту аз ҳама айбе мубарро¹ бувад ва забони айбчӯён бар ту баста бошад. Ва чун меҳмонон дар хонаи ту оянд, ҳар касро пешвоз мафирист ва тақаррубе ҳамекун ва темори² ҳар кас ба сазои ӯ медор. Чунонки Абушакури Балхӣ гӯяд:

Агар дӯст меҳмон бувад ё на дӯст,
Шабу рӯз темори меҳмон накуст.

Агар вақти мева бувад, пеш аз таом меваҳои тару хушк пеш ор, то бихӯранд. Ва як замон тавакқуф кун ва он гаҳ хӯрданиҳо овар.

Ва ту манишин то он гоҳ, ки меҳмонон бигӯянд як бору ду бор, ки бинишин. Он гоҳ бо эшон мусоидат кун ва нон бихӯру фурутар аз ҳама кас нишин.

Ва аз меҳмонон узр махоҳ, ки узр хостан таъби бозориён бувад.

Ва ҳар соат магӯй: «Эй фалон, нон нек бихӯр ва ҳеч намехӯрӣ. Шарм мадор, ки аз чиҳати ту чизе карда натавонистам...». Ин на суханони мухташамон бувад. Ин лафзи касе бувад, ки ба солҳо меҳмоне як бор кунанд аз чумлаи бозориёне, ки аз чунин гуфтор мардум шармсор шаванд ва нон натавонанд хӯрдан ва нимсер аз хон бархезанд.

Ва моро ба Гелон расме накуст. Чун меҳмонро ба хона баранд, хон биниҳанд ва кӯзаҳои об ҳозир кунанд. Ва меҳмонхудой³ ва пайвастагони ӯ аз он ҷо бираванд, магар як тан аз ҷойи дур бозистад аз баҳри коса ниҳодан то меҳмон чунонки хоҳад, нон бихӯрад. Он гаҳ мизбон пеш ояд. Ва расми араб низ чунин аст...

Пас аз мардум миннатпазир ва тозарӯй бош.

¹ Мубарро – пок, холи.

² Темор – ғамхорӣ.

³ Меҳмонхудой – соҳиби меҳмон.

Аммо беҳудаҳанда мабош, ки беҳуда хандидан дувуми де-вонагист, чунонки кам хандидан дувуми сиёсат аст ва ҳештан-дорист, чи гуфтаанд, ки хандаи беҳудаву бевақт гирия бувад.

Ва агар меҳмони ту ҳазор муҳол бикунеду бигӯяд, аз вай бардору хидмати вай бузург дор.

ҲИКОЯТ

Чунон шунидам, ки вақте Муътасими¹ халифа мучримеро² гардан ҳамефармуд задан пеши хеш. Он мард гуфт:

– Ё амиралмуъминин, ба ҳаққи Худои азза ва чалла, маро як шурбат об деҳу меҳмон кун. Ва он гоҳ ҳар чӣ мекун, ки саҳт ташна шудаам.

Муътасим бар ҳукми савганд фармуд то ўро об диҳанд. Чун ўро об доданд, ба расми араб гуфт:

– Кассара аллоҳу хайран³ ё амиралмуъминин, меҳмони ту будам бад-ин як шурбати об. Акнун аз тариқи мардумӣ меҳмон куштан вочиб накунад. Маро мафармой куштан ва авф кун то бар дасти ту тавба кунам.

Муътасим гуфт:

– Рост гуфтӣ, ҳаққи меҳмон бузург аст. Туро авф кардам, беш аз ин хато мақун.

Аммо бидон, ки ҳаққи меҳмон доштан вочиб аст, валекин ҳаққи меҳмоне, ки ба ҳақшиносӣ арзад. На чунон ки ҳар қаллошero⁴ ба хона барӣ ва он гоҳ чандон эъзозу икром кунӣ, ки ин меҳмони ман аст. Бидон, ки тақаррубу дилдорӣ бо кӣ бояд кардан.

Ва пас агар меҳмон шавӣ, меҳмони ҳар касе машав, ки ҳишматро⁵ зиён дорад. Ва чун равӣ, гурусна марав ва сер низ марав, то нон битавонӣ хӯрдан.

Ва чун дар хонаи мизбон равӣ, ҷое нишин, ки ҷойи ту бошад.

¹ **Муътасим** – халифаи ҳаштуми аббосӣ, ки солҳои 833-842 хилофат кардааст.

² **Мучрим** – гунаҳгор.

³ **Кассара аллоҳу хайран** – ташаққури зиёд.

⁴ **Қаллош** – фиребгар.

⁵ **Ҳишмат** – бузургӣ.

Меҳмони фузул¹ мабош ва ба нону косаи мардум тақарруб манамой ва чокарони хешро навола мадеҳ, ки гуфтаанд, ки «Аз-зиллату зиллатун²».

Ва масти хароб машав. Чунон кун, ки дар роҳ, ки равӣ, мастии ту надонанд. Чунон маст машав, ки аз чехраи одамиён бигардӣ. Мастӣ ба хонаи хеш³ кун.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Тартиби таом хӯрданро Унсурулмаолии Кайковус чӣ тавр баён кардааст ва тарзу вақти таомхӯрии хонаводаатон чӣ хел аст? Муқоиса кунед.
2. Чаро «одоби таом хӯрдан» мегӯянд. Шарҳ диҳед.
3. Хикояти Соҳиб Исмоилро ифоданок хонда мазмунашро баён кунед.
4. Меҳмон кист ва ӯ ба соҳибхона чӣ ҳақ дорад? Меҳмондорӣи хонадони худро бо тарзи меҳмондорӣи баёнкардаи Унсурулмаолии Кайковус муқоиса карда андешаҳоятонро баён намоед.

ТЕСТҲО

1. Асари «Қобуснома»-ро кӣ навиштааст ?
 - а) устод Садриддин Айнӣ,
 - б) Аҳмад Махдуми Дониш,
 - в) Унсурулмаолии Кайковус.
2. Сабаби таълифи «Насихатнома» дар чист?
 - а) насихати мардум,
 - б) бақои умр ва нишони некномӣ,
 - в) панду насихат ба фарзанди гиромӣ.
3. Унсурулмаолии Кайковус дар бобати мероси волидайн чӣ ақида дорад?
 - а) фарзанд бояд то вафоти волидайн мунтазир шавад,
 - б) хангоми дар қайди ҳаёт буданашон талаб намояд,

¹ **Фузул** – маҳмадоно, касе, ки ба корҳои дигарон дахл мекунад.

² «**Аз-зиллату зиллатун**» – чизе, ки аз дастархон бо худ баранд, хорист.

³ **Хеш** – худ.

в) ба мероси падару модар умуман умед набандад.

4. Байти зерин аз кадом адиб аст?

Мероси падар хоҳӣ, илми падар омӯз,
К-ин моли падар харч тавон кард ба ду рӯз,

а) аз Носири Хусрав,

б) аз Шайх Саъдӣ,

в) аз Мавлоно Абдурахмони Қомӣ.

5. Албатта, ҳама хунарҳо хубанд, вале Кайковус кадом хунарро беҳтарин шуморидааст?

а) хунари оҳангариро,

б) хунари суханвариро,

в) хунари шиновариро.

6. Байти зерин аз кадом адиб аст?

Ба ҳар коре, ки ҳиммат баста гардад,

Агар хоре бувад гулдаста гардад.

а) аз Шайх Саъдӣ,

б) аз Абушақури Балхӣ,

в) аз Низомии Ганҷавӣ.

7. Аз мутолиаи ҳикояи «Мутаваккил ва Фатҳ» ба чӣ хулоса омад?

а) инсон бояд иродаи қавӣ ва ҳиммати баланд дошта бошад,

б) некӣ ва накукориро бояд пеша кард,

в) дилу забонат бояд хилофи ҳамдигар набошад,

г) ҳангоми ранҷу машаққат сабру таҳаммулро пеша намояд.

8. Кайковус кадом ҳислатҳои одамиро ситоиш менамояд?

а) ҳислатҳои мағрурӣ, мардумозорӣ, бесабрӣ, дуруғгӯӣ,

б) накукорӣ, роҳатрасонӣ, ростгӯӣ ва сидқу вафодорӣ,

в) тундиву чоҳилӣ, дуруштиву дағали.

9. Сухандониву суханварӣ ба инсон чӣ аҳамият дорад?

а) шахс сазовори ҳурмату эҳтиром мегардад,

б) аз дуруғгӯӣ парҳез менамояд,

в) бузургӣ ва дараҷаи хирадмандии шахс маълум мегардад.

10. Ҳорунуррашид чаро таъбири хобгузори дуюмро пазируфт?
- а) чунки хобгузори дуюм ҳақиқатро гуфт,
 - б) зеро ки хобгузори дуюм ҳамон матлабро бо сухани хубу бо-адабона баён намуд,
 - в) зеро хобгузори якум сухани дарднок ва ғамнок гуфт.
11. Андешаи Кайковус дар бобати ифшо намудани розу сирру ас-рор чӣ гуна аст?
- а) сирру асрор ва рози хешро ба одамон бояд гуфт,
 - б) сирру асрори худро бояд махфӣ нигоҳ дошт,
 - в) дар бораи розҳо худи шахс бояд андеша намояд.
12. Кайковус дар тартиби таом хӯрдан кадом гурӯҳи одамонро меписандад?
- а) мардуми оммаро, ки ҳар вақт хоҳанд, хӯрок меҳӯранд?
 - б) хирадмандону бузургонро, ки 24 соати шабонарӯзиро бо тартиби муайян тақсим кардаанд,
 - в) мардумони бозорино, ки бештар шаб таом меҳӯранд.
13. Кайковус хангоми таом хӯрдан кадом шартҳои одобрӯ маслиҳат медиҳад?
- а) ба косаи дигарон назар накардан ва сар ҳам кардану ба қабули ғизои хеш машғул шудан,
 - б) аз ҳад зиёд хӯрдану аз пеши дигарон низ ғизо гирифтан,
 - в) хангоми меҳмонӣ ба таомҳо айб мондан.

ФАРРУХИИ СИИСТОНӢ

Абулҳасан Алӣ ибни Чулуғи Сиистонӣ шоири машҳур, қасидасарои номии форсу тоҷик байни солҳои 977–981 дар Сиистон – вилояти таърихӣ дар ҳудуди Эрон ва Афғонистон, ки Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳрро бо Ҳиндустон мепайваस्त, таваллуд шуда, соли 1038 дар шаҳри Ғазнин (ҳудуди Афғонистони ҳозира) вафот кардааст.

Фаррухӣ дар давраи наврасиву ҷавониаш аввал ҳамроҳи падараш хидмати ҳокими Сиистон Амир Халафи Бонуро карда баъди аз тарафи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ забт шудани Сиистон ба хидмати яке аз заминдорони сарватманд меравад. Вале музди ночизи заминдор зиндагонии Фаррухиро қонеъ карда наметавонист ва ӯ дар ҷустуҷӯи шахси сарватманду саховатпеша мешавад то ӯро дар шеърҳои таърифу тавсиф карда, рӯзгорашро таъмин наояд. Фаррухӣ овозаи шеърдӯстии ҳокими Ҷағониён–Абулмузаффарро шунида, бо қасидаи машҳуре, ки бо байти:

Бо қорвони ҳулла бирафтам зи Сиистон,
Бо ҳуллаи танида зи дил, бофта зи қон...

огоз мешавад, сӯи Ҷағониён меравад. Бо мадади қорғузори амир Фаррухӣ тақрибан солҳои 1010 - 1011 ба дарбори Ғазнавиён дохил шуда, то охири умр дар Ғазнин зиндагӣ мекунад. Фаррухӣ дар баробари шоири тавоно будан дар навохта-ни соҳиби гуногуни мусиқӣ низ маҳорати олии доштааст.

Фаррухӣ дар базму размҳо, шикору сафару сайрҳои Султон Маҳмуд ҳамроҳӣ карда, дар қасидаҳои қорномаи шуҷоат, саховатмандиву далерии ӯ ва дарбориёнашро ситоиш мекард ва инъомҳо мегирифт.

Аз мероси адабии Фаррухӣ то замони мо девоне маълум аст, ки бештар аз 9 ҳазор байтро дар бар гирифтааст.

Дар девони шоир навъҳои дигари шеърҳои лирикӣ, монанди тарҷеъбанд, қитъа, ғазал, рубоӣ ба назар расанд ҳам, бо вучуди ин қасида мавқеи асосӣ дорад. Ин аст, ки аксари до-

нишмандони соҳаи адабиёт ўро ҳамчун устоди қасидасароӣ эътироф кардаанд.

Дар ашъораш шоир асосан зимни мадҳ саховатмандӣ, илму адабдӯстӣ, адолату накукорӣ барин хислатҳои мамдӯхонро ситоиш карда, ҳамчунин манзараҳои хунрезиву торочгарӣ ва тақсими молҳои ғоратшударо низ ба қалам медиҳад.

Ҳангоми мадҳи хислатҳои хуби мамдӯхон шоир бештар орзуву ният ва андешаҳои инсондӯстии хешро баён месозад. Аз ҷумла шоир некиву накукориро аз шохӣ ҳам бартар доништа, ба ин тариқ диққати мадҳшавандаро ба кори хайру нек ҷалб мекунад:

Некхӯтар з-ӯ ҳамоно дар ҷаҳон як шох нест,
Хӯи неку беҳтар аз шохиву мулки бекарон.

Ашъори Фарруҳӣ асосан бо услуби сода эҷод шуда, ташбеҳу истиора, тасвиrotи воқеӣ, зарбулмасалу мақолҳои халқӣ, ифодаву таъбирҳои гуфтугӯӣ, калимоти равону хушоҳанг фаровон истифода шудаанд.

ТАРҶЕЪБАНД

Ҳамегуфтам, ки кай бошад, ки хуррам рӯзгор ояд,
Ҷаҳон аз сар ҷавон гардад, баҳори ғамгусор ояд.
Баҳори ғамгусор ояд, ки ҳар касро ба кор ояд,
Баҳоре, к-андар ӯ ҳар рӯз майро хостор¹ ояд.
Зи ҳар боде, ки бархезад, кунун бӯи баҳор ояд,
Кунун моро зи боди бомдодӣ бӯи ёр ояд.
Чу рӯи кӯдакони мо дарахти гул ба бор ояд,
Нигори лоларух бо мо ба хуррам лолазор ояд.
Майи мушкин гусорад то гаҳи бӯсу канор ояд,
Ҷаро хуш гардаду бо табии хусрав созгор ояд...
Киро май хӯрдан ойин аст, май хӯрдан кунун бояд,
Бипурс аз ман, ки май хӯрдан дар ин айём чун бояд?
Нахуст андар миён боре майи бечодагун² бояд,
Пас он гаҳ соқии покиза чун симинсутун бояд.
Ду-се рӯзе ба як ҷо сохта чун арғунун³ бояд,

¹ **Хостор** – хошиш, майл.

² **Бечодагун** – сурхранг.

³ **Арғунун** – номи асбоби мусиқӣ.

Суруди мутриби сода ҳамора¹ раҳнамун бояд.
 Ба ҳар рӯзе, ки май хӯрдӣ, тараб кардан фузун ояд,
 Мувофиқ дӯстон як дил ҳаме неkozмун бояд.
 Дил андар шодию ромиш ба орому сукун бояд,
 Зи маҷлис душмани хусрав ба ҳар ҳоле бурун ояд...
 Баҳор омад ҳамегӯӣ бирав то гул ба бор ояд,
 Ҳаме навмедиям з-ин ваъдаи навмедвор ояд.
 Ту ро з-ин ваъда андар дил ба рӯзе сад ҳазор ояд,
 Маро, оре, бад-ин гуфторат, эй чон, устувор ояд.
 Чу чизе аз ту бишнидам дил онро хостор ояд,
 Гар андар дил надорӣ бод паймудан² чӣ кор ояд?
 Ту ро тарсам, ки бӯси ман ҳаме бар чашм хор ояд,
 Надонӣ, к-ин лаби ман бар бисоти шаҳриёр ояд...

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи тарҷумаи ҳоли Фаррухи Сиистонӣ чиҳо медонед?
2. Оид ба мазмуни ашъори Фаррухӣ маълумот диҳед.
3. Тарҷеъбанди «Ҳамегуфтам, ки кай бошад, ки хуррам рӯзгор ояд»-ро ифоданок хонед.
4. Фасли баҳор бо кадом хусусиятҳо ва фазилатҳояш аз дигар фаслҳои сол фарқ дорад?

НАМУНАҲО АЗ ҚАСИДАҲО

Бад-ин хуррамӣ чаҳон, бад-ин тозагӣ баҳор,
 Бад-ин равшанӣ шароб, бад-ин накуӣ нигор.
 Яке чун биҳишти адн³ яке чун ҳавои дӯст,
 Яке чун гулоби Балх, яке чун бути Баҳор.
 Замин аз сиришки абр, ҳаво аз насими гул,
 Дарахт аз чамоли барг, сари кӯҳ зи лолазор.
 Яке чун паранди⁴ сабз, яке чун абири⁵ хуш,
 Яке чун арӯси хуб, яке чун рухони ёр.

¹ **Ҳамора** – ҳамвора, доим, ҳамеша.

² **Паймудан** – сустҷӯ, кофтаи ва ин ҷо бод паймудан ба маънии кори беҳуда омадааст.

³ **Адн** – боғи биҳишт, Фирдавс.

⁴ **Паранд** – як навъ матои абрешимӣ; харир, нарм.

⁵ **Абир** – навъе аз хушбӯиҳо.

Тазарви ақикрӯй, куланги сапедрух,
Гавазни сиёҳчашм, паланги ситезақор.
Яке хуфта бар паранд, яке хуфта бар ҳарир,
Яке раста аз нуҳуфт, яке часта аз ҳисор.
Зи булбул суруди хуш, зи сулсул¹ навои нағз,
Зи сорӣ ҳадиси хуб, зи кумрӣ хурӯши зор.
Яке бар канори гул, яке дар миёни бед,
Яке зери шохи сарв, яке бар сари чанор.
Ҳаво хуррам аз насим, замин хуррам аз либос,
Ҷаҳон хуррам аз ҷамол, малик хуррам аз шикор.
Яке мушк дар даҳон, яке ҳулла бар катаф²
Яке орзу ба даст, яке дӯст дар канор...

БАҲОРИЯ

Имсол тозарӯйтар омад ҳаме баҳор,
Ҳангоми омадан на бад–ин гуна буд пор³.
Пор аз раҳ андар омад чун муфлиси ғариб,
Бефаршу бетаҷаммулу берангу бенигор.
В-имсол пеш аз он ки дар манзиле расад,
Андар кашид ҳулла ба дашту ба кӯҳсор.
Бар дасти бед баст зи пирӯза дастбанд,
Дар гӯши гул фиғанд зи бечода гӯшвор.
Аз кӯҳ то ба кӯҳ бунафшасту шанбалид⁴,
Аз пушта то ба пушта суманзору лолазор.
Гӯйӣ, ки риштаҳои ақиқ асту ложвард⁵,
Аз лолаву бунафша ҳаме рӯйи марғзор...
Гулбун паранди лаъл ҳаме баркунад ба сар,
Борони гулпараст ҳаме густарад нисор...
Ин созҳо, ки сохт баҳор, аз пайи чӣ сохт?
Имсол чун зи пор фузун сохта нигор.
Розест ин миёни баҳору миёни ман,
Хезам ба пеши хоҷа кунам розаш ошқор.

¹ Сулсул – навъи паранда.

² Катаф – бозу, китф.

³ Пор – порсол, соли гузашта.

⁴ Шанбалид – номи гиёҳ.

⁵ Ложвард – лочувард.

Ҳарсола чун баҳор зи роҳ андар омадӣ,
 Чойе наёфтӣ, ки дар ӯ ёбадӣ қарор.
 Бар санглоху дашт фуруд омадӣ хичил,
 Андар миёни хораву андар миёни хор.
 Пиндоштӣ, ки хор шудастӣ миёни халқ,
 Бедил шавад азиз, ки гардад залилу хор.
 Имсол нома кард сӯйи ӯ шамолу гуфт:
 Мужда туро, ки хоҷа туро гашт хостор.
 Боғе, зи баҳри ту зи нав афганд чун биҳишт,
 Дар пеши ӯ ба сони сипеҳре яке ҳисор.
 Боғе, чу хӯи хеш писандидаву бадеъ,
 Коҳе, чу ройи хеш муҳайёву устувор.
 Боғе, к-аз ӯ бурида бувад дасти ҳодисот,
 Коҳе, к-аз ӯ кашида бувад дасти рӯзгор.
 Боғе, чу неъматӣ маликон номдору хуш,
 Коҳе, чу рӯзгори ҷавонон умедвор.
 Боғе, ки нимае натавон гашт з-ӯ тамом,
 Гар як маҳе тамом кунӣ андар ӯ гузор.
 Ҳар тахтае, аз ӯ чу сипеҳр аст бекарон,
 Ҳар дастае аз ӯ чу биҳишт аст беканор.
 Сесада ҳазор гуна бут аст андар ӯ ба пой,
 Ҳар як чунон, ки хира шавад з-ӯ бути баҳор.
 Аз арғавону ёсуману хайрию суман,
 В-аз сарви наврасидаву гулҳои комгор...
 Дар зери ҳар ниҳоле аз он маҷлисе кунем,
 Бар ёдқарди хочаву бар дидани баҳор...

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шоир кадом фаслро тараннум намудааст?
2. Дар шеър кадом чизҳо ба ҳам киёс гардидаанд? Онҳо бо ҳамдигар аз кадом чиҳат шабоҳат доранд?
3. Шеърро хонда сифатҳо, ҳолату вазъият ва мавқеи чойгиршавии парандагону набототро муайян кунед.
4. Қасидаҳоро ифоданок хонед ва байтҳои алоҳидаро мувофиқи интихоби муаллим аз ёд кунед.

*Он рӯз, ки ҳафтсола будӣ
Чун гул ба чаман ҳавола будӣ.
В-акнун, ки ба чордах расидӣ,
Чун сарв ба авҷ сар кашидӣ.
Ғофил манишин, на вақти бозист,
Вақти ҳунар асту сарфарозист,
Дониш талабу бузургӣ омӯз,
То беҳ нигаранд рӯзат аз рӯз...*

НИЗОМИИ ГАНЧАВӢ

Абумуҳаммад Илёс ибни Юсуф ибни Закии Муайид маъруф ба Низомии Ганҷавӣ соли 1141 дар шаҳри Ганҷаи Ҷумҳурии Озарбойҷон таваллуд шуда, соли 1209 дар ҳамон ҷо ғавтидааст. Низомии Ганҷавӣ аз зумраи шоирону мутафаккирони машҳур, яке аз устодони мактаби шеърӯ адаби тоҷику форс аст.

Низомии Ганҷавӣ дар синни хурдсолӣ аз падару модар ятим мемонад ва тарбияву сарпарастии ӯро тағояш Ҳоча Умар ба уҳда гирифта, имконият фароҳам овард, ки илму дониш андӯзад. Таҳсили Низомӣ пурра дар зодгоҳаш гузаштааст. Ӯ Куръонро аз ёд карда, сипас илмҳои фикҳ, таърих, фалсафа, тиб, мантиқ ва нучумро низ батакмил омӯхтааст. Ҳамчунин аз мероси фалсафӣ ва адабии Юнони Қадим, осори адабиёти пешазисломии халқҳои ориёинаҷод ва таърихи халқҳои эътиқодманди насронияву яҳудия ба хубӣ огоҳ буд.

Аз осори Низомии Ганҷавӣ то замони мо панҷ дoston, ки «Ҳамса» ном гирифтаанд ва қасидаҳои ғазалҳо, рубоиёту китъаҳо ва байтҳои алоҳида расидаанд.

«Ҳамса»-и Низомӣ бо гуногунии мазмун, тозагии санъати суҳанпардозӣ, ғановати забонӣ ва маҳорати нигорандагии муаллиф машҳур гардида, дар он масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ва ахлоқӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, шоир зимни тасвири воқеаҳои дostonаш аз ахлоқу ҳикмат суҳан гуфта, баҳусус ҷавононро панд медиҳад.

АЗ ОСОРИ НИЗОМИИ ГАНЦАВӢ

ПОДШОҲИ ЗОЛИМ ВА ЧАВОНИ САХОВАТПЕША

(АЗ ДОСТОНИ «ЛАЙЛӢ ВА МАЧНУН»)

Дар қисса шунидаам, ки боре
Будастан ба марв тоҷдоре.
Дар силсила¹ дошти саге чанд,
Девонавашу чу деви дар банд.
Ҳар як ба салобати² гурузе,
Бурда сари уштуре ба гозе.
Шаҳ чун шудӣ аз касе бар озор,
Додеш бад-он сағони хунхор.
Ҳар кас, ки зи шоҳ беамон буд,
Овардану хӯрданаш ҳамон буд.
Буд аз нудамои³ шаҳ ҷавоне,
Дар ҳар хунаре тамомдоне.
Тарсид, ки шоҳи ошносӯз,
Бегона шавад ба ӯ яке рӯз.
Оҳуи варо ба сағ намояд,
Дар пеши сағонаш озмояд.
Аз бими сагон бирафт пешӣ,
Бо сағбонон бикард хешӣ.
Ҳар рӯз шудию гӯсфанде,
Дар матраҳи⁴ он сагон фикандӣ.
Чандон бинвохташон бад-он сон,
К-он душворӣ бад-ӯ шуд осон.
Аз миннати даст зери пояш
Гаштанд сагон мутеи рояш.
Рӯзе ба тариқи хашмноқӣ,
Шаҳ дид дар он ҷавони хокӣ.
Фармуд ба сағдилони даргоҳ,

¹ **Силсила** – занҷири оҳанӣ.

² **Салобат** – андом.

³ **Нудамо** – надимон.

⁴ **Матраҳ** – ҷойи хӯрокхӯрӣ, сағкоса.

То пеши сагон барандаш аз роҳ.
В-он сагманишон сагӣ намуданд,
Чун саг ба табаррукаш рабуданд.
Бастанду бад-он сагон-ш доданд,
Худ дур шуданду истоданд.
В-он шерсагони оҳанинчанг,
Кардаанд нахуст бар вай оҳанг.
Чун мунъими¹ худ шинохтандаш,
Думболакунон навохтандаш.
Гирдаш ҳама дастбанд бастанд,
Сар бар сари дастҳо нишастанд.
Буданд бар ӯ чу доя дилсӯз,
То рафт бар ин яке шабонрӯз.
Чун рӯзи сапед рӯй бинмуд,
Сайфури сиёҳ² шуд зарандуд.
Шуд шоҳ зи кори худ пушаймон,
Ғамгин шуду гуфт бо надимон:
«К-он оҳуи бегуноҳро дӯш,
Додам ба саг, интихоби харгӯш.
Бинед, ки он сагон чӣ карданд?
Андоми варо чӣ гуна х(в)арданд³?»
Сагбон чу аз ин сухан шуд огоҳ,
Омад бари шоҳу гуфт: «К-эй шоҳ,
Ин шахс на одамӣ, фариштаст.
К-эзид⁴ зи кароматаш сириштаст.
Бархезу биё, бубин дар он нур,
То сунъи Худой бинӣ аз дур.
Ӯ дар даҳани сагон нишаста,
Дандони сагон ба муҳр баста.
З-он гургсагони аждаҳорӯй,
Н-озурда бар ӯ яке сари мӯй».
Шаҳ карда шитоб, то шитобанд,
Он гумшударо магар биёбанд.

¹ Мунъим – дӯст.

² Сайфури сиёҳ – киноя аз шаби сияҳчома.

³ Х(в)арданд – хӯрданд.

⁴ Эзид – Худо.

Бурданд муваккилони роҳаш,
Аз силки сагон¹ ба садри шоҳаш².
Шаҳ монд шигифт, ки он ҷавонмард,
Чун буд, к-аз сагон наёзард?
Гирён–гирён ба пой бархост,
Сад узр ба оби чашм аз ӯ хост.
Гуфто: «Сабаб чӣ буд, бинмой,
К-ин як нафаси ту монд бар ҷой?»
Гуфто: «Сабаб он, ки пеш аз ин банд
Додам ба сагон наволае чанд.
Эшон ба наволае, ки хӯрданд,
Бо ман лаби худ бамухр карданд.
Даҳ сол ғуломии ту кардам,
Ин буд баре³, ки аз ту хӯрдам.
Додӣ ба сагонам аз як озор,
В-ин буд, ки набуд сағ ошнохор.
Сағ дӯст шуду ту ошно на,
Сагро ҳаққи хурмату туро на.
Сағ сулҳ кунад ба устухоне,
Нокас накунад вафо ба ҷоне».
Чун дид шаҳ он шигифткорӣ,
К-аз мардумӣ аст растагорӣ⁴.
Ҳушёр шуд аз хумори мастӣ,
Бигзошт сагию сағпарастӣ.
Мақсудам аз ин ҳикоят он аст,
К-эҳсону деҳиш⁵ ҳисори ҷон⁶ аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро хонед.
2. Шоҳ ба надимаш чӣ кард?
3. Чаро сагон ба ҷавон зарар нарасонданд?

1 **Силки сагон** – ҳалқаи сагон.

2 **Садри шоҳ** – тахти шоҳ.

3 **Баре** – мевае.

4 **Растагорӣ** – халосӣ ёфтан.

5 **Эҳсону деҳиш** – хайру саховат.

6 **Ҳисори ҷон** – қалъаи ҷон.

4. Сағбон ба шоҳ чӣ хабар овард?
5. Чун чавонро аз ҳалқаи сагон озод карда ба назди шоҳ бурданд, ба шоҳ сабаби наозурдани сагонро чӣ хел шарҳ дод?
6. Бигӯед, ки чавон ба кадом сабаб аз марг раҳой ёфт?
7. Байтҳои алоҳидаи интиҳобкардаи муаллимро аз ёд кунед.

ДОСТОНИ «ХАЙР ВА ШАР» (аз «Ҳафт пайкар»)

Чун шоҳ Баҳром ин навбат меҳмони бонуи Чин мешавад, бонуи Чин аз шодиву нишот бо чеҳраи кушода, яъне чин аз чабин бардошта ба нармӣ сухан мегӯяд.

Бонуи Чин зи чеҳра чин бикшод
 В-аз рутаб¹ чӯи ангубин² бикшод...
 Гуфт: Вақте зи шаҳри худ ду чавон,
 Сӯи шаҳри дигар шуданд равон.
 Ҳар яке дар ҷаволгӯшаи³ худ
 Карда асбоби роҳ тӯшаи худ.
 Номи ин Хайру⁴ номи он Шар⁵ буд,
 Феъли ҳар як ба ном дархвар⁶ буд.
 Чун буриданд рӯзаке ду-се роҳ,
 Тӯшаеро, ки доштанд нигоҳ
 Хайр меҳӯрду Шар нигоҳ медошт,
 Ин ғалла медуруд⁷, он мекошт.
 То расиданд ҳар ду дӯшодӯш⁸,
 Дар биёбоне аз бухор⁹ ба чӯш.
 Кӯрае чун танӯри оташ гарм,
 К-оҳан аз вай чу мум гаштӣ нарм!

¹ **Рутаб** – киноя аз лаб.

² **Ангубин** – сухани ширин.

³ **Ҷаволгӯша** – кулбор.

⁴ **Хайр** – нек, нағз, хуб.

⁵ **Шар** – бад, зишт.

⁶ **Дархвар** – мувофик.

⁷ **Медуруд** – дарав мекард.

⁸ **Дӯшодӯш** – дӯш ба дӯш, паҳлу ба паҳлу.

⁹ **Бухор** – буғ.

Гармселию хушксории бум¹,
 Карда боди шимолро² чу самум³.
 Хайр фориғ, ки об дар роҳ аст,
 Беҳабар, к-об нест, он чоҳ аст.
 Шар хабар дошт к-он замини хароб,
 Дурие дораду надорад об.
 Машке аз об карда пинҳон пур,
 Дар харита⁴ нигоҳ дошт чу дур.
 Дар биёбони гарму роҳи дароз,
 Ҳар ду метохтанд бо такутоз.
 Чун ба гармӣ шуданд рӯзе ҳафт,
 Оби Шар монду оби Хайр бирафт.
 Шар, ки он обро зи Хайр нухуфт⁵,
 Бар вай аз хайру шар ҳадис⁶ нагуфт.
 Хайр чун дид ӯ зи гавҳари бад⁷,
 Дорад обе дар обгинаи⁸ худ.
 Вақт-вақт он рафиқ пинҳонӣ,
 Мехӯрад чун раҳиқи райҳонӣ⁹.
 Гарчи дар тоби ташнагӣ месӯхт,
 Лаб ба дандон зи лоба¹⁰ бармедӯхт
 Ташна дар оби ӯ назар мекард,
 Оби дандон аз чигар мекард¹¹.
 То ба ҳадде, ки хушк шуд чигараш,
 Боз монд аз кушодагӣ назараш¹².

¹ Бум – замин.

² Боди шимол – боди тарафи шимол, ки салқин аст.

³ Самум – боди гарми бемориовар.

⁴ Харита – ҳалта.

⁵ Нухуфт – пинҳон дошт.

⁶ Ҳадис – суҳан, гап.

⁷ Гавҳари бад – маҷозан бадтинат.

⁸ Обгина – зарфи обгирӣ.

⁹ Раҳиқи райҳонӣ – майи хушбӯӣ, соф.

¹⁰ Лоба – зорӣ, мазмуни байт: дандон ба дандон монда аз илтиҷову зорӣ худдорӣ мекард.

¹¹ Оби дандон аз чигар мекард – яъне хуни чигар мехӯрд.

¹² Бозмонд аз кушодагӣ назараш – пеши чашмонаш тира шуд, чашмаш сиёҳ зад.

Дошт бо худ ду лаъли оташранг,
 Обдоранда в-обашон бар санг.
 Ҳолӣ¹ он лаъл обдор² кушод,
 Пеши он санги обдор³ ниҳод.
 Гуфт: «Мурдам аз ташнагӣ, дарёб!
 Оташамро бикӯш ба қатраи об⁴!
 Шарбате об аз он зулоли⁵ чу нӯш,
 Ё ба ҳиммат бибахш, ё бифурӯш!
 Ин ду гавҳар дар оби хеш андоз,
 Гавҳарамро⁶ ба оби худ бинвоз!»
 Шар, ки хашми Худой бод бар ӯ,
 Номи худро варақ кушод бар ӯ!
 Гуфт: «Аз санг чашмае матарош,
 Фориғам з-ин фиреб, фориғ бош!
 Медихӣ гавҳарам ба вайронӣ,
 То ба ободбум бистонӣ⁷?!
 Чӣ ҳарифам, ки ин фиреб хӯрам?
 Ман зи деводамӣ⁸ фиребтарам!...
 Нагузорам, ки оби ман бихӯрӣ,
 Чун ба шаҳр оӣ, оби ман⁹ бибарӣ!
 Он гуҳар чун ситонам аз ту ба роз,
 К-аз манаш оқибат ситонӣ боз?
 Гавҳаре боядам, ки натвонӣ,
 К-аз манаш ҳеҷ гуна бистонӣ!»
 Гуфт Хайр: «Он чӣ гавҳар аст?-Бигӯӣ,
 То супорам ба дасти гавҳарчӯӣ!»
 Гуфт Шар: «Он ду гавҳари басар аст,
 К-ин аз он, он аз ин азизтар аст!»

¹ Ҳолӣ – ҳамон замон, зуд.

² Лаъли обдор – лаъли асил, тоза, пурқимат.

³ Санги обдор – киноя аз Шари баддил, ки бо худ об дошт.

⁴ Оташамро бикӯш ба қатраи об – яъне об деҳ, то ташнагӣ бишканад, ки мемирам.

⁵ Зулоли чу нӯш – оби чун асал ширин.

⁶ Гавҳар – ҷавҳар, ин ҷо маҷозан ҷон, ҷону тан.

⁷ Бистонӣ – ситонидан, боз гирифтан.

⁸ Деводамӣ – навъе аз ҳайвон, яъне одами шарир ва муфсид.

⁹ Оби ман – обрӯи ман.

Чашмхоро ба ман фурӯш ба об
 В-арна зи ин обхӯрд¹ рӯй битоб!»
 Хайр гуфт: «Аз Худо надорӣ шарм,
 К-оби сардам диҳӣ ба оташи гарм?
 Чашма гӯям, ки хушгвор² бувад,
 Чашм кандан бигӯ, чӣ кор бувад?!
 Чу ман аз чашми худ шавам дарвеш³,
 Чашма гар сар шавад, чӣ суд аз пеш?
 Лаъл бистону он чӣ дорам чиз,
 Бидихам хат ба он чӣ дорам низ.
 Чашм бигзор бар ман, эй сарамард,
 Сардмехрӣ макун ба оби сард!»
 Гуфт Шар: «Ин сухан фасона бувад,
 Ташнаро з-ин басе баҳона бувад!
 Чашм бояд, гуҳар надорад суд,
 К-ин гуҳар беш аз ин тавонад буд!»
 Хайр дар кори хеш хира бимонд⁴,
 Оби чашме бар оби чашма фишонд.
 Дид, к-аз ташнагӣ бихоҳад мурд,
 Чон аз ин чойгаҳ нахоҳад бурд⁵.
 Дили гармаш ба оби сард фирефт,
 Ташнае кай зи оби сард шигифт⁶
 Гуфт: «Бархезу теғу дашна⁷ биёр,
 Шарбати об сӯйи ташна биёр!
 Дидаи оташини ман баркаш,
 Оташи ман бикиш ба оби хваш!»
 Занн⁸ чунон бурд, к-аз чунон таслим,
 Ёбад умедворӣ аз сари бим.
 Шар, ки он дид, дашна бозкушод,
 Пеши он хоки ташна рафт чу бод.

¹ Обхӯрд – обхӯрӣ.

² Хушгвор – хуштаъм.

³ Дарвеш шудан – бечашм мондан.

⁴ Хира монд – хайрон монд.

⁵ Чон аз ин чойгаҳ нахоҳад бурд – саломат намемонад.

⁶ Шигифт – худдорӣ кард.

⁷ Дашна – ханҷар.

⁸ Занн – гумон.

Дар чароғи ду чашми ӯ зад теғ,
 Н-омадаш куштани чароғ дарег!
 Наргисашро¹ ба теғ гулгун кард,
 Гавҳарашро зи тоҷ берун кард!
 Чашми ташна чу карда буд табоҳ,
 Об нодода, кард ҳиммати роҳ².
 Ҷомаю рахту гавҳараш бардошт,
 Марди бедилро тихӣ бигузошт.
 Хайр чун рафта дид Шар зи бараш,
 Нашуд огоҳие, зи хайру шараш³.
 Бар сари хору хок меғалтид,
 Бех, ки чашмаш набуд, ки худро дид!
 Ҳоли худ гар ба чашми худ дидӣ,
 Мурдӣ аз ғам, чунон битарсидӣ!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Матнро хонед ва гӯед, ки ду ҳамсафар аз чихати хулқу хӯ чӣ фарқ доранд?
2. Бигӯед, ки Хайр чӣ касесту Шар кист?
3. Хайр аз Шар чӣ мехост биталабад?
4. Шар чӣ посух дод? Оё Шар пеши Хайр бо посухаш сирати бади худро бозгӯ накард? Сари ҷавоби ӯ фикр кунед.
5. Оқибати кори Хайру Шар ба чӣ анҷом ёфт?
6. Ибораи маҷозии «гавҳар аз тоҷ берун кард»-ро шарҳ диҳед.
7. Пораеро аз ёд кунед.

Иттифоқан дар он дашт курди бадавии молдоре бо хамроҳии аҳли хонаводааш галлаи чорпоёни худро мечаронд...

Буд курде⁴ зи меҳтарони⁵ бузург,
 Галлае дур дошт з-офати гург.

¹ Наргис – чашм.

² Ҳиммати роҳ кардан – ба роҳи хуб рафтан.

³ Хайру шараш – неку бадаш.

⁴ Курд – номи халқе, ки дар Озарбойҷону Эрон ва Ироқ зиндагӣ меку-
нанд.

⁵ Меҳтар – сардор.

Чорпоёни хуб низ бaсе,
К-он чунон чорво надид кaсе...
Курди саҳронишину куҳнавард,
Чун биёбониёни саҳрогард.
Аз барои алаф ба саҳро гашт,
Галларо мечаронд дашт ба дашт.
Ҳар кучо об ёфтию гиёҳ,
Кардӣ он чо ду ҳафта манзилгоҳ.
Чун алаф хӯрда, чойро мемонд,
Галла бар чониби дигар меронд.
Аз қазо¹ андар он ду рӯз², на дер,
Панча он чо кушода буд чу шер.
Курдро буд духтаре баҷамол,
Луъбате³ туркчашму ҳиндухол⁴.
Сарве об аз раҳи чигар хӯрда,
Нозанине, ба ноз парварда!
Расани⁵ зулфи тобдораш пеш,
Карда маҳро расан ба гардани хеш.
Он хироманда моҳи хиргоҳӣ⁶,
Шаб талабгори об чун моҳӣ.
Чонибе об буд дур аз роҳ,
Буд аз он чонибе, ки буд огоҳ.
Кӯза пур карда з-оби он хонӣ⁷,
То барад сӯйи хона пинҳонӣ.
Ногаҳон нолае шунид аз дур,
К-омад аз захмхӯрдаи ранчур.
Бар пайи нола шуд, чу нола шунид,
Хуфта бар хоку хун ҷавоне дид.
Дасту пое ба дард меафшонд,

¹ **Аз қазо** – иттифоқан, тасодуфан.

² **Дурузина** – ду рӯз пеш.

³ **Луъбат** – лӯхтак, ин чо ба маънии соҳибҷамол.

⁴ **Ҳиндухол** – яъне холаш зебову муносиб буд.

⁵ **Расан** – ресмон.

⁶ **Моҳи хиргоҳӣ** – моҳи ҳоладор, моҳи хирманкарда, моҳи пурра, ки дар гирдаш доираи равшане пайдо шудааст, киноя аз духтари курд.

⁷ **Хонӣ** – ҳавзча

Бо тазарруъ¹ Худойро мехонд².
 Нозанинро зи сар бурун шуд ноз,
 Пеши он захмхӯрда рафта фароз³.
 Гуфт: «Вайҳақ⁴, чӣ кас тавонӣ буд?
 Инчунин хоксору⁵ хунолуд?
 Ин ситам бар ҷавонии ту кӣ кард?
 В-ин чунин зинҳор бар ту кӣ хӯрд⁶?»
 Хайр гуфт: «Эй фариштаи фалакӣ,
 Гар маликзодаӣ в-агар малакӣ!
 Кори ман турфа⁷ бозие дорад,
 Қиссаи ман дарозие дорад!
 Мурдам аз ташнагию беобӣ,
 Ташнаро ҷаҳд кун, ки дарёбӣ!
 Об агар нест, рав, ки ман мурдам,
 В-ар яке қатра ҳаст, ҷон бурдам!»
 Соқии нӯшлаб, калиди начот,
 Додаш обе ба лутф⁸ – оби ҳаёт⁹!
 Ташнаи гармдил зи оби сард,
 Хӯрд бар қадри он, ки шояд хӯрд.
 Зинда шуд ҷони пажмурдаи ӯ,
 Шод шуд он чароғи дидаи ӯ.
 Дидаеро, ки канда буд зи ҷой,
 Дарҳам афканду бурд номи Худой...
 Пийх¹⁰ дар чашми ӯ ниҳода бибаст,
 Аз сари мардумӣ¹¹ гирифташ даст.
 Кард аҳди тамом, то барҳост,

¹ **Тазарруъ** – илтимоси очизона.

² **Хондан** – ҷег задан.

³ **Фароз рафта** – наздик шудан.

⁴ **Вайҳақ** – эй вой! Вой дарег!

⁵ **Хоксор** – монанди хок, залил ва хор.

⁶ **Зинҳор хӯрдан** – аҳду паймон шикастан, мазмуни мисраъ: инчунин зулмро дар ҳаққи ту кӣ раво дид?

⁷ **Турфа** – аҷоиб, ғалатӣ.

⁸ **Ба лутф** – ба нармӣ, бо меҳрубонӣ.

⁹ **Оби ҳаёт** – оби зиндагонӣ.

¹⁰ **Пийх** – чарбу.

¹¹ **Сари мардумӣ** – мурувват ва риоят.

Қоидаш гашту бурд бар раҳи рост.
 То бад-он чо, ки буд бунгаҳи ӯ,
 Марди бедида буд ҳамраҳи ӯ.
 Чокареро, к-аз аҳли хона шумурд,
 Дасти ӯро ба дасти ӯ биспурд.
 Гуфт: «Оҳиста, то наранҷонӣ,
 Бар дари мо бараш ба осонӣ».
 Курд омад шабонгаҳ аз саҳро,
 То хӯрад он чӣ бишканад сафро¹.
 Беҳуше дид маст афтода,
 Чун касе захмхӯрда, ҷондода.
 Гуфт: «Ин шахси нотавон зи кучост?
 Инчунин нотавону хаста чарост?»
 Онҷӣ бар вай гузашта буд зи нахуст;
 Кас надонист шарҳи он ба дуруст.
 Қиссаи чашм канданаш гуфтанд,
 Ки ба алмос чазъро² суфтанд.
 Курд чун дид, к-он чигархаста,
 Шуда бедидаю назарбаста.
 Гуфт: «Аз шоҳи он дараҳти баланд,
 Боз боист канд барге чанд.
 Кӯфтан баргу об аз ӯ сутудан³,
 Судан⁴ он чою назди ӯ бурдан.
 Гар чунин марҳаме гирифтӣ⁵ соз,
 Ёфтӣ дида рӯшноӣ боз.
 Рахнаи⁶ дида гарчи бошад сахт,
 Беҳ шавад з-оби он ду барги дарахт».
 Пас нишон дод, к-он дарахт кучост,
 Гуфт: «Аз об обхӯр⁷, ки водии мост,
 Ҳаст рафта қухан дарахте нағз,

¹ Сафро шикастан – дафъи гуруснагӣ қардан.

² Чазъ – як навъи санги зебо; чазъро суфтан – сангро сӯроҳ қардан.

³ Сутудан – ситонидан, гирифтан.

⁴ Судан – кӯфта хока қардан.

⁵ Гирифтан – ин чо таъсир қардан.

⁶ Рахна – маҷозан ҷароҳат, захм.

⁷ Обхӯр – чашма.

К-аз насимаш кушода гардад мағз¹.
 Пояш аз бех баркашида ду шох,
 Дурие дар миёни он ду фарох.
 Барги як шох аз он чу ҳуллаи² хур,
 Дидаи рафтaro дарорад нур.
 Барги шохи дигар чу оби ҳаёт,
 Саръиёнро диҳад зи саръ³ начот».

Чун зи курд он шунид духтари курд,
 Дил ба тадбири он илоҷ супурд.
 Лобаҳо карду аз падар дар хост,
 То кунад барги бенавой рост⁴.
 Курд чун дид лоба кардани сахт,
 Роҳ бардошт⁵, рафт сӯйи дарахт.
 Боз канд аз дарахт чанде барг,
 Нӯшдоруи⁶ хастагон аз марг.
 Омад, овард, нозанин бардошт,
 Кӯфт чанде, ки мағз боз гузошт.
 Кард софӣ чунон ки дурд⁷ намонд,
 Дар назаргоҳи дардманд фишонд.
 Доруо дидаро бо ҳам дар баст,
 Хаста чун дид, соате биншаст.
 Буд то панҷ рӯз баста сараш,
 В-он тилоя⁸ ниҳода бар басараш.
 Рӯзи панҷум халос додандаш,
 Дору аз дида баркушодандаш.
 Чашми аз даст рафта гашт дуруст,
 Шуд биайнеҳ⁹ чунон ки буд нахуст.
 Марди бедида баркушод назар,

¹ **Мағз** – мағзи сар, майна, ақл, мазмуни мисраъ: аз насимаш ақл кушо-
да мешавад.

² **Ҳулла** – киноя аз шуоъ ва равшании офтоб.

³ **Саръ** – як навъ бемории асаб.

⁴ **Рост** – илоҷи ин корро кунад.

⁵ **Роҳ бардоштан** – роҳ пеш гирифтан.

⁶ **Нӯшдору** – доруи шифобахш.

⁷ **Дурд** – таҳшин

⁸ **Тилоя** – дору, марҳами молиданӣ.

⁹ **Биайнеҳ** – айнан.

Чун ду наргис, ки бишкуфад ба сахар.
 Ахли хона зи ранчу ӯ растанд,
 Дил кушоданду рӯй барбастанд¹.
 Аз басо ранҷо, ки бар вай бурд,
 Меҳрубон гашта буд духтари курд.
 Чун ду наргис кушод сарви² баланд,
 Дурчи³ гавҳар кушода гашт зи банд.
 Меҳрубонтар шуд он паризода,
 Бар ҷамоли ҷавони озода⁴.
 Хайр низ аз латафрасонии⁵ ӯ,
 Меҳрубон шуд зи меҳрубонии ӯ.
 Гарчи рӯяш надида буд тамом,
 Дида будаш ба вақти хезу хиром.
 Лафзи ширини ӯ шунида базе,
 Лутфи дасташ бад-ӯ расида базе.
 Дил бар ӯ баста буд он дилбанд,
 Ҳам дар ӯ баста дил, зиҳй пайванд!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Пораро хонда гӯед, ки курд кӣ буду чӣ шуғле дошт?
2. Курд барои табобати Хайр чӣ тадбир андешид?
3. Он байтҳоеро, ки дар тавсифи духтари курд гуфта шудаанд, чудо кунед.
4. Духтар Хайрро дида нисбати ӯ чӣ муносибат кард?
5. Чӣ шуд, ки Хайру духтари курд ба ҳам унс гирифтанд?
6. Ибораи «чароғи дида»-ро шарҳ диҳед.

Хайр бо курди пир ҳар сахаре,
 Бастӣ аз роҳи чокарӣ камаре⁶.
 Ба шутурдорию галадорӣ,
 Кардӣ оҳистагию дилдорӣ.

¹ **Рӯй барбастанд** – рӯй пӯшиданд.

² **Сарв** – дарахти рост ва мавзун, киноя аз одами хушқомат.

³ **Дурч** – сандуқчаи ҷавохирот, ин ҷо киноя аз чашм боз кардан.

⁴ **Озода** – соҳиби сифатҳои хуб.

⁵ **Латафрасонӣ** – дилчӯӣ, ғамхорӣ, меҳрубонӣ.

⁶ **Камар бастан** – ба хизмат тайёр шудан.

Аз гала дур кард офати гург,
 Доштї пос¹ чумла хурду бузург.
 Курди сахрораву биёбонї,
 Чун аз ӯ ёфт он таносой².
 Ба таваллои³ худ азизаш кард,
 Ҳокими хонумону чизаш кард.
 Хайр чун шуд ба хонадон густох,
 Курд аз ӯ кард чустучӯи фарох⁴.
 Боз чустанд ҳоли дидаи ӯ,
 К-аз кї буд он ситам расидаи ӯ.
 Хайр аз эшон ҳадиси Шар нанхуфт⁵,
 Ҳарчї будаш зи хайру шар хама гуфт.
 Қиссаи гавҳару харидани об,
 К-оташи ташнагиш кард кабоб.
 В-он ки аз дида гавҳараш барканд,
 Ба дигар гавҳараш расонд газанд.
 Ин гуҳар суфту он гуҳар бардошт,
 В-об нодода ташнаро бигзошт.
 Курд, к-он достон шунид зи Хайр,
 Рӯй бар хок зад чу роҳиби дайр⁶.
 К-он чунон шод шуд, ки бадгуҳаре⁷,
 Нарасонд ин шукуфаро зараре...
 Доштандаш чунонки бояд дошт,
 Нозанин хизматаш ба кас нагзошт.
 Хайр якбора дил ба ӯ биспурд,
 Аз вай он ҷон, ки бозёфт, набурд.
 Кард бар ёди он гиромї дурр⁸
 Хидмати гову гӯспанду шутур.
 Гуфт: «Мумкин нашуд, ки ин дилбанд

¹ **Пос доштан** – хурмат кардан.

² **Таносой** – осудаҳолї.

³ **Тавалло** – дӯстдориву дилчӯї.

⁴ **Фарох** – васеъ, мазмуни мисраъ: ахволи ӯро ҳаматарафа бозпурс кард.

⁵ **Нанхуфт** – пинҳон надошт.

⁶ **Роҳиби дайр** – шайхи ибодатхонаи тарсоён (ғайри мусалмонҳо).

⁷ **Бадгуҳар** – бадтинат, бадтабиат, баддил, яъне Шар.

⁸ **Дурр** – марворид, ин ҷо киноя аз духтари курд.

Бо чу ман муфлисе¹ кунад пайванд.
Духтареро бад-ин чамолу камол²,
Натавон ёфт бе хазиною мол.
Ман, ки ноншон хӯрам ба дарвешӣ,
Кай ниҳам чашми³ хеш бар хешӣ?
Беҳ аз он нест, к-аз чунон хатаре,
Зиракона бароварам сафаре⁴».
Чун бар ин қисса ҳафтае бигзашт,
Шомгоҳӣ ба хона рафт зи дашт.
Дил зи тимори⁵ он арӯс ба ранҷ,
Чун гадое нишаста бар сари ганҷ.
Ташнаю дар баробар оби зулол,
Ташнатар з-он ки буд аввали ҳол.
Он шаб аз рахнае, ки дошт дилаш,
З-оби дида шукуфта кард гилаш.
Гуфт бо курд, к-«эй ғарибнавоз,
Аз ғарибон басте кашидӣ ноз!
Нури чашмам бино ниҳодаи туст,
Дилу ҷон ҳар ду боздодаи туст.
Чун ба нонрезаи ту парвардам,
Неъмат аз хони ту басте х(в)ардам.
Беш аз ин меҳмон нашоҷд буд,
Намаке бар чигар нашоҷд суд⁶.
Бар қиёси наволахории⁷ ту,
Н-оҷд аз ман сипосдории⁸ ту.
Гарчӣ темор ёбам аз дурӣ,
Хоҳам аз хидмати ту дастурӣ⁹.
Дергоҳ аст, к-аз вилояти хеш,

¹ **Муфлис** – камбағал.

² **Чамолу камол** – хусну зебой ва болиғӣ.

³ **Чашм ниҳодан** – умедвор будан.

⁴ **Бароварам сафаре** – берун равам, халос шавам.

⁵ **Тимор** – ғамхорӣ.

⁶ **Намак бар чигар судан** – азоб додан.

⁷ **Наволахорӣ** – насиба хӯрдан.

⁸ **Сипосдорӣ** – поси хотир доштан.

⁹ **Дастурӣ** – рухсат.

Дурам аз қору аз кифояти¹ хеш.
Азм дорам, ки бомдоди пагоҳ
Сӯи хона кунам азимати роҳ.
Гар ба сураг чудо шавам зи барат,
Набурад ҳимматам зи хоки дарат.
Чашм дорам ба чун ту чашмаи нур,
Ки зи дурӣ дилам надорӣ дур.
Ҳимматамро кушодабол кунӣ,
В-он чӣ хӯрдам, маро ҳалол кунӣ».
Чун сухангӯ сухан ба охир бурд,
Дарзад оташ ба хайли² хонаи курд.
Гиряи курдӣ аз миён бархост,
Ҳой-ҳойе фитод аз чапу рост.
Курд гирёну курдзода батар,
Мағзҳо хушку дидаҳо шуд тар.
Аз паси гиря сар фуру бурданд,
Гӯйи обе буданд, афсурданд.
Сар баровард курди равшанрой³,
Кард холи зи пешкорон⁴ ҷой.
Гуфт бар Хайр, к-«эй чавони бахуш,
Зираку хубу меҳрубону хамуш...
Неъмату нозу комгорӣ ҳаст,
Бар ҳама неку бад ту дорӣ даст.
Некмардон ба бад инон⁵ надиханд,
Дӯстонро ба душманон надиханд.
Ҷуз яке духтари азиз маро
Несту беш ҳаст чиз маро.
Духтари меҳрубони хидматдӯст,
Зишт бошад, ки гӯямаш на накуст.
Гарчӣ дар нофа⁶ аст мушк ниҳон,
Ошкорост бӯйи ӯ ба ҷаҳон.

¹ **Кифоят** – даромад.

² **Хайл** – гурӯҳ, ҷамоат.

³ **Равшанрой** – хушфикр, доно, оқил.

⁴ **Пешкор** – хидматгор.

⁵ **Инон** – лачом, мазмуни мисраъ: некмардон ба бад ихтиёр надиханд.

⁶ **Нофа** – мушқдон.

Гар ниҳӣ дил ба мою духтари мо,
Ҳастӣ аз қон азизтар бари мо¹.
Бар чунин духтаре ба озодӣ²
Иштиёрат кунам³ ба домодӣ.
В-он чӣ дорам зи гӯсфанду шутур
Диҳамат, то зи моя гардӣ пур.
Ман миёни шумо ба неъмату ноз
Мезиям, то расад раҳил фароз».
Хайр, к-ин хушдилӣ шунид зи курд,
Сачдае ончунон ки шояд, бурд⁴.
Чун бад-ин хуррамӣ сухан гуфтанд,
Аз сари нозу дилхушӣ хуфтанд...
Курд хушдил зи хобгаҳ бархост,
Қард кори нигоҳ қардан рост...
Духтари хешро супурд ба Хайр...
Шодмон зистанд ҳар ду ба ҳам,
3-он чӣ бояд, набуд чизе кам.
В-он чишон буд, шод мех(в)арданд...
Чун аз ин марғзори обу дарахт
Баргирифтанд сӯйи сахро рахт⁵.
Хайр сӯи дарахти сандалбӯй⁶,
Ки аз ӯ халқ буд дармончӯй.
На зи як шох, аз сутуни ду шох
Чид бисёр баргҳои фарох.
Қард аз он баргҳо ду анбон⁷ пур,
Таъбия⁸ дар миёни бори шутур.
Он яке бар илоҷи саръу зуком,
В-он дигар худ давои дида тамом.
Ба кас аҳволи барг боз нагуфт,
Он даворо зи дида дошт нухуфт...

¹ **Бари мо** – барои мо, дар назари мо.

² **Ба озодӣ** – яъне ба розигии худ.

³ **Иштиёр қардан** – лоиқ доништан, муносиб дидан.

⁴ **Сачда бурдан** – таъзим қардан.

⁵ **Рахт баргирифтан** – сафар қардан.

⁶ **Сандалбӯй** – хушбӯй.

⁷ **Анбон** – халта.

⁸ **Таъбия** – ҷой додан.

Хайр бо давое, ки курд ба вай нишон дода буд, ба беморони мухточи бисёре ёрӣ расонд. Ин буд, ки:

Аз некуию аз латофату¹ рой²,
Дар дили халқ шуд мар-ӯро чой.
То чунон шуд, ки некуии бахт
Бирасондаш ба подшоҳию тахт...
... Аз қазо сӯйи боғ шуд рӯзе,
То кунад айш бо дилафрӯзе.
Шар, ки ҳамроҳ буд дар сафараш,
Гашт сирри дилаш қазои сараш.
Гуфт, к-«Ин шахсро ба вақти фароғ
Аз паси ман биёваред ба боғ».
Хайр дар боғ рафту хуш биншаст,
Курд пешаш нишаст теғ ба даст.
Шар даромад фароҳ карда ҷабин,
Фориғ аз Хайр бӯса дод замин.
Гуфт Хайраш: «Бигӯ, ки номи ту чист?
Эй ,ки хоҳад сари ту бар ту гирист!»
Гуфт: «Номам Мубашшири сафарӣ,
Дар ҳама корномаи ҳунари».
Хайр гуфто, ки: «Номи хеш бигӯй,
Рӯи худро ба хуни хеш машӯй³».
Гуфт: «Берун аз ин надорам ном,
Хоҳ теғам намою хоҳӣ чом».
Гуфт Хайр: «Эй ҳаромзодаи хас,
Ҳаст хунат ҳалол бар ҳама кас!
Шаррхулқӣ⁴, ки номи Шар дорӣ,
Сират⁵ аз номи худ батар дорӣ.
Ту на онӣ, ки бо ҳазор азоб
Чашми он ташна кандӣ аз пайи об?
В-он батар шуд, ки дар чунин тобе,

¹ **Латофат** – покдилӣ ва хушмуомилағӣ.

² **Рой** – ақл.

³ **Рӯи худро ба хуни хеш машӯй** – яъне худро ба куштан мадеҳ.

⁴ **Шаррхулқ** – бадхулқ, бадқирдор.

⁵ **Сират** – табиат, феълу хӯ.

Бурдї обу надодияш обе.
 Гавҳари чашму гавҳари камараш
 Ҳар ду бурдию сӯхтї чигараш.
 Манам он ташнаи гуҳарбурда,
 Бахти ман зинда, бахти ту мурда!»
 Шар, ки дар рӯи Хайр дид, шинохт,
 Хештан зуд бар замин андохт.
 Гуфт: «Зинҳор, агарчи бад кардам,
 Дар бади ман мабин, ки х(в)ад кардам.
 Гар ман он бо ту кардаам зи нахуст,
 К-ояд аз номи чун мане ба дуруст.
 Бо ман он кун, ту дар чунон хатаре,
 К-ояд аз номи чун ту номваре¹».
 Хайр, к-он нукта рафт бар ёдаш,
 Кард ҳолї зи куштан озодаш.
 Шар чу аз теғ ёфт озодї,
 Мешуду² мепарид аз шодї.
 Курди хунхор рафт бар асараш,
 Теғ зад ва аз қафо, бурид сараш.
 Гуфт: «Агар Хайр ҳаст хайрандеш,
 Ту Шарї, чуз шарат наёяд пеш».
 Дар танаш чусту ёфт он ду гуҳар,
 Таъбия карда дар миёни камар.
 Омад, овард пеши Хайр фароз,
 Гуфт: «Гавҳар ба гавҳар омад боз».
 Хайр бўсиду пеши курд андохт,
 Гавҳариро³ ба гавҳаре бинавохт.
 Даст бар чашми худ ниҳоду бигуфт:
 «Аз ту дорам ман ин ду гавҳари чуфт!
 Ин ду гавҳар бад-он шуд арзонї,
 Ин гуҳарҳо турост, худ донї!»
 Чунки шуд корҳои Хайр ба ком,
 Халқ аз ӯ дид хайрҳои тамом.

¹ **Номвар** – номдор, машхур.

² **Мешуд** – мерафт.

³ **Гавҳарӣ** – одами асил, хушзист, пурқимат, киноя аз курд.

Чун саодат бад-ӯ супурд сарир¹,
Оҳанаш зар шуду палос ҳарир.
Аддро устуворкорӣ дод,
Мулкро бар худ устуворӣ дод.
Барғхоро, к-аз он дарахт овард,
Роҳати ранҷҳои сахт овард.
Вақт-вақт аз барои дафъи газанд,
Тохтӣ сӯйи он дарахти баланд.
Омадӣ зери он дарахт фуруд,
Додӣ он бумро салому дуруд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Пораро бодикқат хонед ва лаҳзаи ба назди Хайр омадани Шарро нақл кунед.
2. Байни Хайр ва Шар чӣ гуфтугӯ шуд?
3. Барои чӣ Хайр аз гуноҳи Шар гузашт? Ба ин гуна амали Хайр чӣ гуна баҳо медиҳед?
4. Аз ҷониби курд кушта шудани Шарро чӣ тавр шарҳ медиҳед?
5. Бигӯед, ки Хайр ва Шар мувофиқи рафторашон оё подоши худро гирифтанд?
6. Образҳои дostonро мушоҳида карда, рафтори ҳар як қаҳрамонро алоҳида шарҳу тафсир намоед. Монандӣ ва фарқияти рафтору кирдори онҳоро муайян кунед.
7. Луғатҳои қиссаро пурра аз ёд карда ҳангоми навиштани иншо истифода баред.
8. Қиссаро мухтасаран бо услуби худ мустақилона аз нав бозгӯ кунед.

СУЛТОН САНЧАР ВА ПИРАЗАН (аз «Маҳзан-ул-асрор»)

Пиразанеро ситаме даргирифт,
Даст заду домани Санчар² гирифт.
К-«Эй малик, озарми³ ту кам дидаам,
В-аз ту ҳамасола ситам дидаам.

¹ Сарир – тахт.

² Санчар – номи шоҳ.

³ Озарми ту кам дидаам – меҳрубонии ту кам дидаам.

Шахнаи¹ маст омада дар кӯйи ман,
 Зад лагаде чанд фарорӯи ман.
 Бегунаҳ аз хона ба рӯям кашид,
 Мӯйкашон бар сари кӯям кашид.
 Дар ситамобод забонам ниҳод,
 Муҳри ситам, бар дари хонам ниҳод.
 Гуфт: «Фалон нимшаб, эй кӯзпушт,
 Бар сари кӯи ту фалонро кӣ кушт?!»
 Хонаи ман чуст, ки хунӣ кучост,
 Эй шах, аз ин беш забунӣ кучост?
 Шахна бувад маст, ки он хун кунад,
 Арбада² бар пиразане чун кунад?
 Ратлзанон³ дахли⁴ вилоят баранд,
 Пиразанонро ба чинойт баранд.
 Он ки дар ин зулм назар доштаст,
 Ситри ману адли ту бардоштаст.
 Кӯфта шуд синаи маҷрӯҳи ман,
 Ҳеч намонд аз ману аз рӯҳи ман.
 Гар надиҳӣ доди ман, эй шаҳриёр,
 Бо ту равад рӯзи шумор ин шумор.
 Доварию дод намебинамат,
 В-аз ситам озод намебинамат.
 Аз маликон қуввату ёрӣ расад,
 Аз ту ба мо бин, ки чӣ хорӣ расад.
 Моли ятимон ситудан кор нест,
 Бигзор, к-ин одати аҳро⁵ нест.
 Бар палаи пиразанон раҳ мазан,
 Шарм бидор аз палаи пиразан⁶.
 Бандаиву даъвии шоҳӣ кунӣ,
 Шоҳ най, чунки табоҳӣ кунӣ.
 Шоҳ, ки тартиби вилоят кунад,
 Ҳукми раият ба риоят кунад.

¹ **Шахна** – кутвол, ниғаҳбони шаҳр.

² **Арбада** – ҷангҷӯй.

³ **Ратлзанон** – шаробнӯшон, яъне мастшуда.

⁴ **Дахл** – даромад

⁵ **Аҳро** – озодагон.

⁶ **Палаи пиразан** – аз дастдарозӣ кардан ба молу мулки пиразан шарм дор.

То хама сар бар хати фармон ниҳанд,
Дӯстияш дар дилу дар чон ниҳанд.
Оламеро зеру забар кардай,
То туй, охир чӣ ҳунар кардай?
Давлати туркон, ки баландӣ гирифт,
Мамлакат аз дод писандӣ гирифт.
Чунки ту бедодгарӣ парварӣ,
Турк най, ҳиндуи ғоратгарӣ!
Маскани шахрӣ зи ту вайрона шуд,
Хирмани деҳқон зи ту бедона шуд.
З-омадани марг шуморе бикун,
Мерасадат даст, ҳисоре бикун.
Адли ту қандили шабафрӯзи туст,
Муниси фардои ту имрӯзи туст.
Пиразанонро ба сухан шод дор,
В-ин сухан аз пиразане ёд дор.
Даст бидор аз сари бечорагон,
То нахӯрӣ ёсичи¹ ғамхорагон.
Чанд занӣ тир ба ҳар гӯшае,
Ғофилӣ аз тӯшаи бетӯшае,
Фатҳи ҷаҳонро ту калид омадӣ,
Н-аз пайи бедод падида омадӣ.
Расми заифон ба ту нозиш бувад,
Расми ту бояд, ки навозиш бувад.
Гӯш ба дарюзаи анфос² дор,
Гӯшанишине ду серо пос дор.
Санҷар, к-иклими Хуросон гирифт,
Қард зиён, к-ин сухан осон гирифт.
Дод дар ин давр барандохтаст,
Дар пари Симури³ ватан сохтаст.
Шарм дар ин торами азрак⁴ намонд,
Об дар ин хоки муаллақ намонд.
Хез, Низомӣ, зи ҳад афзунгарӣ,
Бар дили хунобшуда хунгирӣ.

¹ Ёсич – тири пайкандор.

² Анфос – ҷамъи нафс, яъне нафаре, шахсе.

³ Симури – мурғи афсонавӣ

⁴ Торами азрак – хонаи кабудранг, киноя аз дунё

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро бурро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Мувофиқи суханони пиразан Санҷар чӣ хел шоҳ будааст?
3. Золимии шоҳро баён карда метавонед?
4. Пиразан шоҳро чӣ насихат мскунад?
5. Чор байти аввалро аз ёд кунед.

ТЕСТҲО

1. «Хамса»– ро кӣ навишта ва маънояш чист?
 - а) асари Фаррухист ва маънояш «достон» аст,
 - б) асари Низомист ва маънояш «панҷ достон» аст,
 - в) асари устод Айнист ва маънояш қисса аст.
2. Подшоҳи золим ба халқ чӣ гуна зулм мекард?
 - а) ба зери пойи уштурон мепартофт,
 - б) ба зиндон меандохт,
 - в) ба сағони хунхор меод.
3. Надими шоҳ ба кадом тадбир худро аз чанголи сагон халос кард?
 - а) аз дарбори шоҳ гурехт,
 - б) бо сағбонон рафику мунис шуд,
 - в) ба сагон пинҳонӣ таом дода, онҳоро ба худ ром кард.
4. Барои чӣ Низомӣ номи ҳикояи худро «Хайр ва Шар» номидааст?
 - а) Низомӣ мехост хислатҳои манфури инсониро дар симои Шар инъикос намояд,
 - б) Низомӣ мехост хислатҳои хучастаи инсониро дар симои Хайр таҷассум намояд,
 - в) Низомӣ насли одамиро панд дода, ба некӣ ва накукорӣ хидоят менамояд.

5. Агар Шумо ба чойи Шар мебудед, чӣ кор мекардед?
- а) тӯшаҳоямонро якҷоя мехӯрдем,
 - б) биёбони беобу гиёҳро пешакӣ ба Хайр мефаҳмондам,
 - в) ба Хайр кордор нашуда, гузашта мерафтам.
6. Бо вучуди ҳамин қадар бадкирдориҳо Хайр Шарро чаро аз ҷазо озод кард?
- а) чунки Хайр ба подшоҳӣ расида буд,
 - б) чунки номи ӯ Хайр аст,
 - в) чунки ӯ дар ҳаёташ ба касе бадӣ накардааст.
7. Чаро пиразан ба Султон Санҷар эътироз намуд?
- а) зеро ситамдида буд,
 - б) чунки посбонони шаҳр ӯро тухмат карда буданд,
 - в) аз камбағалӣ шикоят намуд.
8. Пиразан кадом норасоӣҳои подшоҳро ошкоро гуфт?
- а) бепарвоии шоҳро нисбат ба халқ,
 - б) давлатро идора карда натавонистану ба тартибу низом на-овардани шоҳ,
 - в) мардумро тухмат карданаш.
9. Пиразан ба шоҳ чӣ гуна панд медиҳад?
- а) пиронро шод кардану маслиҳати онҳоро пазируфтани, ба ҳоли бечорагон раҳм ва ба заифон навозиш кардан,
 - б) ба айшу ишрат бештар шуғл варзидан,
 - в) ба ҷаҳонگیری ҷадал намудан.

*«Насихат–ул–мулук» аз тарғиби гояҳои
шоҳи одилу ғамхорӣ нисбат ба раият,
таъмини сулҳу амонӣ ва пешгирӣ аз ҷангу
ҷидолҳои харобиовар иборат аст».*
(Аз «Энциклопедияи Советии Тоҷик», ҷ.8).

МУҲАММАД ҒАЗОЛӢ

Абуҳомид Муҳаммад ибни Муҳаммад – олими фикҳдон ва сӯфии тоҷику форс соли 1058 дар Тӯси Эрон таваллуд шуда, соли 1111 дар зодгоҳаш фавтидааст. Абуҳомид Ғазолӣ аз хурдсолӣ ба омӯзиши илмҳои замонаш машғул гардида, дар шаҳри Гургон ва мадрасаи «Низомия»-и Нишопур таҳсил кардааст. Солҳои 1091 – 1095 мударриси мадрасаи «Низомия»-и Бағдод буд. Байни солҳои 1095 – 1106 як қатор мамлакатҳои арабро сайр мекунад.

Мероси илмию адабии пурарзиши ӯ, ки то замони мо маълуманд, асосан аз «Мақосид-ул-фалосифа», «Таҳофут-ул-фалосифа» (ба забони арабӣ), «Кимийеи саодат» (ба забони тоҷикӣ-форсӣ), «Эҳё-улум-ад-дин» (ба забони арабӣ) ва «Насихат-ул-мулук» (ба забони тоҷикӣ-форсӣ) иборат мебошанд.

«Насихат-ул-мулук»-и Абуҳомид Ғазолӣ асари муҳимму арзишмандест дар бораи ахлоқ, сиёсату назарияи давлатдорӣ ва ҳуқуқ.

Абуҳомид Ғазолӣ дар ин китобаш оид ба ҳукуматдории хирадмандона, ахлоқи ҳокимон ва дигар мансабдорони давлатӣ, ҳамчунин дар хусуси адолатпарварӣ ва масъалаҳои иҷтимоӣ фикрҳои ҷолиб ва пурманфиате баён намудааст, ки дар замони мо низ ғоидаовар мебошанд.

ҲИКОЯҲО АЗ «НАСИҲАТ-УЛ-МУЛУК»

НҮШЕРВОН ВА ОБОДИИ МУЛК

Чунин гӯянд, ки Нӯшервони Одил дар айёми подшоҳии хеш хештанро бемор сохт ва устуворон¹ ва аминонро² бифармуд, то гирди подшоҳии ӯ бигарданд ва аз вайронаҳо хиште куҳна биоваранд, то бемории ӯро бад-он илоҷ кунанд. Ва ба мардумон чунон намуд, ки пизишкон дармони ӯ бад-он фармудаанд. Пас бигаштанд ва боз омаданд. Гуфтанд: «Дар вилояти малик ҳеч ҷое вайрон наёфтем ва на хишти куҳан».

Нӯшервон шодмон шуд ва шуқр кард ва гуфт: «Ман ин ба озмоиш кардам, то бидонам, ки дар мамлакати ман ҷое вайрона мондааст ё на. Акнун, ки намондааст, подшоҳӣ батамом ва камол шуд».

Ва бидон, ки кӯшиши он подшоҳони қадим ба ободон доштани ин ҷаҳон буд аз баҳри он, ки донистанд, ки ҳарчанд ободонӣ бештар, вилояти эшон бештар ва раият баанбӯхтар бувад. Ва низ донистанд, ки ҳокимони ҷаҳон рост гуфтаанд, ки дин ба подшоҳӣ ва подшоҳӣ ба сипоҳ ва сипоҳ ба хоста ва хоста ба ободонӣ ва ободонӣ ба адл устувор аст ва ба ҷабру ситам кардан ҳамдостон набудандӣ ва аз касони хеш бедод кардан раво надоштандӣ, ки мардумон бо ҷабру ситам пой надоранд ва шаҳрҳову ҷойҳо вайрон шаваду мардумон бигурезанд ва ба вилояти дигарон шаванд, то ободон вайрон гардаду подшоҳӣ ба нуқсон афтад ва дахл кам шаваду ганҷ тижӣ шавад ва айш бар мардумон талху бемаза гардад ва раият подшоҳи ҷобирро дӯст надораду ҳамеша бар вай дуои бад кунанд, то Ҳудои таоло эшонро бархӯрдорӣ надихад ва зуд ҳалок шаванд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Матнро хонед.
2. Нӯшервон чӣ тадбир андешид ва ҳадаф аз он чӣ буд?
3. Нӯшервон кадом вақт аз худ қаноатманд гардид?
4. Асоси ободонӣ чӣ аст? Кӯшиши подшоҳони қадим дар ин самт аз чӣ иборат буд?

¹ Устуворон – рутбаи ҳарбӣ миёни гурӯҳбон ва афсарёр.

² Аминон – амалдори давлатӣ.

МОҲИГИР ВА ЧАВОНИ СИТАМКОР

Андар банӣ Исроил марде буд сайёд, моҳӣ гирифтӣ ва иёлро бад-он доштӣ (яъне аҳли хонаводаро мехӯронд). Пас рӯзе моҳӣ мегирифт, як моҳии бузург ба дом андар афтод, шод шуд. Гуфт: Инро бибарам, бифрӯшам ва ба вачҳе харч кунам.

Моҳӣ баргирифт ва ба бозор мебурд, чавоне пеш омадаш ва гуфт: «Ин моҳӣ мефурӯшӣ?» Сайёд бо ҳештан гуфт: «Агар гӯям фурӯшам, нек нахарад».

Гуфт: «Намефурӯшам».

Чавонро хашм омад, чӯбе бар пушти ӯ зад ва моҳӣ аз ӯ бисутуд ва баҳо надод. Сайёд дуои бад кард ва гуфт: «Бор худоё, маро заиф¹ офаридӣ ва ӯро қавӣ². Доди ман бад-ин ҷаҳон бидеҳ, ки маро то бад-он ҷаҳон сабр нест».

Пас он чавон моҳӣ ба хона бурд ва занро гуфт:

«Инро бирён кун». Зан моҳӣ бирён кард ва бар хон ниҳод ва пеши мард овард. Мард даст фароз кард, то бихӯрад. Моҳӣ даҳон боз кард ва ангушти мард бигазид. Мард беқарор шуд ва сӯйи пизишк омад.

Пизишк гуфт: «Ангушт бибояд буридан, ки даст ҳама бигирад».

Ангушти ӯро бибурид. Дасташ ба дард омад ва беқарор гашт. Пизишк³ гуфт: «Даст аз панҷа дар бибояд буридан, ки ҳама бозу бигирад». Дасти ӯро бибурид ва бозу ба дард омад ва беқарор бибуд. Пизишк гуфт: «Бозу бибояд буридан». Бозу бибуридан, китф ба дард омад ва беқарор шуд. Бархост ва рӯй ба биёбон дарниҳод фарёд хамекард. Дарахте дид ва дар зери дарахт бинишаст ва хоб бар вай афтод ва бихуфт. Ба хоб дид, ки: «Эй мискин! То кай дасти ҳештан бурӣ? Бирав, хасмро⁴ хушнуд бикун».

Аз хоб бедор шуд ва андеша кард, ёд омадаш. Гуфт: «Ман он моҳиро ба ситам сутудам ва маро моҳӣ газидааст».

Бархост ва ба шаҳр боз омад ва он мардро биёфт. Ба дасту пойи мард андар афтод ва зорӣ карду тавба ба фарёд хост ва

¹ **Заиф** – нотавон, очиз.

² **Қавӣ** – зӯр, бақувват.

³ **Пизишк** – табиб.

⁴ **Хасм** – душман, рақиб.

чизе, ки дошт, ҳама бад-ӯ дод. Ва сайёд хушнуд шуд. Дарҳол дард биоромид ва шаб бар тавба ва нияти неку бихуфт. Рӯзи дигар Худой бар вай раҳмат кард, дасташ ҳамчунон шуд, ки буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро ифоданок хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Оё кирдори чавон дуруст буд? Шарҳ диҳед.
3. Чаро чавон ба чазо гирифта шуд?
4. Ба ҳамин ҳикоя монанд воқеа ва ҳодисаеро агар донед ё шунидаед, нақл кунед.

САВОР ВА МАРДИ НОБИНО

Мӯсо (салавотуллоҳи алайҳ) ба Тури Сино¹ бо Худой муноҷот ҳамекард. Гуфт: «Бор Худоё, маро адлу доди хеш бинамой». Гуфт: «Ё Мӯсо, ту марде тунду тезӣ, сабр натавонӣ кардан». Гуфт: «Ба тавфиқи ту тавонам». Гуфт: «Акнун наздики фалон чашмаи об шав ва баробари ӯ пинҳон бинишин ва назораи кудрат ва илм-ул-ғайби мо кун».

Мӯсо бирафт ва бар сари тале² баробари чашма бинишаст. Саворе даррасид, фуру омаду дасту рӯй бишуст ва об бихӯрду намоз бикард ва ҳамёне пур аз ҳазор динор зар аз миён бикӯшод ва он ҷо биниҳод ва фаромӯш карду бирафт. Пас аз ӯ кӯдаке биомаду аз чашма об хӯрд ва он ҳамёни пур аз динор баргирифт бирафт. Пас аз ӯ марде пири нобино биомаду об хӯрд ва таҳорат карду ба намоз истод. Саворро ҳамён ёд омад, аз роҳ бозгашт ва ба сари чашма омад. Нобиноро бигирифт гуфт: «Ман ҳамёне пур аз динор ин ҷо фаромӯш кардам ва ин ҷо ба ҷуз ту ҳеч каси дигар наомад дар ин соат». Гуфт: «Эй савор, ман марде нобиноям, зару ҳамёни ту чӣ гуна дидам?»

Савор дар ҳашм шуду шамшер баровард ва нобиноро бикӯшту зару ҳамён бичуст, наёфт. Бирафт. Мӯсо гуфт: «Бор Худоё сабрам намонд ва ту одилӣ, маълум кун, ки ин аҳвол чӣ гуна аст?»

¹ **Тури Сино** – номи кӯҳе дар нимҷазираи Сино (Миср), ки ҳазрати Мӯсо дар он ҷо бо Худованд мулоқот мекардааст.

² **Тал** – пушта, теппа.

Ҷабраил омад ва гуфт: «Худой мегӯяд, ки ман олим-ул-асрорам¹. Он донам, ки ту надонӣ. Бидону огоҳ бош, ки он кӯдак, ки он ҳамён бардошт ҳаққу мулки ӯ буд. Падари ин кӯдак муздури ин савор буд ва ҳам чандон музд бар ӯ гирд омада, ки андар он ҳамён буд. Акнун он кӯдак ба ҳаққи хеш боз расид. Ва аммо он пирамарди нобино пеш аз он, ки нобино гашта буд, падари ин саворро кушта буд ва қасоси хеш боз хост. Ва ҳақ ба ҳақдор боз расид ва доду адли мо чунин борик аст, ки мебинӣ». Мӯсо он бидид ва истиғфор² кард.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро бурро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Мукофоти амал чист ва он дар ҳикояи мазкур чӣ тавр ифода гардидааст?
3. Ифодаи «ҳақ ба ҳақдор боз расид»– ро шарҳ диҳед.

ТЕСТҲО

1. Муаллифи асари «Насиҳат-ул-мулук» кист?
 - а) Кайковус,
 - б) Муҳаммад Ғазолӣ,
 - в) Аҳмади Дониш.
2. Нӯшервони Одил чаро худро бемории сохта кард?
 - а) санчидани табибон баҳри илочи дардмандон,
 - б) дониستاني он ки дар кишвари ӯ хонаи вайронае ҳаст ё на,
 - в) шояд барои ӯ хишти кӯҳна лозим буд.
3. Барои чӣ дасту бозуи чавонро буриданд?
 - а) барои он ки аз моҳигир моҳиро ба ситам гирифт,
 - б) барои он ки моҳигирро чӯб зад,
 - в) барои он ки сайёд ӯро дуои бад кард.

¹ Олим–ул–асрор – донандаи асрор, сир.

² Истиғфор – тавба ва авф.

4. Моҳияти ҳикояи «Савор ва марди нобино» дар чист?

- а) Ҳаққи ҳалоли муздурии падар ба фарзанд насиб гардид,
- б) савор қасоси падари худро аз нобино гирифт,
- в) бад макуну бад маяндеш то бадат н-ояд пеш,
- г) сазовори бадӣ бадист ва некӣ некӣ.

МУТАДОРИК

Маънои калимаи мутадорик – дарёфтган, дарак додан ва пайвастан буда, он яке аз баҳрҳои аслии (солими) арӯз аст. Ҳамчунин дар илми бадеи классикӣ яке аз навъҳои қофияро низ мутадорик меноманд.

Ин баҳро барои он мутадорик – ёфтшуда мегӯянд, ки чузви сабаби онро баъдтар ёфта ба рукнҳои дигар ҳамроҳ на-мудаанд. Мутадорикро забоншинос ва арӯзидони машҳури араб Абулҳасан Ахфашӣ Балхӣ баъди арӯзидон Халил ибни Аҳмад аз доираи панҷуми арӯзи арабӣ дар шакли мусамма-ни солим чудо кардааст. Аз рукни солими мутадорик се навъи он: мусаммани солим, мусаддаси солим ва мураббаи солим ба вучуд меоянд.

Мисолҳо: Мутадорики мусаммани солим:

Шуд хазон рушди мо, шуд камон пушти мо,
Хуни дил мечакад аз сарангушти мо.

(Лоҳутӣ)

фоилун / фоилун / фоилун / фоилун

-v- -v- -v- -v-

Хусну лутфи туро банда шуд меҳру маҳ,
Хатту холи туро мушки Чин хоки раҳ.

фоилун / фоилун / фоилун / фоилун

Хус-ну лут/фи-ту-ро/ бан-да-шуд/меҳ-ру-маҳ,
Хат-ту-хо/ли-ту-ро/муш-ки-Чин/хоки-раҳ.

Мутадорики мусаддаси солим:

Ёр дилро садо мекунад,
Дил маро чун раҳо мекунад.
(*Лоҳутӣ*)

фоилун / фоилун / фоилун
-v- -v- -v-

Мутадорики мураббаи солим:

Бонги мурғи саҳар,
Мерасонад хабар.
(*Фарҳат*)

/ фоилун / фоилун /
-v- / -v-

Боғбонро бигӯ
Чист ин гуфтугӯ.
Беҳудаву абас
Ин ҳама гуфтугӯ.

/ фоилун / фоилун /

Бо-ғу-бон / ро-би-гӯ
Чис-ту-ин / гуф-ту-гӯ.
Бе-ҳу-да / ву-а-бас
Ин-ҳа-ма / гуф-ту-гӯ
-v- / -v-

Мутадорики мусаммани музол:

Мо ба ҳам тохтем дар раҳи инқилоб,
Мо зафар ёфтем, босмачӣ шуд хароб.
(*Айнӣ*)

фоилун / фоилун / фоилун / фоилон
-v- / -v- / -v- / -v-

Мутадорики мусаммани махбун:

Чу рухат набувад гули боғи Ирам,
Чу қадат набувад қади сарви чаман.
(Салмони Соваҷӣ)

фаилун / фаилун / фаилун / фаилун
vv- / vv- / vv- / vv-

Мутадорики мусаммани мактӯъ:
То кай моро дар ғам дорӣ,
То кай оӣ бар ман хорӣ.
(Ҷомӣ)

фаълун / фаълун / фаълун / фаълун
-- / -- / -- / --

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Калимаи «мутадорик» чӣ маънӣ дорад?
2. Ин вазни шеър аз тарафи кӣ кашф гардидааст?
3. Байти зеринро аввал ба порчаҳои тараннумӣ ва баъд ба хичоҳо қисмат намуда, вазни онро муайян намоед:

Бевафой макун, дилрабӣ макун,
То кай охир азобам намӣ, макун.

САЙФИ ФАРҒОНӢ

Сайфуддин Муҳаммад, машҳур ба Сайфи Фарғонӣ аз широни маъруфи тоҷику форс буда, тақрибан соли 1232 дар Фарғона таваллуд шуда, байни солҳои 1307–1310 дар Оксаройи Рум (Туркияи ҳозира) фавтидааст.

Аз муосирон ва дӯстони Саъдии Шерозист. Дар зодгоҳаш таҳсили илм карда аз зулму таъқиби муғулҳо аввал ба Табрез ва сипас ба Арабистон фирор карда, баъди бозгашт то охири умр дар Оксарой монда эҷод кардааст.

Аз Сайфи Фарғонӣ девоне дар 10221 байт ба мерос монда, ки аз 573 ғазал, 116 қасида, 4 қитъа ва 23 рубой иборат мебошад. Дар девони ашъори Сайфи Фарғонӣ ба ғайри тараннуми ишқу муҳаббат, шӯру шавқи чавонӣ, инчунин мавзӯҳои ахлоқ, ҳасби ҳол, шикоят аз замона, танқиду мазаммати муғулони истилогар низ ба мушоҳида мерасанд:

Бенавое, ки варо дар чигар обе набувад,
Чаҳд кун, гар надиҳӣ, то наситонӣ нонаш.

АЗ ҚАСИДАҶО АНДАР ИН ДАВРОН МАЧӢ РОҶАТ, КИ КАС ОСУДА НЕСТ.

Андар ин даврон маҷӯ роҳат, ки кас осуда нест,
Табъи шодичӯӣ аз ғам як нафас осуда нест.
Дар замони нокасон осуда ҳам нокас бувад,
Нокасе натвон шудан гарчанд кас осуда нест.
Ҳар чӣ дар дунё вучуде дорад, ар худ зарра аст,
Аз хилофи зидди худ ӯ низ бас осуда нест.
Гарчи хокаш дар паноҳи хештан гирад чу об,
З-оташ ар эмин бувад, аз бод хас осуда нест.
Андар ин давлат, ки халқе поймоли меҳнатанд,
Гар касе дорад ба неъмат дастрас, осуда нест.
Одамии талхайш аз золимони туршрӯӣ,
Ҳамчу ширинӣ зи иброми¹ мағас осуда нест...

¹ Ибром – хирағӣ.

Аз барои он, ки мардум андар \bar{u} шар мекунанд,
Шаб зи бими рӯз чун дузд аз асас¹ осуда нест.
Мурғ, к-ӯро чой андар боғ бошад чун дарахт,
Гар бигирию бидорӣ дар қафас, осуда нест.
Аз пайи таҳсили осоиш мабар бисёр ранҷ,
Ҷар кӣ \bar{u} дорад ба осоиш ҳавас, осуда нест.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мухтасаран дар бораи ҳасби ҳол ва мероси адабии Сайфи Фарғонӣ нақл кунед.
2. Қасидаро бурро ва ифоданок хонед. Мазмуни байтҳои алоҳидаро баён кунед.
3. Аз қасида дар бораи вазъияти замони шоир чиҳо фаҳмидед?

АЙ САБО, БО ДАМИ МАН КУН НАФАСЕ ҲАМРОҲӢ

Ай сабо, бо дами ман кун нафасе ҳамроҳӣ,
Ба сӯи шоҳ бар аз ман хабаре, гар хоҳӣ...
Гӯй дар ин Миср, ки Фиръавн дар \bar{u} сад беш аст,
Нон азиз аст, ки шуд Юсуфи гандум чоҳӣ.
Шер чун гурба дар ин мулк кунад муш шикор,
Баҳри нон гар накунад назди сагон рӯбоҳӣ.
Амн² аз ин хок чунон рафта, ки гар ёбад боз,
Хавфи он аст, ки аз об битарсад моҳӣ.
Фитна аз ҳар тарафе пеш ниҳад пой дароз,
Гар нагирад пас аз ин дасти ситам кӯтоҳӣ.
Туркмони ҳашарӣ ҳар нафас аз ҳар тарафе
Бар вилоят бизанад чун ачали ногоҳӣ.
Хонаҳо лонаи рӯбоҳ шуд аз вайронӣ,
Шаҳрҳо хонаи шатранҷ шуд аз бешоҳӣ.
Ҳокимон ҳар дам аз \bar{u} қубҷуру³ тамғо⁴ хоҳанд,
Анкабут ар биниҳад корғаҳи ҷӯлоҳӣ⁵

¹ **Асас** – шаҳнаи шаб, миршаб, касе, ки барои хифзи шаҳр шабона ме-
гардад

² **Амн** – амонӣ, осудагӣ, оромӣ.

³ **Кубҷур** – навъе аз андоз.

⁴ **Тамғо** – навъе аз андоз, ки муғулҳо чорӣ карда буданд.

⁵ **Ҷӯлоҳӣ** – бофандагӣ.

Хирмани сӯхта шуд мулку бар эшон ба чаве
Аспи шатранч кучо ғам хӯрад аз бекоҳӣ?!
Бими он аст, ки абдол¹ Хизирро гӯянд:
– Гар сӯи Рум равӣ, мурдани худ мехоҳӣ.
Мамлакат чумла пур аз мункару² маъруфе не,
Ки ба Хайр амр кунад ё бувад аз Шар ноҳӣ³.
Халқ бим аст, ки чун зарра пароканда шаванд,
Гар ба эшон нарасад сояи зилиллоҳӣ⁴.
Гар наёӣ, биравад ин рамаке низ, ки ҳаст,
Гар биёӣ, кунадат бахту зафар ҳамроҳӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Қасидаро шевою бурро хонед ва мазмуни байтҳои алоҳидаи онро нақл кунед.
2. Вазъияти nobасомони мулк бештар дар кадом мисраъҳо ва байтҳо ифода гардидааст?
3. Шоир дар кадом мисраъҳо ва байтҳо ифодаҳои истехзоомезро (тамасхурнамо) ба кор бурдааст, мисли «Аспи шатранч кучо ғам хӯрад аз бекоҳӣ». Онҳоро ёфта шарҳ диҳед.

¹ **Абдол** – наздикони Худо, хосони Худо, ки шумораи онҳо 70 нафар будааст.

² **Мункар** – инкор, бад, зишт, қабех

³ **Ноҳӣ** – манъкунанда, боздоранда.

⁴ **Зилиллоҳ** – сояи Худо.

МУҲАММАД АВФИИ БУХОРОӢ

Шоир, нависанда ва адабиётшиноси тоҷик Нуриддин Муҳаммад ибни Тохир ибни Усмони Бухороӣ машҳур ба Муҳаммад Авфии Бухороӣ байни солҳои 1172-1176 дар Бухоро таваллуд шудааст.

Давраи бачагии Муҳаммад Авфӣ дар Бухоро гузашта, илмҳои замонаш – таърих, адабиёт, фикҳ, санъати хаттотӣ, фалсафа, риёзиёт ва амсоли инҳоро хуб аз худ намуда, дар андак муддат машҳур мегардад ва ба шаҳрҳои Самарқанд, Марв, Хоразм, Ҳирот, Нисо, Сиистон, Нишопур, Қазвин, Ғазнин сафар карда бо олимони, шоирони ва донишмандони ин шаҳрҳо ҳамсухбат шудааст. Дар охири соли 1221 баъди ба Мовароуннаҳр ҳучум кардани муғулҳо Муҳаммад Авфии Бухороӣ ба Ҳиндустон муҳоҷират карда аввалҳо дар вилояти Синд, сипас дар шаҳри Канбоят зиндагӣ карда аз соли 1228 сокини Деҳлӣ буд. Дар бораи зиндагии минбаъдааш маълумот нест. Муҳимтарин ва арзишмандтарин асарҳои Муҳаммад Авфӣ «Лубоб-ул-албоб» ва «Ҷомеъ-ул-ҳикоёт» мебошанд. Бахусус «Ҷомеъ-ул-ҳикоёт» аз 4 қисм (ҳар қисми он аз 25 боб) иборат буда, ҳикоятҳои хурд-хурди воқеаҳои таърихӣ ва адабиро дар бар гирифта бо забони сода, оммафаҳм ва лутфи сухани хос бозгӯ шудаанд.

ҲИКОЯТҲО АЗ «ҶОМЕЪ-УЛ-ҲИКОЁТ»

ҲИКОЯТ

Рӯзе подшоҳе бо шохзодае ба шикор рафт. Вақте ки ҳаво гарм шуд, подшоҳ ва шохзода чомаҳои худро дар пушти масхарабози худ ниҳоданд. Подшоҳ табассум кард ва гуфт:

– Эӣ масхарабоз, дар пушти ту як бори хар ҳаст?

Масхарабоз гуфт:

– Не, бори ду хар.

ҲИКОЯТ

Шахсе назди табиб рафт ва гуфт:

– Шиками ман дард мекунад, даво кун.

Табиб пурсид:

– Имрӯз чӣ хӯрдаӣ?

Гуфт:

– Нони сӯхта.

Табиб давое дар чашми ӯ кардан хост. Он шахс гуфт:

– Эӣ табиб, дарди шикамамо бо чашм чӣ муносибат?

Ҳаким гуфт:

– Аввал туро давои чашм мебояд кард, зеро агар чашмат дуруст мебуд, нони сӯхта намехӯрдӣ.

ҲИКОЯТ

Рӯзе дарвеше гуноҳе бузурге кард. Пеши ҳабашии кӯтвол¹ бурданд. Кӯтвол ҳукм кард, ки рӯи дарвеш сияҳ кунед ва дар тамоми шаҳр бигардонед. Дарвеш гуфт:

– Эӣ кӯтвол, нисфи рӯи ман сияҳ кун, вагарна ҳамаи мардумони шаҳр гумон мекунанд, ки ман ҳабашии кӯтвол ҳастам.

Кӯтвол аз ин сухан хандид ва гуноҳи дарवेशро бахшид.

ҲИКОЯТ

Шахсе бо бахиле дӯстӣ дошт. Рӯзе бахилро гуфт:

– Ҳоло ба сафар меравам, ангуштарини худ ба ман дех, онро бо худ хоҳам дошт, ҳар гоҳ онро хоҳам дид, туро ёд хоҳам кард.

Чавоб дод, ки:

– Агар маро ёд доштан мехоҳӣ, ҳар гоҳ ангушти худ холӣ бинӣ, маро ёд кун, ки ангуштарӣ аз фалон хоста будам, надод.

ҲИКОЯТ

Дар замони Баҳроми Гӯр ҳокиме буд, ки дар фазлу ҳикмат ягона буд ва дар хунару дониш ангуштнамоӣ.

Чун борҳо аҳволи ӯ ба Баҳром бигуфтанд, Баҳром ӯро бихонд ва аз анвои улум имтиҳон кард. Ва чун дар ҳама чавоби савоб дод, Баҳром бо худ гуфт: «Вазорат ба вай тафвиз² кунам, аммо бош, то ӯро дар ҳиммату адаб биёзмоям».

¹ Кӯтвол – соҳиби қалъа.

² Тафвиз – ба уҳда гузоштан.

Пас, ўро бо худ дар хон¹ нишонд ва ҳамкоса гардонид ва мурге бирён карда, дар пеши вай ниҳод.

Ҳақим мурғро пора кард ва ба шараҳе² тамом бихўрд ва дигарро ҳамчунон ба кор бурд.

Баҳром гуфт: «Ин мард ҳиммат³ надорад, дар пеши ман мурғ чунин мехўрад, мол дар ғайбати ман чӣ гуна хўрад?!»

Пас, ўро ташриф⁴ дод ва боз гардонид ва бад-он тарки адаб ва дунҳимматӣ⁵ аз вазорат маҳрум монд.

ҲИКОЯТ

Аз Ҳотами Той саволи гарон⁶ карданд, ки аз худ каримтар⁷ дидаӣ?

Гуфт:

– Бале.

Гуфтанд:

– Кучо дидаӣ?

Гуфт:

– Дар бодия⁸ мерафтам, ногоҳ дар мавзее расидам, ду хона дидам куҳна ва бузаке паси хайма баста. Чун бирасидам, зол⁹ пеши ман давид ва маро хидмат кард ва инони¹⁰ ман бигирифт, то фуру омадам. Чун замоне баромад, писари ӯ бирасид, ба башорате¹¹ ҳар чӣ тамомтар маро пурсид. Пас Зол ўро гуфт, ки: «Эй писар, масолеҳи¹² меҳмон қиём¹³ намоӣ ва он бузакро бисмил¹⁴ кун, то таоме бисозем».

¹ **Хон** – дастархон.

² **Шараҳе** – ҳарисӣ, тамаъ, рағбат.

³ **Ҳиммат** – иродаи зўр, қасд, азм.

⁴ **Ташриф додан** – чома бахшидан, чома пӯшондан.

⁵ **Дунҳимматӣ** – пастҳимматӣ, хасис.

⁶ **Гарон** – вазнин.

⁷ **Каримтар** – босаховаттар, чавонмардтар.

⁸ **Бодия** – биёбон.

⁹ **Зол** – пир, мўйсафед.

¹⁰ **Инон** – лаҷом, чилав.

¹¹ **Башорат** – мужда.

¹² **Масолеҳ** – чизҳои даркорӣ.

¹³ **Қиём** – машғул шудан, рост истодан. Ин чо ба маънои машғул шудан омадааст.

¹⁴ **Бисмил кун** – яъне бикиш.

Писар гуфт: «Нахуст биравам ва ҳезум биёварам».

Зол гуфт: «То ту сахро равӣ, ки ҳезум орӣ, дер шавад ва меҳмонро гурусна доштан аз мурувват¹ нест».

Пас ду найза дошт, ҳар ду бишикаст ва бузакро бикӯшт ва дарҳол таоме сохт ва пеши ман овард.

Чун тафаҳхус² кардам, аз моли дунё чуз аз он (бузак) ҳеч дигар надошт ва онро дар роҳи меҳмон ниҳод.

Пас он золро гуфтам: «Маро мешиносӣ?»

Гуфт: «На».

Гуфтам: «Ман Ҳотами Той, бояд ки дар қабилани ман ой, то дар ҳаққи шумо такаллуф³ кунам ва ҳаққи он бигузорам».

Зол гуфт:– «Мо аз меҳмон музд наситонем». Ва аз ман ҳеч қабул накарданд.

Ман дониستم, ки эшон⁴ аз ман каримтаранд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мухтасаран дар бораи тарҷумаи ҳол ва мероси адабии Муҳаммад Авфии Бухороӣ нақл кунед.
2. «Ҷомеъ-ул-ҳикоёт»-и Муҳаммад Авфии Бухороӣ чӣ гуна асар аст?
3. Ҳикоятро бурро ва хоно кироат кунед.
4. Дар ҳикояти аввал дар ҷавоби масхарабоз ифодаи «бори ду хар»-ро шарҳ диҳед.
5. Дар ҳикояти сеюм ба гуфтаҳои дарвеш диққат диҳед. Чӣ дарвешро аз ҷазо эмин дошт?
6. Дар ҳикояти дигар аз бахилӣ сухан меравад. Барои чӣ бахил ба дӯсташ ангуштаринашро надод? Чӣ ўро аз додан боз дошт? Дӯст пеш ё ангуштарин?
7. Ҳотами Той тимсоли саховатмандӣ ва чавонмардист. Оё аз ӯ сахитар одам ҳам будааст? Ҳикоятро хонда мазмунашро баён кунед.

¹ **Мурувват** – мардумӣ ва мардӣ.

² **Тафаҳхус** – тафтиш кардан, пурсуков кардан.

³ **Такаллуф** – чизеро аз худ намудан, саъй, кӯшиш, заҳмат.

⁴ **Эшон** – онҳо.

ҲИКОЯТ

Овардаанд, ки дар рӯзгори Нӯшервони Одил¹ ду мард биёмаданд ва бар дари боргоҳи ӯ биистодаанд, яке бо овози баланд гуфт:

Бад макуну бад маяндеш, то бадат н-ояд пеш.

Ва яке гуфт:

Некӣ неку нек андеш, то некӣ бинӣ беш.

Нӯшервон фармуд, то марди аввалро ҳазор динор оварданд ва бидоданд ва марди дувумро ду ҳазор динор доданд. Хавосу² надимони³ он ҳазрат суол карданд, ки ҳар ду калимаро як маънӣ бувад, сила⁴ ва инъом эшонро тавофут аз чӣ афтод?

Гуфт:

Ин ҳама зикри нек гуфт ва он дигар бадӣ гуфт. Ва ҳеч некӣ беҳтар аз дӯстии некон нест ва ҳеч бадӣ бадтар аз дӯстии бадон нест.

ҲИКОЯТ

Як киса⁵ динори шахсе дар хона гум шуд. Ӯ ба қозӣ хабар дод. Қозӣ ҳамаи мардумони хонаро талабид ва ба ҳар кас як чӯб дод, ки ҳамаи он дар дарозӣ баробар буд ва гуфт: «Ҳар кӣ дузд бошад, чӯби ӯ ба қадри як ангушт дароз хоҳад шуд».

Чун ҳамаро рухсат кард, шахсе, ки кисаро дуздида буд, тарсид ва чӯби худро ба қадри як ангушт бурид.

Рӯзи дигар чун қозӣ ҳамаро талабид ва чӯбхоро дид, маълум шуд, ки дузд кист. Кисаи динор аз ӯ гирифт ва ба вай сиёсат⁶ кард.

¹ Нӯшервони Одил – писари Кубод, аз сулолаи Сосониён, ки солҳои 531–579 милодӣ ҳукмронӣ карда дар адлу адолат шухратманд будааст.

² Хавос – одамони соҳибмартаба.

³ Надимон – ҳамнишинон.

⁴ Сила – бахшиш, мукофот.

⁵ Киса – халтача.

⁶ Сиёсат кард – ҷазо дод.

ҲИКОЯТ

Овардаанд, ки Бузургмеҳро¹ савол карданд, ки мардумонро чӣ беҳтар аст?

Гуфт: «Хиради модарзод».

Гуфтанд: «Агар набувад?»

Гуфт: «Фарҳанги² омӯхтанӣ, ки адаби вайро рост кунад».

Гуфтанд: «Агар набувад?»

Гуфт: «Хостае³, ки ҳамаи айбхоро пӯшад».

Гуфтанд: «Агар набувад?»

Гуфт: «Ҳилм⁴ ва мадуро, ки ҳилм мардумро биорояд». Гуфтанд: «Агар набувад?»

Гуфт: «Марг беҳ аз зиндагонӣ, то роҳат ёбад аз худ ва халқ аз вай...».

ҲИКОЯТ

Овардаанд, ки амир Наср Аҳмади Сомониро муаллиме буд, ки дар он вақт, ки хурд буд, вайро таълим кардӣ ва чӯби бисёр задӣ. Ва амир гуфтӣ, ки ҳар гоҳ ба султонӣ расам, сазои⁵ вай бикунам.

Шабе тафаккури⁶ айёми гузашта мекард, муаллимашро ёд омад, ҳама шаб дар андешаи интиқоми ӯ буд.

Ходимро бифармуд, ки аз бӯстон даҳ чӯби обӣ⁷ биёрад ва якеро гуфт:

Муаллихро ҳозир кун!

Ходим рафт, то муаллихро ҳозир гардонад.

Муаллим пурсид: – Султон чӣ мекард, ки маро ёд кард?

Гуфт: – Ғуломеро фармуд, ки биравад аз бӯстон даҳ чӯби обӣ биёвад ва маро гуфт, муаллихро ҳозир кун.

¹ Бузургмеҳр – вазири Анӯшервон.

² Фарҳанг – илм.

³ Хоста – бойгарӣ, сарват

⁴ Ҳилм – ҳалимӣ, нармдилӣ.

⁵ Сазо – адаб, сазои вай бикунам – адабашро бидихам.

⁶ Тафаккур – фикр.

⁷ Чӯби обӣ – чӯби биҳӣ, ки саҳт бошад.

Ўро маълум шуд, ки дар банди интиқоми вай аст. Дар роҳ, ки меомад, ба дари дукони мевафурӯше расид ва дурусте¹ бидод ва аз он обии хуб харид ва дар остин кард. Чун пеши Наср омад, амир чӯберо баргирифт ва гуфт:

Дар ин чӣ мегӯӣ?

Гуфт: – Саҳл² аст.

Даст дар остин кард ва он мева берун овард ва гуфт:

Зиндагии подшоҳ дароз бодо, калимае дорам,

Гуфт: – Бигӯӣ!

Гуфт: – Ин мевае бад-ин латифӣ зодаи он чӯб аст. Султон чун бишунид, бағоят писандид ва расми маоши вай то зинда буд, муайян гардонид. Баъд аз он зиндагонӣ ба фароғат гузаронид.

ХИКОЯТ

Афлотунро³ гуфтанд:

Чӣ гӯӣ, ки ҳаргиз ғамгин набошӣ?

Гуфт:

Дил дар чизе набандам, ки дасти ман биравад.

ХИКОЯТ

Овардаанд, ки Шаҳиди шоир рӯзе нишаста буд ва китобе мехонд. Ҷоҳиле ба назди ӯ даромад ва салом карду гуфт:

Хоҷа, танҳо нишастай?

Гуфт:

Танҳо акнун гаштам, ки ту омадӣ, аз он ки ба сабаби ту аз мутолиаи китоб боз мондам.

Ва шоир чунин гуфтааст:

Суҳбати аблаҳон чу деги тихист⁴,

Андарун холиву бурун сияҳист.

¹ Дуруст – сиккаи тилло.

² Саҳл – осон, раво.

³ Афлотун – донишманди юнонӣ, Платон.

⁴ Тихӣ – холӣ.

ҲИКОЯТ

Овардаанд, ки саъвае бар лаби дарёе бар сари дарахте ошёне дошт ва пиле будӣ, ки ҳар рӯз биёмадӣ ва худро дар дарахт молидӣ ва бачагони ӯро зери пой андохтӣ. Саъва ба ҷон дармондӣ ва бо худ гуфтӣ, душмане азим аст ва ӯро ҷуз ба ҳикмат ҳалок натавон кард. Пас ба наздики пашша рафт ва гуфт: «Агарчи пеш аз ин дар боби ту аз ҷониби ман қасд будааст, валекин омадаам, то имрӯз узр бихоҳам ва умеди он меодрам, ки маро ҳоҷате наздики ту овардааст ва тамаъ дорам, ки маро ноумед боз нагардонӣ».

Гуфт: «Чист?»

Гуфт: «Ҳоҷати ман он аст, ки ин пил маро заҳмат медиҳад ва бачагони маро таарруз мерасонад, аз ту мехоҳам, то ҷашми пил бо неши худ реш кунӣ, ки дили ман аз тундии ӯ реш шудааст».

Пашша қабул кард ва фавче¹ аз пашшагон биёмаданд ва ҷашми ӯ бо неши худ реш карданд.

Пас, саъва ба наздики магас рафт ва гуфт: «Ҳоҷате бардоштаам ба пашша ва ӯ онро раво кардааст, валекин мақсуди ман ба саъйи² ту тамом хоҳад шуд, пашша бар ҷашми пил неш фуру бурдааст ва онро реш кардааст.

Меҳоҳем, ки ту ҳадас³ бар он кунӣ, то ҷароҳати ӯро кирм дарафтад ва ҷашми ӯ тамом нобино шавад».

Пас магас меомад ва бар он ҷароҳати ӯ саргин⁴ меандохтӣ, то дар он кирм афтод ва ҷашми ӯ тамом нобино шуд ва аз фоидаи дидан маҳрум монд. Ва пил ҷун роҳ намедид, дар паси он дарахт бимонд ва ба ҷаро наметавонист рафт.

Саъва гуфт: «Агарчи ба ҳилат ӯро кӯр кардам ва аз ӯ интиқоми худ кашидам, аммо бояд, ки акнун ӯро ҳалок кунам».

Пас, ба наздики ғук рафт ва гуфт: «Ба инояти⁵ пашша ва магас коре баромадааст ва ҳасме, ки маро буд, мақхур⁶ гашта-

¹ **Фавч** – даста, гурӯҳ.

² **Саъй** – кӯшиш.

³ **Ҳадас** – ифлосӣ, начосат.

⁴ **Саргин** – ахлот.

⁵ **Иноят** – мадад, ёрӣ.

⁶ **Мақхур** – очиз, нотавон.

аст, валекин ба як мадади ту агарчи душмани қавӣ аст, ҳалок хоҳад шуд».

Ғук гуфт: «Он кадом хидмат аст, ки бар дасти ман хоҳад омад, то дар итмоми он камари хидмат бандам?»

Саъва гуфт: «Мебояд, ки аз даре мавзее¹, ки амиқтар бошад, мақом сози ва бонг кунӣ, то овози ту ба самъи ӯ расад ва дар ақиби овози ту дар об ояд ва чандон, ки пой бар об ниҳад, ғарқ шавад ва аз шарри² ӯ боз раҳам».

Пас, ғук бирафт ва мавзее, ки қаъри он падида набуд, он ҷо мақом кард ва бонг мекард. То он гаҳ, ки пил ташна шуд ва ба ғояти аташ³ расид, ба овози ӯ бирафт, чандон ки бар лаби об расид, қадам дар об ниҳод, ҳамон буд ва ғарқ шуд ва саъва бад-он ҳилати латиф аз шарри ӯ халос ёфт.

Ва ин ҳикоят намудорест мар арбоби⁴ хирадро, то хасмони⁵ заифро хор надоранд, ки шамшер агарчи сари шеронро рабояд, аз он чӣ сӯзан кунад, очиз ояд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятхоро бурро ва равон хонед.
2. Бигӯед, ки чаро Анӯшервони Одил ба ду марди ба дарбораш омада баробар инъом надод? Фазилати негӯиро дарк кардед?
3. Дар ҳикояти дигар қозӣ чӣ тадбир кард, ки дузд ба осонӣ фош шуд?
4. Дар ҳикояти «Наср Аҳмади Сомонӣ ва муаллим» адиб аз муносибати муаллиму шогирд ҳарф мезанад. Бигӯед, ки ҳашми амирро боис чӣ буд?
5. Муаллим чӣ тадбир андешид, ки на танҳо ҳашми амир фурӯ нишаст, балки ҳатто соҳиби инъом ҳам гардид?
6. Чаро фил бо чунин бузургҷуссагӣ аз дасти як парандаи хурдак ба ҳалокат расид?

¹ **Мавзеъ** – ҷой, макон.

² **Шарр** – бадӣ, зиштӣ.

³ **Аташ** – ташнагӣ.

⁴ **Арбоб** – оқилон, фозилон.

⁵ **Хасмон** – душманон.

ТЕСТҲО

1. Чаро Наср Аҳмади Сомонӣ мехост аз устодаш қасос гирад?
 - а) чунки устод ӯро ҳангоми таълим дар кӯдакияш чӯб мезад,
 - б) чунки ӯ ба мансаби султонӣ расид,
 - в) чунки шӯҳӣ ва беадабӣ мекард.

2. Муколамаи байни султон ва устод ба чӣ анҷом ёфт?
 - а) султон устодро чазо дод,
 - б) султон бар ивази мева аз устод интиқом нагирифт,
 - в) султон хатои худро фаҳмид, маоши устодро муайян наму-да, арзи сипосу миннатдорӣ изҳор намуд.

3. Барои чӣ Саъва аз пашша мадад хост?
 - а) барои он ки аз фил қасос бигирад,
 - б) барои он ки бачагони худро аз фил начот бидихад,
 - в) барои он ки қони худро халос намояд.

4. Чаро фил бо чунин бузургҷуссагӣ аз дасти як парандаи хурда-как ҳалок гардид?
 - а) чунки фил Саъваро писанд накард ва ҳақир шуморид,
 - б) чунки фил лонаи Саъваро вайрон кард,
 - в) чунки бадӣ кард ва чазояшро дид.

5. Бо кӣҳо бояд некӣ кард?
 - а) бо касоне, ки аз онҳо некӣ дидаӣ,
 - б) бо бадон низ некӣ бояд кард,
 - в) бо дӯстон мурувват бо душманон мадоро (Ҳофиз).

*Нахшабӣ, аз ҳунар машав гофил,
Хуш касе, к-ин нуқуди (нақд) ӯ бошад.
Ҳар кӣ ӯ ёфт аз ҳунар иззат,
Бар азизон ҳамуди (ҳамд) ӯ бошад.*

ЗИЁУДДИНИ НАХШАБӢ

Нависандаи маъруф ва шоири боистеъдоди тоҷик Зиёуддини Нахшабӣ, ки бо таҳаллуҷҳои Нахшабӣ ва Зиёи Нахшабӣ машҳур аст, тақрибан дар чоряки охири асри XIII дар Нахшаб (Насаф ё Қаршии имрӯза) ба дунё омадааст. Маълумоти ибтидоиро дар зодгоҳаш гирифта, баъди ба камол расидан ватани худро тарк мекунад ва ба нимҷазираи Ҳиндустон меравад, ки он замон дар он ҷо Алоуддини Хилҷӣ салтанат меронд ва забони расмӣ давлатӣ забони тоҷикӣ буд. Ҳангоми дар Бадун ном шаҳри Ҳиндустон зиндагӣ карданаш забони ҳиндӣ ва адабиёту фалсафаи ҳиндро меомӯзад ва «Кукошостро» («Дастуруламали Куко») ном рисолаеро аз ҳиндӣ ба тоҷикӣ бармегардонад.

Зиёуддини Нахшабӣ дар соли 1350 милодӣ дар Бадун аз олам гузаштааст.

Муаллифони бисёр маъхазҳо асарҳои «Тӯтинома», «Гулрез», «Ҷузвӣёт ва куллиёт», «Силк-ус-сулук», «Шарҳи сураи «Забур», «Лаззат-ун-нисо», «Насоиҳ ва мавоиз» ва «Ашираи мубашшира»-ро ба қалами ӯ мансуб медонанд.

Номи аслии «Тӯтинома», ки таълифаш дар соли 1329 милодӣ анҷом ёфтааст, «Ҳикоёт-уд-диёрот» мебошад. Аммо дар маъхазҳо, феҳристҳо ва тадқиқот ин китоб бо унвони «Тӯтинома» зикр гардида, дар миёни мардум ҳам бо ҳамин ном шуҳрат ёфтааст. «Тӯтинома» ҳанӯз дар замони зиндагии муаллиф хеле шуҳрат ёфта буд. Таҳти таъсири ҳикоятҳои «Тӯтинома» чандин ривоятҳои халқии афсонаҳои тӯтӣ ба вучуд омаданд.

ҲИКОЯТҲО АЗ «ТҶТИНОМА»

АМИР ВА МОРИ СИЁХ

Рӯзе амире ба шикор рафт. Ногоҳ море тарсон пеши ӯ расид ва гуфт:

«Эй амир, маро чой бидех, ки пинҳон шавам».

Амир гуфт:

«Чаро тарсон ҳастӣ?»

Мор гуфт, ки душман барои куштани ман чӯбе гирифта, дунболи ман меояд.

Амир бар мор раҳм намуд ва дар остини худ ӯро чой дод. Мор дар остини амир пинҳон шуд. Баъди як лаҳза марде бо чӯб ба он чо расид, гуфт, ки мори сиёҳ аз пеши ман гурехта омадааст, ин чо касе ӯро дидааст?

Амир гуфт:

«Не».

Он мард бар чап ва рост назар кард, морро надид, роҳи худ пеш гирифт.

Амир гуфт:

«Эй мор, душмани ту рафт, акнун ту низ роҳи худ пеш гир».

Мор гуфт, ки туро хоҳам газид ва хоҳам кушт, баъд аз он хоҳам рафт. Намедонӣ, ки ман душмани туам. Ту сахт аҳмак ҳастӣ, ки бар ман эътимод кардӣ ва раҳм намудӣ, маро ба остини худ чой додӣ.

Амир гуфт:

«Эй мор, ба ту некӣ кардаам, чаро бо ман бадӣ кардан мехоҳӣ?»

Мор гуфт:

«Хирадмандон гуфтаанд, ки бо ҳар кас некӣ кардан хуб нест».

Амир дар дили худ тарсид ва пушаймон гардид ва дар дили худ андешид, ки алҳол чӣ гуна аз дасти ӯ чон бадар барам ва инро аз остин берун кунам? Чустӣ ба кор бурд ва морро гуфт:

«Эй мор, море дигар меояд. Ману ту ин сухан пеши ин мор изҳор кунем. Агар ин сухани ту писанд кунад, пас ҳар чӣ хоҳӣ, бо ман бикун».

Мор чун рӯи худ гардонид ва ба тарафи мори дигар дид, филҳол амир фурсат ёфта, санге ба сараш зад ва онро кушт.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи шарҳи ҳоли Зиёуддини Нахшабӣ маълумот диҳед.
2. Муколамаи амир бо мори сиёҳ дар чӣ хусус буд?
3. Чаро амир морро дар остини худ ҷой дод?
4. Мори аз душман халосшуда ба амир чӣ гуна «миннатдорӣ» баён кард?
5. Амир барои халосӣ чӣ тадбир андешид?
6. Подоши некӣ чист? Ҳикоятро ба нақшҳо қисмат кунед.
7. Байти зеринро маънидод кунед:

Бо бадон бад бошу бо некон наку,
Ҷойи гул гул бошу ҷойи хор хор.

Рубоии зерини устод Рӯдакиро низ аз ёд кунед ва бо ҳикоят муқоиса намоед.

Морро ҳарчанд бехтар парварӣ,
Чун яке хашм оварад, кайфар барӣ.
Сифла табъи мор дорад беҳилоф,
Ҷаҳд кун, то рӯйи сифла нангарӣ.

ЗАН ВА ШЕР

Дар шаҳре марде буд. Зане дошт ниҳоят бадхислату забондароз.

Рӯзе мард барои тақсире¹ ўро тозиёна зад. Зан бо ду тифли худ роҳи биёбон гирифт. Иттифоқан шереро дид. Зан тарсид ва бо худ гуфт, бисёр бад кардам, ки бе ҳукми шӯй берун омадам. Агар аз ин шер ҳеҷ офат ба ман нарасад, боз ба хона рафта, фармонбардории ӯ бикунам.

Алқисса, зан ҳила оғоз карда, бо шер гуфт, ки: «Эй шер, назди ман ой ва сухани маро бишунав».

Шер мутааҷҷиб² шуд ва пурсид, ки: «Қадам сухан аст? Бигӯ».

Зан гуфт, ки дар ин биёбон шерест бузург, ҳамаи мардумон ва чорпоён аз вай метарсанд. Подшоҳ ҳар рӯз се-чаҳор мардумонро барои хӯроки ӯ мефиристад. Имрӯз навбати ман ва ин

¹ **Тақсир** – кӯтоҳӣ кардан дар коре, гуноҳе.

² **Мутааҷҷиб шуд** – дар тааҷҷуб шуд, ҳайрон шуд.

ду тифл аст. Агар мехоҳӣ, аз ман тифлаконро бигиру бихӯр ва аз ин дашт бигурез. Ман низ мучарраду танҳо шавам ва бигурезам.

Шер гуфт:

«Хуб, чун ту ҳамаи аҳволи худ ба ман гуфтӣ, маро маслиҳат нест, ки туро бихӯрам ё тифлони туро. Зеро ки маро ҷои гурехтан нест».

Алқисса, шер тарафи дигар рафт ва зан роҳи шаҳри худ пеш гирифт ва боқии умр дар фармонбардории шавҳари худ сипарӣ сохт.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро бурро ва ифоданок хонед.
2. Мазмуни ҳикоятро бо суҳанҳоятон нақл кунед.
3. Мақсади нависанда аз нақли ин ҳикоят чист?
4. Ҳикоятҳоро, ки дар он ҳайвонот мисли инсон суҳбат меку-
нанд чӣ меноманд?
5. Чаро ҳикоятҳои тамсилӣ дар замони пешин бисёр вомехӯранд?
6. Бо мадади омӯзгор ба ин савол ҷавоб омода кунед.

ТЕСТ

1. «Тӯтинома» асари кадом адиб аст?
 - а) Низомӣ,
 - б) Фарруҳӣ,
 - в) Нахшабӣ.

ИБНИ ЯМИНИ ФАРҶОМАДӢ

Амир Фаҳруддин Маҳмуд ибни Яминуддин маъруф ва му-
тахаллис ба Ибни Ямин соли 1286 дар деҳаи Фарҷомади вило-
яти Хуросон аз оилаи шоир Амир Яминуддин, ки вазифаи
муставфӣ¹ вазири Хуросонро ба уҳда дошт, ба дунё омадааст.
Ибни Ямин дар зодгоҳаш таҳсили илм карда аз хурдсолӣ бо
ташвиқи падар ба шеърғӯӣ пардохтааст:

Падар, ки раҳмати ҳақ бар равони покаш бод,
Зи ман дарег намедошт панди пирона.

Пас аз вафот кардани падараш (1322) Ибни Ямин маҷбур
мешавад барои эҳтиёҷоти моддӣ ба хизмати Хоҷа Алоуддин
дарояд. Соли 1337 зодгоҳашро тарк карда ба шаҳри Гургон
рафта дар дарбори ҳокими он ҷо – Тағой Темурхон кор меку-
над. Соли 1341 ба зодгоҳаш баргашта дар муборизаҳои Сар-
бадорон ба муқобили муғулон иштирок мекунад. Дар яке аз
чанғҳо асир меафтад ва ўро ба Ҷирот бурда кор мефармо-
янд. Баъди халосӣ аз асорат ба зодгоҳаш баргашта, охириҳои
умрашро дар ғўшанишинӣ мегузаронад.

Ибни Ямин соли 1368 дар зодгоҳаш вафот кардааст. Ме-
роси адабии Ибни Ямин аз рӯи девонҳо ва куллиёташ, ки то
замони мо расидаанд, 13000 байтро ташкил дода, аз қитъа,
қасида, ғазал, рубоӣ, тарҷеъбанд ва маснавӣ иборат мебошад.

Мазмуну мундариҷаи ашъорашро танқиди нобаробариҳои
ичтимоӣ, ҷавру ситами золимон, тарғиби ғояҳои инсондӯстӣ,
хайру саховат ва ташвиқи илму маърифат ташкил медиҳанд.
Меъёри ҳақиқии бузургии инсонро шоир чунин ифода мекунад:

БУЗУРГӢ ДАР ЧИСТ?

Набувад меҳтарӣ² ба рӯзу ба шаб
Бодаи хушгӯвор нӯшидан,
Ё таоми лазизро хӯрдан,
Ё либос латиф³ пӯшидан.

¹ **Муставфӣ** – сармуҳосиб, сардафтардор.

² **Меҳтарӣ** – бузургӣ.

³ **Латиф** – покӣза.

Ё бад-он кас, ки зердаст бувад
Ҳар замон бесабаб хурӯшидан.
Ман бигӯям, ки меҳтарӣ чӣ бувад,
Гар бихоҳӣ зи ман ниюшидан¹?
Ҳамагонро зи ғам раҳонидан,
Дар раоёти халқ² кӯшидан!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шарҳи ҳоли Ибни Яминро нақл кунед.
2. Шеърро бурро ва ифоданок хонда мазмунашро ҳикоя кунед.
3. Қитъаро аз ёд кунед.

ДҶҶСТЕ БА ДАСТ ОР

Ду дӯст бо ҳам агар якдиланд дар ҳама ҳол,
Ҳазор таънаи душман ба ними ҷав нахаранд.
В-ар иттифоқ намоянду азми ҷазм кунанд,
Сазад, ки пардаи афлокиён зи ҳам бидаранд.
Мисоли ин бинамоям туро зи муҳраи нард,
Ягон-ягон ба сӯи хона роҳ менабаранд.
Вале ду муҳра чу ҳампушти якдигар гарданд,
Дигар тапончаи душман ба ҳеч рӯ нах (в) аранд.
Бикӯш, Ибни Ямин, дӯсте ба даст овар,
Ки душманон сӯйи як тан ба сад кажӣ нигаранд.

ПАНДНОМА

(порча аз манзума)

Нахуст, он ки то рӯзу шабро мадор
Бувад аз ҳаводис³, шигифтӣ мадор.
Дигар он, ки зинда мадон хешро,
Чу марҳам наёбӣ дили хешро.
Дигар он, ки ҳақ гӯӣ бо ҳар касе,
В-агарчи ба талхӣ гирояд⁴ басы.

¹ Ниюшидан – шунидан.

² Раоёти халқ – дар нигоҳ доштани халқ.

³ Ҳаводис – ходисаҳо.

⁴ Гирояд – қабул кунанд.

Дигар он, ки риндони кехтарнавоз¹,
 Беҳ аз порсоёни² бо кибру ноз,
 Дигар он, ки гар кехтаре мех³ шавад,
 Зи ҳамтои худ⁴ дар ҳунар беҳ шавад.
 Дигар он, ки мағруртар⁵ он кас аст,
 Ки дод аз пайи нася нақде зи даст.
 Дигар он, ки гар мард доно бувад.
 Ба майдони дониш тавоно бувад.
 Дигар гар нахоҳӣ ту, эй номчӯй,
 Ки бад гӯядат кас, бади кас мағӯй.
 Дигар он, ки саргашта монӣ ҳаме,
 Ки нокардари карда донӣ ҳаме.
 Дигар он, ки чун пардаи кас дарӣ,
 Кунад бо ту гетӣ⁶ ҳамон доварӣ.
 Дигар он, ки бе бим⁷ бошад касе,
 Ки озори мардум начӯяд басте.
 Дигар он, ки қадри бузургон бидон,
 Сухан пеши эшон ба андоза рон...
 Кунун эй хирадманди бисёрхуш,
 Суханҳои ҳикмат расидат ба гуш.
 Гарат ҳаст шоистаю дилпазир,
 Аз ин достон як ба як ёд гир.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеъри «Дӯсте ба даст ор»-ро ифоданок хонед.
2. Мазмуни ҳар байтро дар алоҳидагӣ шарҳ диҳед.
3. Қувваи дӯстӣ дар чист? Бо чумлаи худатон нақл кунед.
4. Пораи манзумаро бурро хонед ва ҳар байтро маънидод кунед.

¹ **Кехтар** – кӯчак, хурд, бечора, риндони кехтарнавоз – озодандешони бечоранавоз.

² **Порсоён** – диндорон, порсоёни бо кибру ноз – диндорони боғуруру нозпарвар.

³ **Мех** – бузург.

⁴ **Ҳамтои худ** – монанди худ.

⁵ **Мағрур** – худписанд.

⁶ **Гетӣ**–дунё.

⁷ **Бим** – тарс.

*Баъд аз вафот турбати мо дар замин маҷӯй
Дар синаҳои мардуми ориф мазори мо.*
(Ҳофиз)

ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ

Агар Абулқосим Фирдавсӣ бо шоҳасари безаволи худ «Шоҳнома» умри ҷовидона ёфта бошад, Ҳофиз Шерозиро ғазалҳои дилошӯб, ҷаззоб ва шӯрангезаш шуҳраи офоқ гардониданд.

Шамсиддин Муҳаммад Ҳофиз Шерозӣ соли 1321 дар шаҳри Шероз таваллуд ёфта, дар ҳамин ҷо соҳиби илму дониш гаштааст.

Ба қавли ҳудаш Ҳоҷа Ҳофиз чил сол ба таҳсили илм машғул шудааст. Таҳсили дурудароз шояд аз он сабаб бошад, ки падараш хангоми тифл будани ӯ аз олам гузаштааст ва ӯ имконият пайдо накард, ки таҳсилро мунтазам давом диҳад.

Номи Ҳофиз ҳамчун эҷодгари ғазалҳои дилошӯб ҳанӯз дар замони зиндагии шоир машҳур гардида буд. Ғазалҳои Ҳофиз ба зудӣ вирди забони мардум мегаштанд ва дар базму шабнишиниҳо сароида мешуданд.

Зи шеъри Ҳофиз Шероз мехонанду мераксанд,
Сиёҳчашмони кашмирию туркони самарқандӣ.

Ё ин ки:

Шаккаршикан шаванд ҳама тӯтиёни Ҳинд,
3-ин қанди порсӣ, ки ба Бангола меравад.

ё

Ғазал гуфтию дур суфтӣ, биёву хуш бихон Ҳофиз,
Ки бар назми ту афсонад фалак икди Сурайёро.

Ҳофиз ба ҳеҷ ҷой сафар накард. То охири умр дар Шероз монд ва соли 1389 дар Шероз чашм аз олам пӯшидааст.

Мавзӯҳои ашъори Ҳофизи Шерозӣ гуногунанд: тараннуми ишқу муҳаббат, дӯстиву рафоқат, ростқавлию поктинатӣ, манзараҳои табиати дилангез, ғанимат дониستاني умр ва амсоли инҳо.

КИШТИНИШАСТАГОНЕМ

Дил меравад зи дастам, сохибдилон Худоро,
Дардо, ки рози пинҳон хоҳад шуд ошкоро,
Киштиनिшастагонем, эй боди шӯрта¹, бархез.
Бошад, ки боз бинем, дидори ошноро.
Даҳрӯза меҳри гардун² афсона асту афсун³,
Некӣ ба ҷои ёрон ғурсат шумор, ёро...
Эй соҳиби каромат, шукронаи саломат,
Рӯзе тафаккуде⁴ кун дарвешӣ бенаворо.
Осоиши ду гетӣ тафсири⁵ ин ду ҳарф аст:
Бо дӯстон мурувват, ба душманон мадоро.
Ҳангоми тангдастӣ дар айш кӯшу мастӣ,
К-ин кимиёи ҳастӣ Қорун⁶ кунад гадоро...
Хубони порсигӯ бахшандағони умранд,
Соқӣ, бидеҳ башорат риндони порсоро.
Ҳофиз ба худ напӯшид ин хирка⁷ майолуд,
Эй шайхи покдоман, маъзур дор моро.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Тарҷумаи ҳоли Ҳофизи Шерозиро нақл кунед.
2. Ғазалро бурро ва ифоданок хонед.
3. Шарҳи калимаҳои номафҳумро аз зерлуғат пайдо кунед.
4. Барои ҷӣ шоир ба боди шӯрта муроҷиат мекунад?
5. Миёни ифодаҳои «хиркаи майолуд» ва «шайхи покдоман» ҷӣ нисбатест? Бо ёрии муаллим шарҳ диҳед.
6. Ғазалро аз ёд кунед.

¹ **Боди шӯрта** – боди мурад, боди мувофиқ.

² **Гардун** – фалак.

³ **Афсун** – чашмбандӣ, фиреб.

⁴ **Тафаккуд** – меҳрубонӣ, пазирӣ, навозиш кардан.

⁵ **Тафсир** – маънидод, шарҳ.

⁶ **Қорун** – шахси афсонавӣ, ки хеле давлатманд будааст.

⁷ **Хирка** – порчаи матоъ, матои дарида, пора–пора шуда.

ПАЙҒОМИ ДҶҶСТ

Мархабо, эй пайки¹ муштоқон, бидех пайғоми дҷҶст,
То кунад чон аз сари рағбат фидои номи дҷҶст.
Волаву шайдост доим ҳамчу булбул дар қафас,
Тўтии табъам зи ишқи шаккару бодоми дҷҶст.
Зулфи ў дом асту холаш донаи он дому ман
Бар умеди донае афтодаам дар доми дҷҶст!
Сар зи мастї барнагирад то ба субҳи рўзи ҳашр²,
Ҳар кї чун ман дар азал як чуръа хўрд аз чоми дҷҶст.
Бас нагўям шаммае аз шарҳи шавқи худ аз он-к
Дарди сар бошад намудан беш аз ин иброми³ дҷҶст.
Гар диҳад дастам, кашам дар дида ҳамчун тўтиё,
Ҳоки роҳе, к-он мушарраф гардад аз икдоми дҷҶст.
Майли ман сўи висолу қасди ў сўи фироқ,
Тарки номи худ гирифтам, то барояд коми дҷҶст.
Ҳофиз, андар дарди ў месўзу бедармон бисоз,
3-он, ки дармоне надорад дарди беороми дҷҶст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Фазал дар кадом мавзў нависти шудааст?
2. Шоир дҷҶстро чї гуна тасвир намудааст?
3. Дар баёни сифату хилқати дҷҶст кадом калима ва ифодаҳо истифода шудаанд?
4. Шеърро ифоданок хонед ва чор байти аввалро аз ёд кунед.

ЗИ ДАСТИ КЎТАҲИ ХУД ЗЕРИ БОРАМ

Зи дасти кўтахи худ зери борам,
Ки аз болобаландон⁴ шармсорам.
Магар занцири мўе гирадам даст,
В-агарна сар ба шайдой⁵ барорам.
Зи чашми ман бипурс авзои гардун,
Ки шаб то рўз ахтар⁶ мешуморам

¹ **Пайк** – қосид, мухбир, хабар, паём.

² **Ҳашр** – қиёмат.

³ **Ибром** – исрор, истодагарї.

⁴ **Болобаландон** – дилбарон.

⁵ **Шайдой** – ошуфтагї, девонагї.

⁶ **Ахтар** – ситора.

Ман аз бозуи худ дорам бaсе шукр,
Ки зӯри мардумозорӣ надорам.
Агар гуфтам дуои майфурушон,
Чӣ бошад, ҳаққи неъмат мегузорам.
Ту аз хокам нахоҳӣ баргирифтани,
Ба ҷои ашк агар гавҳар биборам.
Саре дорам чу Ҳофиз маст, лекин
Ба лутфи он сари умедворам.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳазалро бурро ва ифоданок хонед.
2. Дасткӯтаҳӣ чӣ маънӣ дорад?
3. Шоир аз чӣ ва аз кӣ шукру сипосгузори мекунад? Чаро?
4. Ҳазалро хонда байт ба байт маънидод кунед.
5. Ҳазалро аз ёд кунед.

ДОНӢ, КИ ЧИСТ ДАВЛАТ?

Донӣ, ки чист давлат? – Дидори ёр дидан,
Дар кӯйи ӯ гадоӣ бар хусравӣ расидан.
Аз ҷон тамаъ буридан осон бувад, валекин
Аз дӯстони ҷонӣ мушкил тавон буридан.
Хоҳам шудан ба бӯстон чун ғунча бо дили танг,
В-он ҷо ба неқномӣ пирӯҳане даридан.
Ғаҳ чун насим бо гул рози нуҳуфта¹ гуфтани,
Ғаҳ сирри ишқбозӣ аз булбулон шунидан...
Ғурсат шумор суҳбат, к-аз ин дуруҳа манзил,
Чун бигзарем, дигар натвон ба ҳам расидан.
Ғӯйӣ бирафт Ҳофиз аз ёди шоҳ Яҳё,
Ё раб, ба ёдаш овар, дарвеш парваридан²!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳазалро ифоданок хонед.
2. Ба фикри шоир давлат чист?
3. Шоир дар бораи дӯстони ҷонӣ чӣ андеша дорад?
4. Ҳазалро аз ёд кунед.

¹ Нуҳуфта – пинҳон, пӯшида.

² Дарвеш парваридан – ба бечорагон мададгор будан.

ҒАМ МАХӢР

Юсуфи гумгашта боз ояд ба Канъон, ғам махӢр,
Кулбаи эҳзон¹ шавад рӯзе гулистон, ғам махӢр!
Эй дили ғамдида, ҳолат беҳ шавад, дил бад макун
В-ин сари шӯрида боз ояд ба сомон², ғам махӢр!
Гар баҳори умр бошад, боз бар тарфи чаман
Чатри гул дар сар кашӣ, эй мурғи хушхон, ғам махӢр!
Даври гардун гар ду рӯзе бар муроди мо нарафт,
Доиман яксон намонад ҳоли даврон, ғам махӢр!
Ҳон, машав навмед, чун воқиф най аз сирри ғайб³,
Бошад андар парда бозиҳои пинҳон, ғам махӢр!
Гарчи манзил бас хатарнок асту мақсад бас баид⁴,
Ҳеч роҳе нест, к-онро нест поён, ғам махӢр!
Ҳофизо, дар кунчи фақру хилвати шабҳои тор,
То бувад вирдат дуову дарси Қуръон, ғам махӢр!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ғазалро ифоданок хонед.
2. Шоир касро ба чӣ умедвор мекунад? Сари ҳар байт мулоҳиза кунед. Аз чӣ набояд ғам хӯрд?
3. Андешаи «рӯҳафтода нашудан»-ро вобаста ба абёти ҷудогонаи ғазал шарҳ диҳед.
4. Ғазалро аз ёд кунед.

ХУШ НАБОШАД

Гул бе рухи ёр хуш набошад,
Бе бода баҳор хуш набошад.
Тарфи⁵ чаману тавофи⁶ бӯстон
Бе лолаузор хуш набошад.
Рақсидани сарву ҳолати гул
Бе савти ҳазор хуш набошад...

¹ Эҳзон – хузн, ғам, андух.

² Сомон – тартиб, саранҷомӣ.

³ Сирри ғайб – ҳар чизи нопадид ва пинҳон, сирри илоҳӣ.

⁴ Баид – дур, нопадид.

⁵ Тарф – гӯшаю канор.

⁶ Тавоф – гардидан гирди чизе.

Ҳар нақш, ки дасти ақл бандад,
Ҷуз нақши нигор¹ хуш набошад.
Ҷон нақди муҳаққир² аст, Ҳофиз,
Аз баҳри нисор хуш набошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ғазалро бурро қироат кунед.
2. Шеърро аз ёд кунед.

ЁД БОД

Рӯзи васли дӯстдорон ёд бод,
Ёд бод он рӯзгорон, ёд бод!
Ин замон бар кас вафодорӣ намонд,
Он вафодорону ёрон ёд бод!
Комам аз талхӣ ғам чун захр гашт,
Бонги нӯши бодахорон ёд бод!
Гарчи ёрон фориғанд аз ёди ман,
Аз ман эшонро ҳазорон ёд бод!
Мубтало гаштам дар ин банду бало,
Кӯшиши он ҳақгузорон ёд бод!
Гарчи сад рӯд аст дар чашмам мудом,
Зиндарӯди боғкорон ёд бод!
Рози Ҳофиз баъд аз ин ногуфта монд,
Эй дарего, роздорон ёд бод!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро ифоданок хонед.
2. Аз ғазал калимаҳои «дӯстдорон», «вафодорон», «ҳақгузорон», «боғкорон» ва «роздорон»-ро бо ёрии муаллим шарҳ дода, ба маънии байтҳо чӣ тобише додаанд, фаҳмонед.
3. Шоир аз чӣ афсӯс меҳӯрад ва кӣхоро ёдовар мешавад?
4. Ғазалро аз ёд кунед.

¹ Нақши нигор – тасвири маҳбуба, сурати дилбар.

² Нақди муҳаққир – ҳақир, камарзиш, ночиз, хурд.

*Носир, Хуросонро дигар бо Миср набвад ҳоҷате,
К-аз хомии чун найшакар шаққар фаровон кардаӣ.*

НОСИРИ БУХОРОӢ

Шоири машҳури хушсалиқаи тоҷик Носири Бухороӣ, ки бо таҳаллуси Шохдарвеш ё Дарвеш Носир ҳам маъруф аст, дар Бухоро таваллуд шудааст, вале соли мавлудаш дақиқан маълум нест. Айёми ҷавонӣ ва таҳсилоташ дар Бухоро гузашта ба сабаби фақирию нодорӣ ба Хуросон, Озарбойҷон ва Ироқ сафар кардааст. Таърихи вафоти шоир низ маълум нест, вале таҳқиқгарон соли реҳлати шоирро байни солҳои 1379–1388 тахмин кардаанд.

Аз шоир то замони мо куллиёти мукаммали ӯ ба мерос мондааст, ки 7000 байт дорад ва дар он ғайр аз қасидаю ғазалиёт як маснавии орифонаи «**Ҳидоятнома**» низ ҷой дода шудааст.

Дар ғазалиёташ мавзӯҳои иҷтимоӣ, танқиди ҳукмронони золим ва рӯҳониёну шайхони мардумфиреб дида мешаванд.

РАФТЕМ АЗ ДИЁРИ ТУ БО ДИДАИ ПУРОБ

Рафтем аз диёри ту бо дидаи пуроб,
Чун зулфи ту мушаввашу¹ чун ҷисми ту хароб.
Маҳмил² мабанд бар шутур, эй сорбон, ки мо
Маҳмил бар оби дида бибастем чун ҳубоб.
Ашқам дар остин шуду мегирадам инон³,
Корам ба ӯ фитоду гарон мекунад рикоб.
Эй дида, дарди сар мадеҳу оби мо марез,
Ҳичрон на оташест, ки сокин шавад ба об.
Эмин наям зи фитнаи чашмат, ки мекунад,
Як инқилоби чашми ту садгуна инқилоб.
То захри фурқати ту чашидам ба ҷойи май,
Сӯзест дар дилам, ки ҷигар мешавад каоб.

¹ **Мушавваш** – парешон.

² **Маҳмил** – қачова, ки бар шутур банданд.

³ **Инон** – ихтиёр.

Чун рӯзи ҳаҷр¹ ёди фироқи ту мекунам,
Гӯё, ки дидаем магар давлате ба хоб.
Носир, дуои хаста магар дар ту кора кард,
Ҳаргиз мабод даъвати бадхоҳ мустачоб².

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мухтасаран оид ба шарҳи ҳоли шоири тоҷик Носири Бухорой нақл кунед.
2. Ҷазалро бурро ва ифоданок хонед.
3. Шеър дар кадом мавзӯё эҷод шудааст?
4. Байтҳои алоҳидаро бо ёрии муаллим шарҳ диҳед.

БИГЗАР ЭЙ ОҚИЛУ БИГЗОР МАРО ЛОЯЪҚИЛ

Бигзар эй оқилу бигзор маро лояъқил³,
Ба сари кӯйи бутон пой ба гил, даст ба дил.
Дидаро давлати дидор бувад, гар набувад
Пардаи дида миёни дилу дилбар ҳойил⁴.
Ашк борон шуду то чашм задам соил⁵ буд,
Натавон баст дари хона ба рӯйи соил⁶.
Бигзар, эй маҳ, ба саодат ба сарам ҳар моҳе,
Ки дар офоқ набошад беҳ аз ин сарманзил.
Ҳиндуи ҳоли муборак ба гулистони рухат,
Гашт мақбул, ки ӯ ҳаст сиёҳи муқбил⁷,
Маҳ агар рӯй бипӯшад зи ту медорам шарм,
Гул агар сурх барояд, зи руҳи туст хичил.
Соқиё, ҳосили умрам майи ноб аст, биёр,
Зи дили пок бишӯям ҳаваси беҳосил.
Оқилонро чу барад гули⁸ гами даҳр зи роҳ,
Ғайри девона дар ин давр надидем оқил.

¹ Ҳаҷр – ҷудой кардан.

² Мустачоб – қабулкардашуда, ин ҷо қабул нашавад, қабул мабод.

³ Лояъқил – беақл.

⁴ Ҳойил – монешаванда миёни ду чиз, боздоранда.

⁵ Соил – равон, ҷорӣ.

⁶ Соил – гадо.

⁷ Муқбил – қабулқунанда.

⁸ Гул – дев.

Носир, аз ваъдаи ӯ бӯйи вафое маталаб,
Сарви озода ба ҳар бод нагардад моил.

ОМАД БАҲОРУ МАВСИМИ ГУЛҲО РАСИДААСТ

Омад баҳору мавсими гулҳо расидааст,
Лола алам¹ ба кӯху ба сахро кашидааст.
Булбул суруд гуфта, сарандоз гашта сарв,
Ғунча зи шавқ чуббаи хазро² даридааст.
Дар чашми шӯхи наргиси ту ҳеч шарм нест,
Кӯр аст он ду наргиси раъно надидааст.
Сабза синон³ кашида ҳамегӯяд обро,
Нодида магзаред, ки гулҳо дамидааст.
Доғе, ки ҳаҷр кард маро душ бар чигар,
Ҳар наърае задам, ки сурайё⁴ шунидааст.
Бар боми чарх рафт дилу зери бори ӯ,
Пушти дутоӣ гунбади мино⁵ хамидааст.
Дил гуфт тарки Носиру омехт бо ғамаш,
Ў катра буду чониби дарё давидааст.

ГУЛ АСТ ОН, КИ ЗИ ҲУСНАШ ЧАҲОН ГУЛИСТОН АСТ

Гул аст он, ки зи хуснаш чаҳон гулистон аст,
Аз ӯ ба ҳар чамане сад хазор дастон аст.
Чу ғунча гар даҳани ӯ ба ханда пайдо шуд,
Ҳанӯз зери лабаш хандаҳои пинҳон аст.
Дили санавбари беғунчаро сабо бирабуд,
Ки сарв ба сари гул ҳамчу беда ларзон аст.
Бирез хуни суроҳӣ⁶, ки хунбаҳо⁷, соқӣ
Ҳазор чони гиромӣ⁸ диҳему арзон аст.

¹ Алам – байрак.

² Хазро – сабза ва гиёҳи сабз.

³ Синон – найза.

⁴ Сурайё – ситораи Парвин.

⁵ Мино – фалак, гунбади мино – гунбади фалак.

⁶ Хуни суроҳӣ – киноя аз май.

⁷ Хунбаҳо – баҳо, хун.

⁸ Чони гиромӣ – чони азиз.

Маро ту умрӣ, агар аҳд бишканӣ, чӣ ачаб,
Ки аҳди умр ба мо сахт сустпаймон аст.
Дуост рӯйи туро сурае, ки бар варақ аст,
Шифост шаҳди туро ояте, ки дармон аст.
Чу боди субҳ дам¹ аз зулфи ӯ мазан, Носир,
Дар ин ҳадис², ки печидаву парешон аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ғазалҳоро ифоданок ва бурро хонед.
2. Ғазали «Омад баҳору мавсими гулҳо расидааст»-ро байт ба байт шарҳ диҳед. Чор байти аввали ғазалро аз ёд кунед.
3. Луғатҳоро хифз кунед.

¹ Дам – сухан

² Ҳадис – сухан, хабар

ЗАЙНИДДИН МАҲМУДИ ВОСИФӢ

Шоир, нависанда, котиб ва таърихнигори тоҷик Зайниддин Маҳмуд ибни Абдучалил соли 1485 дар Ҳирот таваллуд ёфта, байни солҳои 1551-1556 дар Тошканд вафот кардааст. Восифӣ қобилияти хуб ва зеҳни тез дошта, илмҳои замонашро дар хурдсолӣ аз худ кардааст.

Дар синни 12-13-солагиаш шеър навишта, муаммо мекушодааст. Ӯ дар ёддоштҳои худ фазилатҳои ҷузъии ҳешро аз забони Амир Муҳаммад ном ҳамзамони худ ба тарзи зерин нақл мекунад (мазмунан):

«... Амир Муҳаммад гуфт: Восифӣ дар чанд қор ягонаи замон ва бемонанд аст: яқум, ӯ қувваи сарпанчае дорад, ки дар Хуросон ҳеч забардасте бар вай зафар наёфта ва панҷаи ӯро натофта; дувум, қувваи рафтор ва равандагии¹ ӯ ба дараҷаест, ки аз Машҳад то Ҳирот, ки 65 фарсанг буда, роҳест дар камоли саҳтӣ ва дуруштӣ, дар ду рӯз (пиёда) тай кардааст; савум, шиновар (оббозе) аст, ки як бор дар Боғи Зоғон (Боғи Зоғони Ҳирот) Фаридун Ҳусайнмирзо фармуд то ду дасти ӯро ба ду пояш баста (кулӯла қард) дар ҳавз андохтанд. Ӯ дар ин ҳол аз вақти намози пешин то намози аср дар он ҳавз оббозӣ қард; чорум, ӯ ҳофизии хушовозу хушхон аст, ки ҳеч ҳофиз баробари ӯ хонда наметавонад; панҷум, ӯ дар ваъз (нотиқӣ) шогирди Мавлоно Ҳусайн Воиз аст. Мавлоноӣ мазкур дар ҳаққи ӯ гуфтаанд, ки «миёни ману ӯ ҳамин қадар фарқ ҳаст, ки ман хушовоз нестам ва ӯ овози хуш дорад»; шашум, чунон муқаллидест², ки ҳаракати ҳар касро айнан иҷро мекунад; ҳафтум, дар муаммошикофӣ ба мартабаест, ки ҳар муаммор³, ки бошад, ном ногуфта мекушояд; нуҳум, тезнавис аст, ки дар як рӯз «Қофия», «Шофия» ва «Шамсия»-ро (ҳамаи инҳо дар якҷо аз шаш ҷузъи чопӣ, аз 96 саҳифа зиёдтаранд) чунон менависад, ки асло дар онҳо хатое роҳ намеёбад; даҳум, дар сабр қардан дар шиддати гуруснагӣ ба ҳаддест, ки дар рӯз рӯзаи гузаро (шабу рӯз чизе нахӯрда)

¹ **Раванда** – нағз роҳгарданда, тезрав.

² **Муқаллид** – тақлидкунанда.

³ **Муаммо** – сухани сарбаста.

Қозии Сиистонро писаре буд зариф ва хуштабъ ва ӯ қасидаи мазқури Мавлоно Нахвиरो ҷавоб гуфта буд ва як байти он қасидаи ҷавобӣ ин аст:

Гар айби хоки поки Сиистон кунад касе,
Дарё палид менашавад¹ аз даҳони сағ.

Вақте қасида ба Мир Алишер расид, гуфт, ки писари қозии Сиистон фозили комил будааст, аҷаб аст, ки то ҳол бо вай маърифате надорем.

Чун ин меҳрубонии Мирро баъзе дӯстдорони ӯ ба вай расониданд, ба нияти ба ҳузури Мир Алишер расидан, аз Сиистон ба Ҳирот омад.

Вақте ки Қозизода ба суҳбати Мир Алишер расид, баъд аз пурсупос Мир ба ӯ гуфт:

Шумо қасидаи Мавлоно Нахвиरो ҷавоб гуфтаед, худ гӯед, ки Шумо беҳтар гуфтаед ё Мавлоно Наҳвӣ?

Ман беҳтар гуфтам, – гуфт Қозизода дар ҷавоб.

Мир Алишер ин ҷавобро шунида дар андеша афтод, ки:

«Ин маврид мавриди шикасти нафс ва хоксорӣ буд, бояд ӯ мегуфт, ки «Мавлоно Наҳвӣ беҳтар гуфтаанд». Аз Қозизода, ки ба хуштабъӣ ва толибилмӣ² машҳур аст, ин гуна худситоӣ ва худписандӣ бисёр ачиб аст!»

Мир бо ин мулоҳиза боз аз вай пурсиданд:

Бо кадом далел Шумо беҳтар гуфтаед?

Мавлоно Наҳвӣ, – гуфт Қозизода дар ҷавоб, – ҳар чизе дар ҳаққи сиистониёни мо гуфтаанд, ҳамагӣ рост ва ҳақиқат аст ва ҳар чизе, ки ман дар мадҳи³ он сарзамин гуфтаам, тамоман дурӯғ аст.

Чун гузаштагон гуфтаанд, ки «дурӯғтарини шеър беҳтарини вай аст», шеъри ман, ки дурӯғтар аст, беҳтар аст.

Мирро ин ҷавоби Қозизода бисёр хуш омад ва ӯ дар хуштабъӣ ва ҳозирҷавобӣ аз он дараҷае, ки шунида буд, ба назар беҳтар ва болотар чилва кард ва ба ӯ аз ҳад зиёд инъом ва илтифот намуд.

¹ Менашавад – намешавад

² Толибилмӣ – толиби илм (ҷўянда, орзуманд).

³ Мадҳ – ситоиш, таъриф, тавсиф.

Мир Алишер ҳамон рӯз ба мулозамати¹ Мавлоно Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ расид ва дар вақти суҳбат таассуротеро, ки аз суҳбати Қозизода гирифта буд, ба Мавлоно ҳикоят кард.

Ҷомиро аз ин ҳикоят ҳаваси суҳбати Қозизодаи мазкур пайдо шуд ва ба Алишер гуфт:

Мо агар манзили Қозизодаро медонистем, ба мулозиматашон мерасидем.

Вақте ки Мир Алишер ба хонаи худ бозгашта омад, ба мулозимони худ фармуд, ки Қозизодаро ёфта бинанд ва ўро бо ин илтифоти² Мавлоно Ҷомӣ табрик намоянд ва ба ў гӯянд, ки зудтар ба хизмати ҳазрати Мавлоно равад.

Вақте ки Қозизода аз меҳрубони Ҷомӣ хабардор шуд, зуд ба хонаи ў рафт, то ки ўро зиёрат кунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шиносоии Мир Алишерро бо писари Қозизодаи Сиистонӣ батафсил нақл кунед.
2. Чаро ҷавоби Қозизода ба Мир Алишер хуш омад?
3. Тафсилоти воқеаро Мир Алишер ба кӣ гуфт?
4. Барои чӣ Ҷомӣ иштиёқманди дидани Қозизода шуд?

ЗИЁРАТИ ҶОМӢ

Қозизода аз он пеш ба Ҳирот наёмада буд ва аз ҷумла Ҷомиро низ намешинохт. Дар хаёли ў Ҷомӣ монанди уламои бузурги он замон дар зери ҷомаҳои пурқимат ва дастори бузург ҷилва менамуд.

Аммо Ҷомӣ дар тобистон ва зимистон ҷомаи одии пахтадор мепӯшид ва бар сар токии убайдӣ (як хел каллапӯши сафед, ки пештар дар Самарқанд медӯхтанд) ниҳода, ба вай ду-се печ дасторчаи хурде мепечонд. Миёни худро бо фӯтаи ҳаммомиён мебаст ва ду нӯги фӯтаро аз пеш овезон мегузошт. Ба даст асои ҷавбеде мегирифт, ки аз қоматаш як вачаб баландтар буд.

Қозизода ба ҳавлии Ҷомӣ омада дар долони дарвоза ба болои суфаҷае нишаст, вале дар он ҷо касе дигар набуд. Дар

¹ Мулозамат – хизматгузорӣ, навкарӣ.

² Илтифот – таваҷҷуҳ, эҳтиром, лутф.

ҳамин вақт Ҷомӣ бо қиёфае, ки дар боло тасвир ёфт, асо дар даст аз хона баромад.

Қозизода гумон кард, ки ин мард бояд ошпаз, ё хезумкаш ва ё ягон хизматгори одии Мавлоно Ҷомӣ бошад. бинобар ин аз ҷой барнахост, эҳтироме ҳам накард ва пурсид:

Ҳазрати Мулло дар хона ҳастанд?

То ин замон дар хона буданд, – гуфт Ҷомӣ дар ҷавоб ва та-бассуме кард.

Қозизода худ ба худ гуфт: «Субҳоналлоҳ, дар мулозамати ин гуна азизони бузург чӣ гуна мардум мебошанд ва ҷавоби нодуруст медиҳанд ва бесабаб механданд». Баъд аз қадаре андеша карда истодан ӯ ба Ҷомӣ гуфт:

Эй гаранг! Чӣ шавад, ки равӣ ва ба ҷониби Махдум арз кунӣ, ки писари қозии Сиистон омадааст, орзуи мулозамат дорад.

Агар марҳамат карда қадаме ранча намоянд, ниҳояти илтифот аст.

Ҷомӣ бо шунидани ин супориш худдорӣ карда натавониста баландтар хандид. Қозизода бошад, рӯй турш карда ва оташин шуда гуфт:

Ин хандаи шумо чӣ бало зебандааст!

Дар ҳамин вақт якчанд нафар аз калонон, олимон ва фозилони Ҳирот савора¹ ба зиёрати Ҷомӣ омаданд. Чун аз сари кӯча диданд, ки Ҷомӣ ба асо така карда ба пеши дарвоза рост истодааст, дар ҳамон ҷо аз аспҳо фуromaданд ва дастҳо пеш гирифта бо камоли таъзим ба Ҷомӣ наздик шуда, ӯро зиёрат намуда ба ӯ арзи эҳтиром карданд.

Қозизода бо дидани ин ҳол зиёдтар дар тааҷҷуб афтод ва дар дили худ мегуфт: «Субҳоналлоҳ, ҳазрати Махдумиро чӣ қадар азамат ва бузургворист, ки бузургони шаҳр бо пасттарин хизматгори ӯ ин ҳама арзи эҳтиром менамоянд».

Хулоса, ҳама ба меҳмонхона даромаданд. Ҷомӣ, ҷунонки одати ӯ буд, аз ҳама поёнтар ва дар пеши дари дахлез нишаст ва дигарон ҳар кас ба қадри дараҷаи худ ба ҷойи худҳо нишастанд. Ҷойи Қозизода дар паҳлуи Амир Атоуллоҳ афтода буд ва охиста гӯшаки карда ба вай гуфт:

¹ **Савора** – хонаи Ҷомӣ дар Ҳирот, дар беруни шаҳр, дар сари хиёбон буд, бинобар ин ҳар кас, ки ба он аз шаҳр ояд, савора меомад.

Чаро ҳазрати Махдумиро касе хабардор намекунад, ки азизон ба зиёраташон омадаанд ва мунтазири мулоқотанд?

Махдумо, магар шумо аз ин шаҳр нестед? Ҳазрати Махдумӣ онанд, ки дар кафшгоҳ ништастанд!– гуфт Амир Атоуллоҳ¹ дар ҷавоб.

Қозизода бо шунидани ин ҷавоб фавран аз ҷой ҷаста берун давид ва Ҷомӣ ба мулозимон фармуд, ки:

Қозизодаро нагузored, ки фирор кунад ва ўро пеши мо oред! Вақте ки ўро меоварданд, ў «Алғарибу қалаъмо – ғариб мисли кўр аст. Худоро, маъзурам дored ва аз гуноҳи банда даргузаред» - гўён фарёд мекард.

Ҷомӣ ўро таъзим ва ба ў меҳрубонии бисёре карда гуфт:

Мо дар умри худ аз мулоқоти ҳеч кас ин қадар хурсанд нашуда будем, ки аз мулоқоти шумо шудем.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро хонед.
2. Қозизода, ки пеш аз ин ба Ҳирот боре ҳам наёмада буд, Ҷомиро чӣ хел тасаввур мекард?
3. Voxўрии Қозизода бо Ҷомӣ чӣ тавр сурат гирифт?
4. Ба гуфтугузори Қозизодаву Ҷомӣ диққат диҳед. Қозизодаро чӣ гуна дарёфтед?
5. Боз кихо ба зиёрати Ҷомӣ омаданд?
6. Эшон бо ҳазрати Ҷомӣ чӣ гуна мулоқот анҷом доданд?
7. Вақте ки Қозизода аз ҳақиқати ҳол воқиф гашт, чӣ кор кард?

ТЕСТҲО

1. «Бадоеъ-ул-вақоеъ» асари кадом адиб аст?
 - а) Восифӣ,
 - б) Носири Бухорӣ,
 - в) Шавкати Бухорӣ,
 - г) Нозими Ҳиротӣ.
2. Ҳикояти «Зиёрати Ҷомӣ» ба кадом адиб мансуб аст?
 - а) Нозими Ҳиротӣ,
 - б) Авфӣ,

¹ Амир Атоуллоҳ – яке аз мударрисони мадрасаи Мир Алишер буд.

- в) Носири Бухорӣ,
- г) Восифӣ,
- д) Шавкати Бухорӣ.

РАССОМ БЕҲЗОД ВА СУРАТИ НАВОЙ

Восифӣ дар ёддошти худ дар муқаддимаи тасвири Мир Алишер мегӯяд: «Подшоҳон ҳамеша чамъе аз мусаввирони (рассомони) сеҳрофарин ва наққошони бадоеоинро¹ дар дарбори худ нигоҳ дошта, назари илтифот ба ҳоли эшон гумоштанд², чунки ин тоифаи тарабангез³ ва ин фирқаи латофатомез сабаби хурсандии оммаи аҳли оламанд. Бинобар ин подшоҳи мабрур⁴ (Ҳусайн Бойқаро) аз миёни ҳунармандони ин санъат устод Беҳзоди наққошро баргузид⁵, ўро «Монии сонӣ» лақаб дода буд.

Ҳар гоҳ он подшоҳро ғаме аз оламе мерасид, устоди моҳир сурате бар меомехт ва пайкаре меангехт (карикатурае мекашид), ки ба мучарради⁶ ба вай нигоҳ кардан оинаи хотираш аз занги кудурат⁷ пок мешуд.

Устод Беҳзод ҳамеша суратҳои гуногун ва нақшҳои нав ба нав бо худ дошт. Ў аксар сурати Бобо Маҳмудро, ки аз ҷумлаи умарои бузург буд, ба вазъиятҳои гуногун мекашид.

Бобо Маҳмуди мазкур сурати аҷиба ва ҳайати ғариба дошт ва ин қитъа гӯё дар шаъни ў воқеъ шуда буд:

Ҳама шахмиву⁸ лаҳм⁹, эй мири аъзам,
Хуш он, қ-ӯ чун ту мире баргузинад.
Агар аспӣ ту ҳаргиз қаҳ наёбад,
Зи зафъӣ лоғарӣ кай ранҷ бинад?
Ту ҳар гоҳе, ки бар вай барнишинӣ,
Дусад ман гӯшт бар вай барнишинад.

¹ **Бадоеоин** – бемисл, беназир.

² **Гумошта** – таъиншуда ба амал ва вазифа, ин ҷо таваҷҷуҳ ба касе.

³ **Тарабангез** – хурсандкунанда, шодкунанда.

⁴ **Мабрур** – он ки дар ҳаққи вай некӣ карда шудааст.

⁵ **Баргузид** – писандид, интиҳоб намуд.

⁶ **Мучаррад** – танҳо, ин ҷо яъне ҳамин ки назар бар ў афтод.

⁷ **Судурат** – тавоноӣ, зӯр, неру.

⁸ **Шаҳм** – чарбу, равған.

⁹ **Лаҳм** – гӯшт.

«... Машхур аст, ки устод Беҳзод саҳифаи мусавваре ба маҷлиси фирдавсоини¹ сипехртаъзини² амири кабир – Мир Алишер овард. Дар он сурати ҳол чунон тасвир ёфта буд, ки боғчае ораста бо дарахтони гуногун ва бар шохсори он дарахтон мурғони хушилҳони буқаламун³ ва дар ҳар тараф ҷӯйборҳои ҷорӣ ва гулҳои шукуфта ва нимшукуфтаи сурху зарду зарнигорӣ. Сурати Мир Алишер чунон кашида шуда буд, ки дар он боғ дар асои худ таъя зада истодааст ва табақҳои пурзари сим пеши худ ниҳода муҳайёи инъом ва эҳсон кардан аст.

Чун ҳазрати Мир он суратро мушоҳида ва мулоҳиза намуд, он саҳифаи латиф боғчаи ботинашро бо гулҳои беҳчат ва сурур ва атрофи ҳавзаи хотирашро бо дарахтони фарҳат ва ҳузур биёрост ва аз андалеби табъаш бар шохсори шавқ ва завқ навои «Алҳасан, алҳасан!» (хуб-хуб) бархост ва гуфт:

Наққош аҷаб сафҳа мунаққаш кардӣ!

Эй вақти ту хуш, ки вақти мо хуш кардӣ!

ва баъд аз он рӯй ба аҳли маҷлис оварда пурсид:

Азизонро дар таъриф ва тавсифи ин саҳифаи шарифа ба хотир ҷӣ мерасад?

Мавлоно Фасехуддин, ки устод ва муаллими Мир буда, аз ҷумлаи олимони машҳури Хуросон буд, фармуд

Маҳдумо! Ман чун ин гулҳои шукуфтаре дидам, хостам, ки даст дароз кунам ва гуле аз гулбун ҷудо карда ба дастори худ халонам.

Мавлоно Соҳиби Доро, ки надим ва мусоҳиби Мир буд, гуфт:

Маро низ ҳамин хоҳиш буд, аммо андешидам, ки мабодо даст дароз кунам, ин мурғон рамида аз сари дарахтон парвоз намоянд.

Мавлоно Бурҳон, ки саромади зарифони Хуросон буд ва доимо бо Мир зарофат ва шӯҳихо менамуд, гуфт:

Ман мулоҳиза карда даст ва забон нигоҳ медорам ва дам задан намеҳоҳам, ки мабодо Мир ранчида рӯй турш намуда,

¹ **Фирдавсоин** – боғи олай, биҳишт барин.

² **Сипехртаъзин** – сипехр – фалак ва таъзин – зинат, орододашуда.

³ **Буқаламун** – рангоранг.

абруи ризоро дарҳам кашанд ва ин шукуфтарӯйӣ, ки дар расм доранд, якбора барҳам хӯрад.

Мавлоно Маҳаммади Бадахшӣ, ки ӯ ҳам аз зарифони Хуросон буд ва Мир Алишер ба вай «латифатарош» лақаб дода буд, гуфт:

Эй Мавлоно Бурҳон, агар беодобӣ ва густохӣ намешуд, ман ин асоро, ки дар расм дар дасти Мир аст, гирифта бар сари ту мезадам. Мир Алишер гуфт:

Азизон суханони хуб гуфтанд. Агар Мавлоно Бурҳон он дуруштиро намекарданд, ба хотир расида буд, ки ин табақҳои пурзарро, ки дар саҳифа нақш ёфтаанд, бар сари ёрон нисор намоям.

Баъд аз он устод Беҳзодро асп ба зину лаҷом ва ҷомаи муносиб баҳшида, ба ҳар кадом аҳли суҳбат низ либосҳои фохир¹ инъом кард».

Восифӣ дар охири ин ёддошти худ ин байтро қайд кардааст:

Дареғу дард аз ин мардумон, ки хок шуданд,
Ба теғи марг чигаррешу синачок шуданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Беҳзод чӣ гуна рассом буд ва сурати Бобо Маҳмудро чӣ хел тасвир кардааст? Ҳикояро муфассал нақл кунед.
2. Беҳзод Мир Алишерро дар чӣ манзара кашаида буд?
3. Аз рӯйи матни ҳикоят дар бораи сурати манзаравии Беҳзод нақл кунед.
4. Аз рӯйи гуфтаҳои аҳли маҷлис ба хунари расмкашии Беҳзод баҳо диҳед.
5. Байтеро, ки дар охири ин ҳикоят оварда шудааст, шарҳ диҳед ва аз ёд кунед.
6. Аз рӯйи ягон мусаввараи манзаравӣ мувоҷиҳа ташкил намоед ва тасвири онро ба тариқи ҳикоя нависед.

¹ **Фохир** – бошукӯҳ, пурқимат.

ПАҲЛАВОН АБУСАИД ВА ГҶШТИНИ Ӯ БО ПАҲЛАВОН ДАРВЕШМУҲАММАД

Восифӣ дар бораи паҳлавон Муҳаммад Абусаид мегӯяд: «Бо вучуди ин ки дар гӯштингирӣ касе аз паҳлавонони он замон зонуи ӯро ҳам карда наметавонист, дар ҷамеи илмҳо ва камолот, ки дар он замон ҷорӣ буд, таҳассуси тамом дошт».

Мир Алишер дар маҷлиси ҷоруми «Мачолис-ун-нафоис» ном тазкираи худ паҳлавонро бад-ин тариқа тавсиф намудааст:

«Паҳлавон Муҳаммад Абусаид ба бисёр фазилатҳо ороста аст. Бо вучуди ин ки гӯштингирӣ ҳақ ва милки хоси ӯст ва дар ин пеша касе то ҳол монанди ӯ пайдо нашудааст, нисбат ба дигар камолоти ӯ ба пасттарин дараҷа меистад.

Ӯ дар мусиқӣ ва илми адвор (нотаи он замон) беназири даврон аст ва дигар камолоти ӯ ҳам аз офтоб равшантар аст, ки ҳоҷат ба баён нест...».

Восифӣ аз Хоҷа Маҳмуди Тойбодӣ нақл карда мегӯяд: «Паҳлавон Муҳаммад Абусаидро хоҳарзодае буд, ки Дарвешмуҳаммад ном дошт. Ӯ дар ҳафтсолагӣ толибилми хуб шуда буд. Устои ӯ Шайх Ҳусайн мегуфт, ки: «Дарвешмуҳаммад бо ҳар касе, ки ба мунозира¹ дарояд, моро ба роҳи он кас раҳм меояд. Зеро ки Дарвешмуҳаммад то он касро ба замин нашинонад ва мулзам² накунад, даст аз вай боз надорад».

Аммо ҷунонки мегӯянд «дар ҳар чиз як офат бошад, дар илм офатҳост». Дарвешмуҳаммадро офат расид: дар Ҳирот овозае пайдо шуд, ки Паҳлавони Рустой ном паҳлавонест, ки аз подшоҳон маншури³ зақӣ гирифта даъво карда, ки «ба Хуросон меравам, паҳлавон мири тақянишин⁴ (Муҳаммад Абусаид)-ро ҳалқа ба гӯш мекунам».

Ба шунидани ин хабар паҳлавон Муҳаммад Абусаид хоҳарзодаи худ Дарвешмуҳаммадро аз таҳсили илм боз дошта ба варзиши гӯштингирӣ даровард.

Ӯ даҳ нафар ҷавонони навхезро фармуд, ки ҳар рӯз бо

¹ **Мунозира** – баҳс ва гуфтугӯ доир ба кашфи ҳақиқати ягон масъала.

² **Мулзам** – мағлубшуда дар мубоҳиса.

³ **Маншур** – ярлик, роҳхат, фармон.

⁴ **Тақянишин** – чизе, ки бар он пушт мегузоранд.

Дарвешмуҳаммад ягон–ягон талош мекарданд. Ва ӯ ҳар кадоми онҳоро дар гӯштин меғалтонд.

Паҳлавон Абусаид баъд аз он ҳар бор ду касро ба муқобили Дарвешмуҳаммад монд, вақте ки ӯ иқтидори ба ду кас ғалаба карданро пайдо кард, се касро ва баъд аз он чор касро фармуд, ки ба Дарвешмуҳаммад гӯштин мегирифтанд ва ӯ ҳар чахори онҳоро ҳам болои ҳам ба хок меҳобонид ва забун¹ мекард.

Баъд аз он паҳлавон фармуд, ки қанореро² пур аз реги намнок карданд, ки ба санги Хуросон сад ман (тахминан 12 пуд) меомад. Дарвеш якто дасти худро дар зери қанор медаворад ва бо дасти дигараш аз гулугоҳ гирифта аз замин бардошта аз болои сари худ гузаронида ба қафо мепартофт. Кам-кам вази реги ин қанорро ба дусад ман (24 пуд) бароварданд. Баъд аз он паҳлавон фармуд, ки чуволеро пур аз **рег карда ба равзана**³ хона овехта, чавонон банди вайро нигоҳ дошта меистоданд. Вақте ки Дарвешмуҳаммад дар зери чувол дар баробари равзана омада меистод, чавонон аз нигоҳдории он чувол даст боз медоштанд.

Чувол бо зарбаи пуршиддат ба китфи ӯ меомад ва ӯ чуволро бо дасти худ гирифта ба дур ҳаво меод.

Чун варзиши Дарвешмуҳаммад ба ин дараҷа расид, паҳлавон Абусаид ба ӯ гуфт:

– Акнун дили мо як қадар чамъ шуд. Аммо ба ҳамин гуна варзишхоро давом кардан лозим.

Баъд аз се сол, ки Дарвешмуҳаммад дар сар то сари ин муддат варзиш мекард, Паҳлавони Рустой ба Хуросон омад. Вақте ки паҳлавони мазкур ба деҳаи Хусӯ расид, паҳлавон Абусаид фармуд, ки гӯштингирони муътабари Ҳирот бо тухфа ва ҳадяҳо ба пешвози ӯ баромада вайро бо иззату эҳтироми тамом ба Ҳирот дароварданд.

Паҳлавон Абусаид фармуд, ки гӯштингирони Ҳирот паҳлавони меҳмонро даҳ рӯз меҳмондорӣ кунанд ва дар ин муддат Дарвешмуҳаммад боз варзишҳои дурусттар намояд.

¹ **Забун** – нотавон, заиф, суст.

² **Қанор** – чуволи калон.

³ **Равзана** – сӯроҳест дар девор ё шифти хона барои баромадани дуди оташдон ва даромадани рӯшноӣ.

Султон Хусайнмирзо аз паҳлавони олам, яъне Абусайд пурсид, дар бораи ин паҳлавон чӣ фикр дорад ва кадом паҳлавонро бо вай гӯштин мегиронад?

Паҳлавон гуфт:– Ятимаке ҳаст, ки такаро рӯфтурӯб мекунад, ин корро ба вай ҳавола мекунам.

Он ятимак кист?– гуфта пурсид Султон.

Дарвешмуҳаммад!– гуфта ҷавоб дод Паҳлавони олам.

Султон дар ҳайрат ва таҳлукаву тааҷҷуб афтада гуфт:

Вай хурдсол аст. Баногоҳ беномусие рӯй надихад?

Паҳлавон гуфт: – Умед аст, ки сабаби обрӯ ва номус гардад.

Султон фармуд ҳавзи Боғи Зоғонро хушконанд, даруни ҳавз майдони гӯштин муқаррар шуд, тамошобинон ба гирдогирди ҳавз ғун шуданд, шоҳзодагон, амалдорони бузург ба чортоқҳо¹ нишастанд.

Паҳлавонон бараҳна шуда, танҳо дар зери тунбони² гӯштингирӣ ба майдон даромада, бо ҳам рӯ ба рӯ шуда ба якдигар овехтанд.

Дарвешмуҳаммад Паҳлавони Рустоиро монанди тифле аз замин боло бардошта ва бар сари даст гирифта чархе зада бар замин зад, ки замини майдон ба ларза даромад ва аз сар то пошнои пойи ӯ бар замин нақш баст. Ғиреви³ таҳсин ва офарин аз халоиқ баромада ба фалак печид.

Паҳлавони Рустой аз чой бархоста дар гиря шуда ба подшоҳ гуфт:

Шоҳ, ин ҷамоат сеҳр карданд ва маро бастанд, ки ёрои ҳеч ҳаракат намонд.

Султон гуфт: Ин гуна суханҳо бемаънӣ аст. Агар боз гӯшти гирифтани хоҳӣ, то се навбат ба ду дастур ва ихтиёр дода мешавад.

Паҳлавон гуфт: Агар ман одамӣ бошам, ҳамин як бор бас аст.

Султон бар аҳли дарбори худ гуфт: Ҳар кӣ сари маро дӯст дорад, ба Дарвешмуҳаммад инъом диҳад.

¹ **Чортоқ** – айвон.

² **Тунбон** – шалвор.

³ **Ғирев** – ғулғула, шӯру ғавғо.

Чунин гӯянд, ки дар он маърака сад ҳазор танга ба Дарвешмуҳаммад инъом¹ дод. Ӯ ҳамаи ин маблағхоро ба Паҳлавони Рустой дода гуфт:

Маро ҳамин обрӯ ва эътиборе, ки дар ин гӯштин ҳосил шуд, бас аст, шумо аз мамлакати худ умедвор ба ин диёр омадед, дасти тихӣ² наравед».

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи машқи бадан кардани Дарвешмуҳаммад нақл кунед.
2. Майдондории ду паҳлавонро қисса кунед.
3. Паҳлавони Рустой баъди мағлубият чӣ кард?
4. Дарвешмуҳаммад чӣ чавонмардӣ намуд?
5. Оё дар бораи чунин паҳлавонон чизе шунидаед ё хондаед?

¹ **Инъом** – ҳадя, мукофот.

² **Тихӣ** – холи.

ШАВКАТИ БУХОРОЙ

Муҳаммад Исҳоқ аз шоирони маъруфи тоҷик буда, дар Бухоро дар асри XVII ба дунё омадааст. Соли таваллудаш маълум нест. Байни солҳои 1695-1699 дар Исфаҳон вафот кардааст. Шавкат баъди таҳсили илм дар Бухоро касби падараш – саррофиро давом дода ҳамчун шоир низ дар андак муддат шуҳрат пайдо кардааст. Баъдтар тарки ватан карда ба Эрону Ҳиндустон ҳиҷрат намудааст.

Шавкати Бухороӣ соҳибдевон буда, дар сабки ҳиндӣ шеър мегуфт. Аз ӯ ба мо девони ашъоре ба мерос монда, ки қасида, ғазал, қитъа ва рубоӣҳои фаровоне дорад. Ашъори ӯ бештар дар мавзӯи носозиҳову беадолатиҳои замон, бефаҳмию чоҳилӣ, нотаъвоҷибиву ҳасудӣ, макру тазвири баъзе риёкорони дин, сабру қаноат, саховат, ахлоқи ҳамида, дӯстиву рафоқат, беозорӣ, ишқу ошиқӣ ва хушиҳои зиндагӣ суруда шудаанд. Ӯ ҳамчунин бо таҳаллуси Нозук низ шеър эҷод кардааст.

ДИЛ ЗАБОНИ ШИКВА ПЕШИ МАН ЗИ САХТӢ БОЗ КАРД

Дил забони шиква пеши ман зи сахтӣ боз кард,
Шиша чун вақти шикастан шуд, маро овоз кард.
Аз фиғон гардид афзун тирабахтиҳои ман,
Кулбаамро тира дуди шуълаи овоз кард.
Бе ту дурди май ба хотир шуд маро гарди малол,
Софи ӯ гардид ранг аз чеҳрааш парвоз кард.
Нағмаҳои он санам то субҳ меояд ба гӯш,
Гӯӣ имшаб мутриб аз зуннор тори соз кард.
Чун нигоҳе, к-ӯ зи чашми сурмадор ояд бурун,
Шавкат аз хоки Сифоҳон рӯ сӯйи Шероз кард!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шарҳи холи Шавкати Бухороиро нақл кунед.
2. Шоир бештар дар кадом мавзӯёҳо шеър офаридааст?
3. Ғазали «Дил забони шиква пеши ман зи сахтӣ боз кард»-ро бурро ва ифоданок хонед.
4. Ғазал ба кадом мавзӯъ бахшида шудааст? Бо байтҳои алоҳида шарҳ диҳед.

КАВСАР ҲАРИФИ ЧАШМИ ТАРИ МАН НАМЕШАВАД

Кавсар ҳарифи чашми тари ман намешавад,
Дӯзах ғубори раҳгузари ман намешавад.
Инъоми халқ чист, ки асбоби коинот,
Сандал баҳои дарди сари ман намешавад.
Гирам, ки осмону замин офтоб шуд,
Оинахонаи назари ман намешавад.
Миннат зи офтоби қиёмат чаро кашам?!
Ин курс тӯшаи сафари ман намешавад!
Шавкат дилам зи шуълаи идрок равшан аст,
Оташ муқобили шарари ман намешавад!

КАЙ ТАВОН АЗ ҲАРФИ САРДИ ДУШМАНОН ОСУДА ШУД

Кай тавон аз ҳарфи сарди душманон осуда шуд,
Барги гул натвонад аз боди хазон осуда шуд.
Баски имшаб дид гесуи сиёҳи худ ба хоб,
Чашми масти ӯ зи нози сурмадон осуда шуд.
То ба шӯхе додаам дил, аз ғами дил фориғам,
Рафт чун гул аз гулистон, боғбон осуда шуд.
Роҳ оташхезу бори корвони мо сипанд,
Чун тавонад дил зи савдои чаҳон осуда шуд?!
Захмро аз марҳами кофур ояд лаб ба ҳам,
То ниҳодам муҳри хомӯшӣ, даҳон осуда шуд.
Шуълаи овози моро барги гул доманзан аст,
Чун тавонад булбули мо аз фиғон осуда шуд?!
Ғунчаи минқори мо то гашт ранги нағмарез,
Ғӯши гулҳо аз фиғони булбулон осуда шуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ғазали «Кавсар ҳарифи чашми тари ман намешавад» – ро бурро ва ифоданок хонед.
2. Байти аввали ғазалро бо ёрии муаллим шарҳ диҳед.
3. Ғазали «Кай тавон аз ҳарфи сарди душманон осуда шуд» – ро шево ва хушоҳанг хонед.
4. Шоир осудагиро дар кадом омилҳо мебинад?
5. Мазмуни ҳар байтро дар алоҳидагӣ бо ёрии муаллим маънидод намоед.

*Нозими маширқаминам, нест гар бовар туро,
Мешавад маълум аз назми чаҳонорои ман.
Шарбати абрешими маънӣ мураккаб кардааст,
Баҳри дилҳои заифон килки анбарсои ман.*

Нозим

НОЗИМИ ҲИРОТӢ

Нозим Алӣ ибни Шохризо шоири машҳури тоҷик байни солҳои 1601-1605 дар Ҳирот дар оилаи хунарманди оҳангар таваллуд шуда, соли 1671 дар ҳамон ҷо вафот ёфтааст. Мувофиқи маълумоти маъхазҳо Нозим илмҳои замонаашро хеле хуб омӯхта дар андак муддат дар байни мардум шуҳрат пайдо кардааст. Дар баробари касби оҳангарӣ Нозим тор ва рубоб барин соҳҳои мусиқиро низ ба дараҷаи ниҳоят аъло менавохтааст ва чун «Мутриби мизробдаст» маъруф будааст:

Даро ба маҷлиси мову шукуфта шав, Нозим,
Гаҳе ба шеъри хуше, гаҳ ба нағмаи созе.

Фаъолияти адабии Нозим дар Ҳирот сурат гирифтааст, вале ӯ чанд муддат дар мамолики Араб низ зиндагӣ кардааст. Аз Нозими Ҳиротӣ қуллӣёте боқӣ мондааст, ки 22 қасида, 935 ғазал, 4 қитъа, 5 таркиббанду тарҷеъбанд, 128 рубой ва маснавии «Юсуф ва Зулайҳо»-ро дар бар мегирад. Вале дар эҷодиёти Нозим ғазал мавқеи намоён дорад. Ғазалҳояш дар пайравии Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ офарида шудаанд. Дар ашъораш Нозим аз замон, аҳли ҷоҳ ва аҳволи бади худ шикваҳо карда ишқ, табиат ва ахлоқи инсонӣ некро ситоиш кардааст. Чунончи дар даврони пешин маъмулан аксари шахсонӣ белаёқат ва ҷоҳпараст бо роҳи ришваю фасод ба мансабҳои давлатӣ соҳиб мешуданд. Нозим ин ҳолатро дар маснавии «Юсуф ва Зулайҳо» эҳтиёткорона чунин овардааст:

Сафехе¹ қарз карду дод ришват,
Ки гирад аз шаҳаншоҳӣ вазорат.
Басе шуд ҳалқаи дарҳои баста,
Басе истода пеши ҳар нишаста.

¹ Сафех – нодон, нолоиқ, камақл.

Чу додандаш, гирифт ойини дигар,
Ба давраш саф раият зад чу лашкар.
Ду рӯзе ҳукми чоҳаш буд маъмул,
Ба рӯзи сеюмаш карданд маъзул¹.
Дарид айём маншури саботаш,
Қалам ангушту бинӣ шуд давоташ.
Намондаш бар дар аз хизматпаноҳон,
Касе чуз номулоим қарзхоҳон...

ҒАЗАЛҲО

БОДЕМУ НАГИРЕМ ЗИ ХИРМАН ПАРИ КОҲЕ

Бодему нагирем зи хирман пари коҳе,
Барқему намоем қаноат ба гиёҳе.
Иззат натавон ёфт ба таклиди азизон,
Юсуф нашавад ҳар кӣ дарафтод ба чоҳе,
Азбаски дилафсурдаам аз сафҳатирозӣ,
Дастам ба раҳе мераваду хома ба роҳе.
Чун мурғ, ки аз шох ба шохе кунад оҳанг,
Ҳар лаҳза шавам мунтақил² аз оҳ ба оҳе.
Хоранд зи бас халқи чаҳон дар назари ҳам
Аз ҳам биситонанд сареро ба кулоҳе.
Аз саъйи ту, Нозим, чӣ барояд, ки дар ин дашт,
Дар сояи ҳар хорбун афтода сипоҳе.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шарҳи холи Нозими Ҳиротиро хонда нақл кунед.
2. Дар бораи мероси адабии Нозим чиҳо медонед?
3. Қитъаи аз маснавии «Юсуф ва Зулайхо» овардашударо хонда мазмунашро гӯед.
4. Ғазалро бурро ва ифоданок хонед ва мазмунашро бо ёрии муаллим нақл кунед.

¹ Маъзул – сабуқдӯш шудан аз вазифа.

² Мунтақил – интиқол додан аз ҷое ба ҷое.

САҲАРГОҲОН, КИ ОҲАМ ШУЪЛА БАР АФЛОК МЕРЕЗАД

Саҳаргоҳон, ки оҳам шуъла бар афлок мерезад,
Кавокибро чу авроқи хазон бар хок мерезад.
Дар он гулшан, ки ҳар хасро гулистонест дар доман,
Маро гулчини қисмат дар гиребон чок мерезад.
Зи махмурӣ гарам дар печутобу соқии маҷлис
Шароби тарбият дар соғари имсоқ мерезад.
Фалак ҳаққи касе бар зимаи худ кай ниғаҳ дорад,
Гар аз ман гул ситонад, бар сарам хошоқ мерезад.
Миёни оташу гӯгирд суҳбат дарнамегирад,
Зи бас дар синаҳо афсурдагӣ афлок мерезад.
Аз он дарёзамирон чун садаф пайваста хомӯшанд,
Ки бикшоянд агар лаб, гавҳари идрок мерезад.
Магар аз ғорати гулзор меойӣ, ки гулгунат
Баҳор аз чилва мепошад, гул аз фитрок мерезад.
Фасоди фитнаангезон бар ишон мешавад роҷеъ,
Кунад гар бод гарде бар сари худ, хок мерезад.
Ҳасад чун муми оташдида бигдозад ҳарифонро,
Ба ҳар чо шамъи назме Нозими ғамнок мерезад.

МАҶЛИС ОРОСТА ЧУН БАЗМИ БАҲОР АСТ ИМШАБ

Маҷлис ораста чун базми баҳор аст имшаб,
Ҳамчу соғар гули айшам ба канор аст имшаб.
Мечакад шабнами рангини нишот аз гули шамъ,
Боли парвона кафи дасти нигор аст имшаб.
Баски олам шуда рангин зи фурӯғи майи ноб,
Гули маҳтоб ба ранги гули нор аст имшаб.
Фитна дар синаи ғам чун накунад бар сар хок?
Айшро ҳалқаи ин базм ҳисор аст имшаб.
Дару девор ба ҳусни тараб орастаанд,
Чашм бар ҳар чӣ кушоӣ, руҳи ёр аст имшаб.
Лашкари наҷъа чу мавҷ аз пайи ҳам меоянд,
Бода сармасти шабехуни хумор аст имшаб.
Шамъи маҷлис шуда хуршеди саодат, Нозим,
Ку хумое, ки на парвонашиор аст имшаб.

БОЗ ИД ОМАД, КИ ОЛАМРО ПАРИПАЙКАР КУНАД

Боз ид омад, ки оламро парипайкар кунад,
Доғи дил чун чашми нозолуд шӯхӣ сар кунад.
Ҳар дахонеро чу гул гар сад забон бошад кам аст,
То муборакбоди ин моҳи баландахтар кунад.
Ишқ мебозад ба рӯи боданӯшон андалеб,
Шоҳиди гул бех, ки фикри ошики дигар кунад.
Чавҳарат дар ошиқӣ рӯзе шавад зоҳир, ки дӯст
Устухони синаатро дастаи ханҷар кунад.
Аз сафои вақт гӯй ғута дар гавҳар зада,
Гар кафи хоки мусибатдидае бар сар кунад.
Аз насими бод рӯҳи зиндагонӣ тоза шуд,
Хизр меояд, ки тавфи чашмаи соғар кунад.
Нест Нозимро назар бар соғари эҳсони кас,
Ин қадар тавфиқ меҳоҳад, ки чашме тар кунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ғазалхоро ифоданок ва бурро хонед.
2. Ба қадом мавзӯ бахшида шудани ғазалхоро муайян кунед.
3. Байтҳои алоҳидаи ҳасбиҳолиро аз ғазалҳо пайдо карда бо ёрии муаллим шарҳ диҳед.
4. Ғазали «Боз ид омад, ки оламро парипайкар кунад»-ро аз ёд кунед.

АХМАДИ ДОНИШ

Аҳмад Махдуми Дониш соли 1827 дар Бухоро дар оилаи Мулло Мир Носир таваллуд шудааст.

Аҳмади Дониш таҳсили ибтидоиро дар мактаби хусусии модараш мегирад ва пас аз он дар мадраса меҳонад.

Аҳмади Дониш тақрибан соли 1855 ҳамчун муҳандису меъмор дар дарбори Амир Насрулло ба кор оғоз мекунад. Ду бор ба Русия сафар кардааст. Баъдтар аз дарбор дур шуда байни солҳои 1875-1882 «Наводир-ул-вақоеъ»-ро менависад.

Дар охири соли 1873 Амир Музаффар ба Петербург боз ҳайати нави сафорати худро мефиристад. Аҳмади Дониш ба сифати сармуншии сафорат ва машваратчи элҷӣ таъин мегардад. Баъди бозгашт аз Русия Аҳмади Дониш дар бораи давлатдорӣ, ислохоти тағйироти тарзи ҳукуматдории аморат рисолае менависад ва онро ба амир пешниҳод мекунад, вале амир онро рад менамояд.

Дониш соли 1889 аз мадрасаи Мири Араб бо қарз як ҳучрае меҳарад, то дар танҳои корҳои адабиву илмиашро сомон диҳад.

Ӯ соли 1897 дар Бухоро аз олам ҷашм мепӯшад.

Аҳмади Дониш аз худ мероси бой ва гаронмояи илмиву адабие боқӣ гузоштааст, чун «Манозир-ул-кавокиб»¹, «Рисола фӣ аъмол-ил-кура»², «Табодули ҳамсаи мутаҳаййира», «Меъёр-ут-тадайюн», «Наводир-ул-вақоеъ»³, «Рисолаи таърихӣ», ашъори пароканда дар баёзҳо, дафтарҳои мусаввада.

Пайдо шудану рушд кардани ҳаракати маорифпарварӣ дар охири асри XIX дар Бухоро ба номи Аҳмади Дониш мансуб аст.

¹ «Манозир-ул-кавокиб» – манзараҳои ситораҳо.

² «Рисола фӣ аъмол-ил-кура» – рисола дар бораи амалиёт бо кура.

³ «Наводир-ул-вақоеъ» – воқеаҳои ноҳир.

ПОРАҲО АЗ «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ»

ҶАНГИ ТАНБАТАН (ба таври мухтасар)

Мулло Холмуҳаммад ҳикоят кард, ки: «Дар айёми зимистон ва сардии ҳаво, ки кӯҳу дашт пур аз барф буд ва аз ғалабаи хунукии берун ва гармии дарун чеҳраи нури офтоб дар вақти субҳ равшанӣ меод, туфанг гирифта азми шикор намудам. Дар пой наълайни чӯбин¹ кардам, то ки ба барф фурӯ наравад. Дар нишебии кӯҳ, ки барф камтар буд, дар пушти санге се хирси азимчусса дидам, ки бо ҳайбати ачибе рақс мекарданд ва гӯё айшу суруре дошанд. Яке чӯбдасте дар даст рост истода буд ба монанди ясавул², дигаре аз нард ва шуаби³ ревоҷ⁴ дасторе ба сар тартиб дода ҳамчу хатибе⁵, дигаре аз барги ревоҷ даф ба даст гирифта накрот мезад монанди шуъбадабозе⁶.

Хирси чӯбакзан он ду хирси дигарро аз худ дур мекард, гӯё дар байн рақс мекард. Хирси дасторӣ⁷ бошад, монанди хар ҳангос мезад ва гӯё суруде мегуфт. Хирси дойразан бошад, рақс мекарду дойра мезад.

Ман ин хел маҷлиси аҷоиб ва сурудро на дида будаму на аз касе шунида. Аз ҳоли онҳо саҳт дар ҳайрат афтада будам ва соате ба гирудори онҳо нигоҳ кардам, онҳо аз ман ғофил буданд. Чун пӯстини хирси раққос тозатар дидам, туфанг бардошта ӯро ба нишон гирифтам, дафу дойраи ӯро бар занахаш⁸ бастам. Хирси дасторӣ дасторро аз сар бияндохт ва рӯй ба гурез ниҳод. Хирси ясавул бошад, ба ҳамон чӯбдаст ба тарафи ман давид. Фурсат надод, ки оташ аз туфанг сар бидихам. Ба ман расида сари туфангро маҳкам биғирифт ва ба ҷониби худ мекашид ва ман ба тарафи худ мекашидам. Дар охир ба зӯрӣ туфангро аз дастам гирифт ва бар кӯҳ чунон зад, ки туфанг

¹ **Наълайни чӯбин** – он чӣ мисли кафш аз чӯб сохта дар по кунанд.

² **Ясавул** – хидматгори дарбор.

³ **Шуаб** – шуъбаҳо, ин ҷо ба маънои шоҳаҳо.

⁴ **Ревоч** – номи гиёҳест бағоят нозук ва худрӯй, ки мардум онро мехӯранд.

⁵ **Хатиб** – касе, ки хутба мехонад.

⁶ **Шуъбадабоз** – масҳарабоз.

⁷ **Хирси дасторӣ** – хирсе, ки дар сар дастор дошт.

⁸ **Занах** – манаҳ.

реза-реза шуд. Пас ба ман чӯбдаст андохт, ман ҳам чӯбдаст ба осонӣ аз дасташ рабудам, чунки хирс ғафс ва танбал буд. Он гоҳ рост омада ба ман часпид.

Фавран аз ҳанчарааш¹ сахт гирифтам ва сарашро аз ҳамидан манъ намудам. Чунки донистам, ки агар сараш ҳам нашавад, он қадар ман зарар намебинам. Ва мо ҳар ду мисли ду паҳлавони зӯровар бисе талош кардем ва роҳи зафар ба ҳар дуи мо мушкил буд, чунки бо ман асбоби чарроҳӣ² набуд, то занахдонашро бишкофам ва ӯ низ ҳарчанд зӯроварӣ кард, лекин даҳон ва дандонаш дар ҳаво гӯё бод мекашид. Оҳишта-оҳишта ман ӯро ба таҳти кӯҳ мекашидам, то ба кӯҳ наздик шудам.

Он гоҳ як даст ҳамчунин дар ҳанчарааш ва бо дасти дигар аз соқаш маҳкам гирифта ба теғай кӯҳ задам, ки миёнаш бишкост. Садои устухонҳояш, ки қарс-қарс мекард, шунида шуд. Бе он ки нафас рост кунад, видои қолиб кард³. Сараш бурида, пӯшташ баркандам, ба шаҳр оварда маблағи шаст танга фоида кардам...».

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Манзараи кӯҳ ва ҳолати хирсонро батафсил бо гуфтори худ қисса намоед.
3. Тафсилоти чанги тан ба тан бо хирсро нақл кунед.
4. Оё шумо ҳам дар бораи хирс қиссае шунидаед?

ШУКУРБЕК

Мулло Холмуҳаммад ҳикоят кард, ки: «Дар чавонӣ ман ба-рои таҳсили илм ба Бухоро рафта дар мадрасае даромадам ва бисе қашшоқ ва бе чизу чораи маҳз будам, ки рӯзҳо ва шабҳо гурусна мегаштам. Паҳлу бар бӯрӯ ва сар бар санг ниҳода дарс мехондам. Соли умрам ба бисту се расида буд.

¹ **Ҳанчара** – ҳалқ, гулу.

² **Асбоби чарроҳӣ** – корд.

³ **Видои қолиб кард** – яъне мурд.

Дар он ошон Шукурбек ном дуздӣ шабрав дар Бухоро зиндагӣ мекард, ки мардум аз дасти ӯ ба ғигон омада буданд.

Басе паҳлавон ва калонҷусса ва айёрпеша¹, ки дар шаб бо сад нафар муқобилат мекард ва ба зарбати санги даст дарахтҳои азимро аз камар мешикаст.

Агар гулулаи² дасташ ба шахсе расад, ҳамчу гунҷишки туфангхӯрда хурд ва реза мешуд. Аз захми санги ӯ доим синаи онҳое, ки дар шаб мегаштанд, дарида буд. Рӯзона ӯро касе на-медид, лекин шабона ҳамчун кӯршабпарак пайдо мегашт. Чандин баҳодурон садди роҳаш мегаштанд, аммо зӯрозмоӣ карда наметавонишанд.

Бо ин ҳама тавоноӣ ва мардумозорӣ карампеша, олиҳиммат буд, ки мол аз тавонгарони бахил ситонда ба одамони бечора медоду ба аҳли илм ва талабаҳои мадраса ёрӣ мерасонид».

Рӯзе яке аз намояндагони дарбор бо ҳукми султон нидо кард, ки касе Шукурбекро ба даст оварад, сад динор зари сурх медиҳад.

Мулло Хол мегӯяд: «Ман чун ин нидо шунидам, қувваи тамаҷкориам ба ҳаракат омада ғалабаи камбағаливу нодорӣ маро бад-он дошт, ки худро ба мири асас³ нишон диҳам ва матлаби ӯро ба ҷо оварда, Шукурбекро гӯсфандвор баста ба дасташ супорам ва бой гардам». Аввал ба назди мударрис даромада гуфтам:

– Ман аз кашшоқӣ ва гуруснагӣ ба ҷон омадам ва ин зиндагӣ, ки марост, ҳазор бор аз марг бадтар аст. Агар иҷозати шумо шавад, биравам ва ба асас маълум кунам, ки хасми ӯро ба ӯ бирасонам ва аз ин бечорагӣ раҳой ёбам. Ва агар қушта шавам, ба он дунё равам, яъне мурда аз ин дунё халос хӯрам.

Мударрис гуфт:

Зинҳор, ин чуръат нақунӣ, ки пойи душманро нодида сар ба бод диҳӣ. Магар нашунидаӣ, ки «фил шикори гавазн наштавад ва шер аз рӯбоҳ мағлуб нагардад». Пеш аз ту басе диловароне зӯрманд дар ин роҳ сафари охират карданд.

¹ Айёрпеша – ҷусту ҷолок, маккор, шабрав.

² Гулула – санги қулӯлае, ки гирифта мегашт.

³ Асас – мири шаб, миршаб.

Байт:

Ҳар кӣ бо фӯлодбозу панча кард,
Соиди симини худро ранча кард.

Гуфтам:

Рустам бо ҳама зӯрӣ ва қуввати зиёди худ дар чоҳи Шағод
афтод ва Исфандиёр бо ҳама сахтгирӣ ва шавкаташ¹ ду дида
бар хоки мазаллат² ниҳод.

Байт:

Сайёд на ҳар боре шикоре орад,
Бошад, ки яке рӯз палангаш бидарад.

... Шояд ки рӯзе фалак бар мурод ва мароми ман равад ва
бад-ин баҳона мояи таҳсил³ ва вачҳи маоши ман шавад... Агар
дар миёни ин чаҳор хишти ҳучра солҳо бинишинам, ҳеҷ вақте
аз сақфи он нон ва гандум наборад...

Мударрис гуфт:

Он чӣ ту гуфтӣ, рост аст, лекин:
Гарчи кас бе аҷал нахоҳад мурд,
Ту марав дар даҳони аждарҳо.

Аз он ҷо, ки азми дуруст овардаӣ ва ҷазми маҳкам кардаӣ,
ба ту монёъ шудан мумкин нест. Бирав, ки Худо ёри ту бод,
чунки ба матлабҳои ин дунё ва охират расидан ба азимат⁴ во-
баста аст.

Он гоҳ фотиҳаи мударрисро гирифта ба хонаи шахна⁵ да-
ромадам. Мири шаҳр (асас) маро яке аз аҳли дарбор гумон
карда, суол кард:

Ба чӣ кори муҳим омадаӣ?

Гуфтам:

¹ **Шавкат** – ҳашамат, эътибор.

² **Мазаллат** – хорӣ.

³ **Мояи таҳсил** – харчи таҳсил, таҳсилпулӣ.

⁴ **Азимат** – дилниҳодагӣ ва қасду оҳанг.

⁵ **Шаҳна** – посбони шаҳр.

Шунидам, ки ту барои гирифтани ва бастании Шукурбек мукофот гуфтай. Омадаам, ки он мукофот ё пулро аз ту биситонам ва матлаби туро ба дасти ту супорам.

Мири шаб аз вазъи ман бихандид, чунки ранги кохида ва хунпариди доштам. Ва он даъвои маро шӯхӣ пиндошта, назди ман обунон фармуд. Ман гуфтам:

Шуморо ба ҳайати¹ ман кор набошад ва ман чандинрӯза гурӯснаам. Маро аз таом хуб сер кунед, он гоҳ хидмат фармоед...

Пас аз хӯрда шудан, асос ба ман панҷсад дирам дод ва гуфт: Агар Шукурбек ба даст ораӣ, сад динори нақд бошад ва ин музди қадами тӯ бувад.

Ман ҳамроҳи ду-се нафар шабрав баромадам ва аз онҳо нишони душман талабидам. Гуфтанд:

Ҳеч кас сурати Шукурбекро надидааст, магар аз дур ғурриши санги ӯро шунидааст. Ана, шахсе сафедчома меояд, ки чӯбдаст дорад, дар камарбандаш корд овезон, санги гулула дорад ва аз рӯи ғурриши гулулааш маълум мегардад, ки Шукурбек меояд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Матнро хонед.
2. Мулло Холмуҳаммад ҳангоми таҳсил дар Бухоро дар чӣ вазъе қарор дошт?
3. Шукурбек чӣ касе буд?
4. Чӣ Мулло Холмуҳаммадро маҷбур мекард, ки ба муқобили Шукурбек бархезад?
5. Байни Мулло Холмуҳаммад ва мударрис чӣ суҳбате доир гашт?

Мулло Хол гуфт:

«Чун ҳамроҳи посбонони шаҳр ба Тоқи Мазори Хоча Муҳаммади Паррон, ба чорсӯи шаҳр расидам, овози санги ӯ аз растаи Бозори Кафш баромад, ки ба тарафи мо меомад. Шабравон гуфтанд: «Инак, Шукурбек омад» ва худ ҳамаи таблҳоро хобонида рӯй пинҳон карданд.

¹ **Ҳайат** – ҳайбат, шакл, қиёфа.

Ва ман аз ғояти аз ҳад зиёд ўро имкон надода, мардона чўбдаст ба даст хиромон мерафтам ва мегуфтам: «Вай ҳам мисли ман одамест, ки гўшту равған дорад». Бо ҳамин наздик шудем. Гуфт: «Ту кистӣ?» Гуфтам: «Ҳамин замон бишиносӣ». Ва чунон аз ҳадди шуҷоат чўшида будам, ки заминро осмонро намедидам.

Ба худ андешидам, ки агар чўбдаст бар сараш фуруд орам, мағзаш бирезад. Савоб он аст, ки аз пояш занам, то даст баста назди мири шаҳр орам.

Вақте ки даст бар ҳаво, чўб бар осмон бардоштам, он Таҳамтан сабук барҷаста ҳанҷараи маро гирифт. То ба худ омадам, бар замин ғалтонид ва бар синаам нишаст. Дуд аз димоғам баромад ва охи сард кашидам.

Вай ханҷарашро дар гулуям ниҳод ва гуфт:

Ту худро нашиносондӣ, инак, ворида ҷаҳаннам¹ шав!

Гуфтам:

Марди ғарибам² ва мусофир.

Гуфт:

Туро чӣ шуда, ки чони худро дарег надошта, худро ба дами теғ нишонидӣ?

Гуфтам:

Ҳучуми қашшоқию нодорӣ ва ҳирси³ зар маро бад-ин ҷода овард.

Гуфт:

Аз кучо?

Гуфтам:

Аз Бойсун.

Гуфт:

Аз он ҷо баҳри чӣ омадаӣ?

Гуфтам:

Ба таҳсили илми зарурӣ.

Гуфт:

Туро кӣ ба муқобили ман барангехт?

Гуфтам:

¹ **Ҷаҳаннам** – дўзах.

² **Ғариб** – бекас, каси мусофир.

³ **Ҳирс** – чашмгуруснагӣ.

Мири асас овоза дода буд, ки ҳар кӣ туро дастгир кунад, сад динор зар бидихад. Ман аз чихати эҳтиёҷ ва бечорагӣ ба ин кор розӣ шудам, то туро ба даст орам.

Ман ин суханҳоро канда-канда мегуфтам. Чунки часади ӯ хеле вазнин буд, гӯй кӯҳи азиме. Раҳм овард, гуфт:

Рост мегӯй, ман ин овозаи мири шабро шунидаам ва ту марди мусофирӣ ва бегуноҳ ва дар ин амр, ки мутасаддӣ¹ шудай, аз чихати бечорагӣ маҷбур шудай, ки худро бо шер бизанӣ. Ман ба ту умри дубора мебахшам, ба шарте ки ту аз ин шаҳр ба вилояти худ баргардӣ ва дигар бо ман рӯ ба рӯ нашавӣ.

Ман гирён хушомадгӯй намудам, ки: «Ҳар чӣ ту гӯӣ, чунон кунам ва ҳарчӣ бад-он ишора кунӣ, икдом ба он намоям». Он гоҳ аз болои ман бархост. Ва ларзон ва ҳаросон аз ақибӣ он мерафтагӣ, то дар мадрасаи Кукалтош даромадем ва ба дари хучрае баромада овоз дод. Муллобачае саросема берун омада ба одоб дарун талабид. Даромадем ва бинишастем. Шамъҳо афрӯхтанд ва нуқлу наво ва май оварданд.

Шукурбек пурсид:

Аз пухтан ва хӯрдани чӣ дорӣ?

Гуфт:

Микдоре аз ин чизҳо ҳаст.

Фармуд, ки:

Ин ашё ба ин меҳмони мо камӣ мекунад, бирав ва аз фалон қассоб гӯшт биёр ва таоме ба заҳмати зиёд бипаз, ки ман ҳам гуруснаам.

Он мард бирафт ва ба пухтупаз машғул шуд. Ман ба даҳшат омада аз ҳар боб сухан мекардам, саргузаштамо нақл кардам, аз часорату мардонагии худ сафсата мехондам.

Вақте ки ман дар бораи шучоатам, ки хар ва аспро бардоштам, нақл кардам, ӯ бовар намекард ва гуфт:

Агар рост гӯӣ, бархез ва аз пушти ман даро ва маро ба худ каш ва аз ҷоям бичунбон.

Ман бархоста дар ақибаш гузаштам ва ҳарчанд зӯр задам, ҳеҷ аз ҷойи худ намеҷунбид, гӯй ҳама узваш аз оҳан ва фӯлод буд, то ҳар ду дасти ман аз кор монд ва хун аз димоғам фаввора зад.

¹ Мутасаддӣ – вазифадор

Гуфт:

Нагуфтам, ки ту дурӯғ мегӯӣ ва ҳеч зӯр ва қувват надорӣ ва ман туро дар роҳ, ки меомадӣ, дониста будам, ки овози пойи ту дар замин зарб надошт. Овози пойи мардон дар замин ҳамчун оҳан бошад. Пас, як мушт зари сурх ба каф ниҳод ва гуфт:

Агар панча ва дасти чапи маро битобӣ, ин зар аз они туст.

Ҳирси тилло маро қарор нагузошт, панчаашро битофтам ва ҳарчанд зӯр намудам, фоидае набахшид. Дар ин қор ҳар тараф ҳаму рост мешудам. Лекин дасти ӯ чунон рост ва барқарор буд, ки гӯё меҳе бар девор зада бошанд. Ва охир дасти ман би-гирифт ва панчаам дар панчааш ниҳода зӯр кард. Гумон кардам, ки ангуштонам реза–реза шуданд. Он гоҳ гуфт:

Ба ин ҳол, ки дорӣ, дигар номи шуҷоат мабар ва беҳуда роҳи муқобили мардон машав, ки сар ба бод диҳӣ ва ҳасратҳо барӣ.

Он гоҳ ба об ва таом таклиф намуда, панҷсад дирам ба ман бидод ва маро васият кард, ки: «ин пули кироияи туст ва инро бардор ва дигар дар ин шаҳр наист, мабодо ки дигарбора туро бифиристанд ва ба муқобили ман барангезанд, он гоҳ амон наёбӣ».

Ман он нақдро¹ бардошта, назди мири шаб омада, он ҷӣ дида будам, ҳикоят кардам. Хилъатам² дод ва рухсатам фармуд.

Ман дигар иқомати³ Бухороро ба худ ногувор дида ба вилояти худ омадам ва то ин муддати умр мисли вай зӯровар надида будам.

Самараи ин ҳикоят он аст, ки мард агар бақувват ва паҳлавон бошад ҳам, аз душмани худ бияндешад ва бовар ба зӯри бозуи худ накунад.

Байт:

Худое, ки болову паст офарид,
Забардасти ҳар даст даст офарид.

¹ **Нақд** – пул, зар.

² **Хилъат** – як навъ чома.

³ **Иқомат** – истиқомат, зиндагӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бигӯед, ки байни ду тан чӣ воқеа рух дод?
2. Кӣ ғолиб омад: Мулло Холмуҳаммад ё Шукурбек?
3. Шукурбек чӣ мардонагӣ кард?
4. Охири воқеа ба чӣ анҷом ёфт?
5. Хулосаи ин ҳикоят чӣ аст?
6. Байтҳо ва луғатҳоро аз ёд кунед.

ШАБЕ ДАР ПЕТЕРБУРГ

ЗАБОН ДОНӢ – ЧАӢОН ДОНӢ

(бо каме ихтисор)

Боре дар пойтахти императори рус будам... шабе аз хоб барҷастам, бинобар тараддуди мардум ба кӯча давидам. Ҳама рафикон рафтаанд, сабаб пурсидам, гуфтанд:

Маҳалле оташ гирифта, ба тамошо баромаданд.

Ман ҳам хоболуда... ба кӯча баромадам, дидам ароба бо ходимаш тайёр аст. Гуфтам:

Агун паридуш¹?

Агарчи ин лафз бетартиб аст, яъне «дар оташ меравед?», бо ин ишора фаҳмонидам, ки маро ба чое, ки оташ афтада, мебарӣ. Аробачӣ фавран маро ба ароба нишонида дар он маҳалла расонид, фуруд омадам, боз бо имову ишора бо лафзҳои ғалати бемаънӣ гуфтам, ки: «Ин ҷо бош, маро то манзил хоҳӣ бурд». Қабул намуд.

Ман ба сайри иморатҳои сӯхта даромадам, дидам... ки бо асбоб ва фаввора об аз баҳр оварда оташро хомӯш мекунанд. Ман саргарми тамошо шуда аз рафикон низ касеро наёфтам ва бо ман тарҷумон ҳам набуд. Баъд аз фурсатҳо баромадам, ки ҳаво абр шуда ва барфи шиддатнок меборид...

Омадам, ки асп ва аробаи худро ёбам, бисёр чустам. Дар охир аробаи холӣ дидам, ки бачаи ходим² дорад. Савор шудам ва ишора кардам, ки суръат кун. Вай ҳам надониста асп ме-

¹ Агун паридуш – лафзи вайрони забони русӣ, агун-огонь, ба маънои оташ ва паридуш – поедешь, яъне меравӣ.

² Ходим – нукар, аробачӣ.

ронд. Вақти баргаштан ба воситаи тарокуми¹ барф ва талоту-ми ҳаво ҳеҷ самт маълум намешуд. Аммо роҳи омадагӣ шарқӣ буд, пас ҷанубӣ. Ин аробачӣ маро рост ба тарафи шимол ме-бурд ва ҳар чанд имову ишора мекардам, ки ба тарафи ғарбӣ равам, сухани маро сарфаҳм намерафт ва ҳар ҷо аспро нигоҳ дошта, ба ман сухане мегуфт, ки: «Ман туро кучо мебарам?» ба лафзи русӣ ҷавобе мегуфтам... Ў маро дашном медод ва ҳар соат таклиф ба фуромадан мекард, ман намефуромадам. Чунки агар фуруд оям, дигар ба аробааш бор намекунад ва агар пиёда мон-нам, асас² ҳаёс мекунад. Микдори панҷ соат дар болои ароба нишаста мондам ва дар ин шаб чандон барф меомад, ки ман чун куллае аз барф шуда саропо бо барф пӯшида шуда будам.

Нимаи шаб маро дар кӯча монда, худ ба ҳавлии дарун рафт ва бисёр дарро кӯфт. Садое набаромад, маро чандон воҳима гирифта буд, ки агар он дар боз шавад, албатта, маро ба дарун металабанд ва қатл мекунанд ва дар ҷоҳе меандозанд. Агар аз ароба фуруд оранд ва дар кӯча гузоранд, пулисҳо³ ғӯл дар гар-дан ва занҷир дар поям кунанд...

Аробачӣ аз боз нашудани дар маънос шуд, боз дар ароба нишаста асп меронд ва маро дашном медод, ман хомӯш мон-дам ва мачоли гап задан наёфтам.

Аробачӣ маро назди миршаб овард ва шикоят кардан ги-рифт, ки марде ба ароба савор шудааст, забон намедонад ва ман низ аз фаҳми гуфтаи ӯ очизам, ҳеҷ чора намедонам, ки ӯро ба кучо барам, ки маро аз бори ӯ халосӣ рӯй диҳад. Мир-шаб омада, маро аз таги барф бароварда, ба лафзи русӣ саво-ле кард, гуфтам:

Моя паслоники чалавик, яъне ман ҳамроҳи элчиам⁴, ин бача куши⁵ маро гум кардааст ва маро ҳайрон намудааст, маро агар ба растаи Балшуй Марсқуй барад, куши худро меёбам.

Миршаб аз ин сухани ман огоҳ шуда, бачаро дашном кар-да ва гуфт:

¹ **Тарокум** – яъне бисёрии барф.

² **Асас** – миршаб.

³ **Пулис** – политсия.

⁴ **Элчӣ** – намояндаи як давлат дар давлати дигар, сафир.

⁵ **Қуш** – манзили муваққатӣ, бошишгоҳ.

Ин марди мусофир аст ва ҳамроҳи сафир омадааст. Ту ин мардро чаро дар ин паскӯчаҳо саргардон доштаӣ? Агар аз аввали шаб ба он ҷо мебурдӣ, ӯ ба қуши худ мерафт, ҳам ту халос будӣ ва ҳам ӯ. Ҳоло низ ӯро бурда дар растаи калон андоз.

Ходим пас аз ин гуфтугӯ маро ба растаи Балшуй Марсқуй овард, то дари дарвозаи сафоратхона маро оварда фуруд овард.

Музди савораи ароба ҳафт дирам дода аз он ҳалокат раҳой ёфтам.

Агар ман андак аз гуфтугӯи он хабардор мешудам, кори ман ин миқдор дар тахлука анҷом намеёфт.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро хонед ва мазмунан нақл кунед.
2. Аҳмади Дониш ба кучо рафтагор шуд ва мучиби саргардонӣ ва ба тахлука афтодани ӯ чӣ буд?
3. Забонро надонистан ба кас чӣ ногувориҳо меовардааст?
4. Аҳмади Дониш бо овардани ин ҳикоят моро чӣ хушдор медихад?

АДОЛАТИ ШЕР

Яке аз дӯстон гуфт:

Дар Бойсун мардеро дидам тануманд, осори мардӣ ва боқувватӣ аз зоҳири¹ ҳолаш ҳувайдо буд, ки Холмуҳаммадаш мегуфтанд. Миёни ману ӯ бисёр мубоҳиса² ва муколамаҳо мегузашт. Басе ҳикоятҳои ҷолиб нақл мекард, ки аз шуниданаш дар ҳайрат мемондӣ. Бо хирсу ҳук набард намуда, бо шер ва паланг чанг карда, аз чанголашон раҳой ёфта буд. Аз он ҷумла гуфт: «Рӯзе ба хонаи дӯстам, ки бояд тӯй барпо мешуд, ҳамроҳи дӯстонамон роҳакӣ шудем. Аз байни кӯҳу марғзор мегузаштем. Ман аз рафиқон ҷудо шудам, муштоқи³ шикор гашта будам. Ба даруни дара даромадам, кабку оху шикор карда саргарм шуда монда, рӯзро бегоҳ кардам. Дилам майли хонаравӣ надошт. Ноилоҷ дар камари кӯҳ сатҳе ҷойи сабззор ёфтам, ки

¹ **Зоҳир** – сурат.

² **Мубоҳиса** – бо ҳам баҳс кардан.

³ **Муштоқ** – иштиёқманд, ҳавасманд.

дарахти азиме бо сояш он чойро зеб меод. Як чашмаи оби мусаффо аз паҳлуяш мегузашт. Аз аспи худ фаромада ба болои дарахт баромада, ҷое барои худ ва ҷое барои асп рост кардам, то ғуруб аспро ғунча баста, ғусфандвор болои дарахт кашидам. Асп аз фаросате, ки дошт, он чӣ ман дар боби ӯ андешида будам, мефаҳмид. Ҳамчунон дасту побаста болои дарахт ба паҳлу орамид¹ ва намечунбид.

Ман таҳорате оварда ҳам ба болои дарахт нишаста, намозе сар кардам ва туфанги ҷоншикор пеш гузошта, Худоро ба ҳифзи худ мехондам.

Мухаррири сутур (сатрҳо, яъне нависанда) гӯяд:

Ман дар ин ҳикоят инкоре доштам, ки як мард, агар ҳама аз фӯлод бувад, аспро бад-ин ранг натавонад бардошт. Магар ки муболиға бошад. То дар «Унсур»-и Бедил дидам, ки Мирзо Қаландар, амаки Бедил аспи савории худро, ки монда ва кӯфта гашта буд, дар як муддат аз кӯҳистон бардошта гузарондааст. Он гоҳ эътиқод кардам, ки дар бадани инсон як қувваи зӯрварӣ ҳаст, ки на ҳар кас онро дошта метавонад.

Мулло Хол гуфт:

Шабҳангом, пеш аз он ки сар ба хоб диҳам, ногоҳ овози шикастани сангпораҳо маро беқарор гардонид. Донистам, ки хайвоне ба тарафи мо меояд.

Шаб маҳтоб буд. Дидам шере хашмгину зӯрвар монанди гови калони шохзан ба самти мо меояд. Ва чашмҳо ҳамчу машъале медурахшиданд ва назди қадамаш сангҳои бузург ғалтон мешуд. Туфанг ба даст гирифтам ва оташ дар пилта додам ва рост кардам, то шер бубинад ва битарсад ва баргардад. Ӯ ҳамчунон ғуррон, бе ҳарф ва ҳарос тӯфон карда ба сӯи мо меомад. Дидам, ки ин шер бо як тир сард намешавад, ҳам марову аспаро нобуд мегардонад.

Азбаски майдон буд ва атроф нишеб, шер ҳарчанд хост, ки худро дар болои дарахт барҷаҳонад, муяссар нашуд. Омада ба решаи дарахт даст зад. Гумон кардам, ки ҳамин замон дарахтро аз бун² мебарорад. Натавонист ва як-ду зӯр овард, матлаб³ ба чанг наёмад ва дарахт ҳамчунон, ки дар рӯзи боди шадид

¹ **Орамид** – бихуспид, хоб кард.

² **Бун** – бех.

³ **Матлаб** – мақсад.

биларзад, ба чунбиши сахт гирифтор шуд. Ва аспи ман дар изтироб омада сахт тарсид, ман худдорӣ карда ба мулоимат саре мечунбондам, ки: «Ман қасди ту надорам ва имшаб дар роҳ мондам, ин чо меҳмонам, аз сари сахти ман даргузар». Гоҳе таъзиме ба сӯйи шер мекардам ва шукуфон менигаристам, то аз вазъи ман эмин¹ бошад ва донад, ки ман ба ӯ муқобила надорам. Шер аз ин муомила сурати таслим муайян карда аз ғурриш ва ғазаб сокин² шуд. Вай аз дарахти ҳомили³ ман даст бардошт ва сина бар замин ниҳода биншаст ва дум мечунбонид. Боз ман суруде, нағмае сар карда шерро ба мулоимат ва мурувват даъват мекардам. То субҳ дамид ва бо имо ва ишора маълум мекардам, ки: «Маро роҳ бидеҳ, то ба манзили худ мурочиат кунам». Вай низ ишорае мекард ва дасти худро рост мекард. Ман намедонистам, ки чӣ меҳоҳад. Камтар нон ва яхнӣ⁴ пеш андохтам, бӯйида илтифот⁵ накард ва боз ба дасти худ ишора мекард. Он гоҳ донистам, ки туфанги⁶ маро меҳоҳад. Ноилоҷ онро ҳам назди шер андохтам. Бархост ва онро гирифта ва худ низ рост шуда бар атрофи он диққат мекард ва маҳалли қундоқ ва оташхонаро медид. Пас туфанг хурд бишкаст ва ба ҳаво бияндохт, ки аз назарам нопадид шуд.

Ман он гоҳ дил бар марг ниҳодам, ки кори аҳмакӣ кардам ва сипари чон ба дасти душман супоридам. Он гоҳ изҳори хурсандӣ ва хуррамӣ намуда, нон ва яхнӣ бардошт ва ишора кард, ки фуруд ой ва бирав. Ва худ дуртар рафта боз бинишаст. Ман аспро фуруд оварда зин ва лаҷом ниҳода савор шудам. Ва шер низ ба ҳаракат даромада пеши роҳи ман фууромада ва имо мекард, ки «биё».

Ман оҳиста аз паси вай асп мерондам. То аз ду-се ағба ва сой бигзаштам ва роҳ аз кӯҳ ба пастӣ кашидам. Он гоҳ шер баргашт ва ба болои қуллаи кӯҳ барнишаст ва дар мушоҳидаи аҳволи ман шуд, то аз назари ӯ ғоиб гаштам.

¹ Эмин – бехавф, бехатар, дар амон.

² Сокин – ором.

³ Ҳомил – бордор, ин чо ба маънои дарахте, ки мо дар болои он қарор доштем, омадааст.

⁴ Яхнӣ – гӯшти пухтаи хунуккардашуда.

⁵ Илтифот – лутф, ин чо ба маънои аҳамият надод, омадааст.

⁶ Туфанг – камон.

Ин рафтор аз он сабаб буд, то даррандагони дигар маро қурбон насозанд. Ва саломат ба хона омадам.

Мақсад аз ин ҳикоят дар он аст, ки агар дар азал мавҷуд муҳлат бувад, душман дӯст гардад ва заҳр тарёк¹ ва шери далер роҳбар ва дастгир бувад.

Гар шавӣ дар даҳани шеру паланг,
Нахӯрандат магар ба рӯзи ачал.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Ба фикри шумо чаро шикорчӣ бо шер муқобилат накард?
3. Чаро камони Холмуҳаммадро шер шикаст?
4. Чаро унвони ҳикояро муаллиф «Адолати шер» гузоштааст?

¹ **Тарёк** – давои зидди заҳр.

*Гар дусад раҳ ба сари дор равам,
Лохутӣ,
Боз дар маслаки худ якдиламу
подорам.*

АБУЛҚОСИМ ЛОХУТӢ

Абулқосим Аҳмадзода Лохутӣ соли 1887 дар шаҳри Кирмоншоҳи Эрон дар оилаи касиби кухнадӯз (гевакаш) таваллуд ёфтааст. Ӯ дар нуҳсолагӣ шогирди челонгар, баъд шогирди дарзӣ ва пасон шогирди оҳангар будааст. Падараш Аҳмад низ таъби шоирӣ дошта бо таҳаллуси «Илҳомӣ» шеър мегуфтааст ва нахустустоди Лохутӣ дар шеърсарой ҳамона падараш будааст.

Абулқосим Лохутӣ соли 1904 дар синни ҳабдаҳсолагӣ бо мадади ташкилоти «Одамият» ба таҳсил фаро гирифта мешавад. Зулму истибдод дар ҳамон давра дар Эрон ба дарачаи авҷи худ расида буд.

Лохутӣ муътақид буд, ки рӯзе инқилобе мешавад ва решаи зулму истибдодро месӯзад ва худ низ ба мубориза алайҳи истибдод бар меҳезад. Шеърҳои инқилобӣ ва зидди зулму бедодгарӣҳо сурудаи ин шоири инқилобӣ вирди забони муборизон буд. Ниҳоят, ҳокимияти замон Лоҳутиро ба қатл ҳукм мекунад. Оқибат Лохутӣ соли 1922 баъди таҳдиду таъқибҳои сахти ҳокимони Эрон ба хоки Иттиҳоди Шӯравӣ паноҳ мебарад.

Аз устод Абулқосим Лохутӣ осори гаронбахое чун достону ғазалҳои равон, қитъаҳо, рубоиву дубайтиҳои шево боқӣ мондаанд. Лохутӣ соли 1957 дар Маскав вафот кардааст.

ВАТАН¹

Ватан вайрона аз ёр аст, ё агёр², ё ҳар ду?
Мушибат аз мусулмонҳост, ё куффор³, ё ҳар ду?
Ҳама доди ватанхоҳӣ зананд, аммо намедонам,
Ватанхоҳӣ ба гуфтор аст, ё кирдор, ё ҳар ду?
Ватанро аз хатар фикри вакилон мекунад эмин,
Ва ё сарнайзаи як лашкари чаррор⁴, ё ҳар ду?
Ватанро фитнаи маснаднишинон⁵ дод бар душман,
Ва ё ин мардumi бедониши бозор, ё ҳар ду?
Каманди бандагӣ бар гардани бечорагон маҳкам,
Зи банди сабҳа⁶ шуд, ё риштаи зуннор, ё ҳар ду?
Ба қатлу ғорати деҳқону истисмори заҳматкаш,
Ҷақат масҷид бувад бонӣ ва ё дарбор, ё ҳар ду?
Бинои зулму истибдоди синфи муфтхӯр вайрон
Зи чаккуш⁷ мешавад, ё доси чавҳардор⁸, ё ҳар ду?

¹ Аз хусуси оқибати ин шеър Лоҳутӣ дар тарҷумаи ҳолаш чунин навиштааст: «Ба ҷазои ин шеър ҳукумати вақт маро ҳабс карда, ба истинтоқ кашид. Рӯзномаро кушода баъзе мисраъҳоро ба ман нишон доданд.

Дар ҷавоб гуфтаам:

– Охир, дар ин ҷо ман ба таври таъкид чизе нагуфтаам, ҷақат изхори шубҳа кардаам.

Баъд аз он калимаҳои зеринро ба ман нишон доданд:

«Ба маҷлис нисбати Эронфурушӣ медиханд...».

Ман бо ҷиддияти тамои ҷавоб додам:

– Аммо бубинед, дар мисраи дуҷум ҷӣ гуфтаам:

«Намедонам кунам иқрор, ё инкор, ё ҳар ду?»

Намояндаи ҳукумат девонавор фарёд зад:

– Пас ин ҷист? – «Вакилону вазиронанд хоин, фош мегӯям!» Ё инро ҳам инкор мекунад?

– Не, – гуфтаам, – аммо давомашро хонед. «Агар дар зери теғам, ё ба рӯи дор, ё ҳар ду? Агар ман аз таҳдидҳои шумо метарсидам, ин мисраъҳоро намегуфтаам».

² **Агёр** – ғайр.

³ **Куффор** – кофирон.

⁴ **Чаррор** – бадхоҳ.

⁵ **Маснаднишинон** – тахтнишинон, ҳукуматдорон.

⁶ **Сабҳа** – тасбех.

⁷ **Чаккуш** – болға.

⁸ **Чавҳар** – санги қиматбаҳо, ин ҷо ба маънои тез, обутобдода.

Вакил аз хидмати миллат тағофул¹ мекунад амдан²,
Ва ё бошад вазир аз мамлакат безор, ё ҳар ду?
Ба маҷлис нисбати Эронфурӯшӣ медиҳанд, аммо
Намедонам кунам иқрор, ё инкор, ё ҳар ду?
Вакилону вазиронанд хоин, фош мегӯям,
Агар дар зери теғам, ё ба рӯйи дор, ё ҳар ду!
Туро рӯзе ба куштан медиҳад ночор, Лохутӣ,
Забони ростгӯ, ё табъи оташбор, ё ҳар ду?
Вакил аз хидмати миллат тағофул мекунад амдан,
Ва ё бошад вазир аз мамлакат безор, ё ҳар ду?

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Тарҷумаи холи устод Абулқосим Лохутиро нақл кунед.
2. Шеърро бурро ва ифоданок хонед.
3. Мазмуни байтҳоро дар алоҳидагӣ шарҳ диҳед.
4. Ин шеър дар тақдири Лохутӣ чӣ нақш дошт?
5. Шоир сабабҳои вайронии ватанашро дар чӣ мебинад?
6. Шеър ва луғатҳоро аз ёд кунед.

САЛОМИ ХАЛҚИ ТОЧИК БА ХАЛҚИ ЭРОН

Ассалом, эй халқи Эрони кабир,
Ассалом, эй насли Золу Ардашер!
Эй нажоди Кова, эй авлоди Сом!
Бар ту аз Ҷумхури Точикон салом!
Мо бародарҳои тоҷики туем,
Роҳдуру рӯхназдикӣ туем...
Солҳо мо дар асири зистем,
Ҳеч кас огоҳ набуд, мо кистем.
Беҳабар будем мо, к-андар ҷаҳон
Як бародар ҳаст моро меҳрубон.
Лек девори сияҳ дар байни мо
Карда буд зулми ҷаҳонгирон ба по.
Гарчи ёдат буд дар дил ҷовидон,

¹ Тағофул – гафлат, худро ба нодонӣ задан.

² Амдан – қасдан, дидаву дониста.

Ҳайф, рӯят шуд аз дида ниҳон...
Мо ба зулми золимон ғолиб шудем,
Бар замини оби худ соҳиб шудем.
Дастӣ мову дидаи мо боз шуд,
Бахти мо чун боз дар парвоз шуд.
Пас туро, ҷони бародар ёфтем,
Доимо ҳозир ба имдоди туем.
Эй наҷоди Кова, эй авлоди Сом,
Бар ту аз Ҷумҳури Тоҷикон салом!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро бурро хонед ва маънидод кунед.
2. Шоир дар бораи муносибати халқҳои тоҷику эронӣ чӣ мегӯяд?
3. Ин мисраъро шарҳ диҳед:
4. «Эй наҷоди Кова, эй авлоди Сом».
5. Бигӯед, ки халқҳои тоҷику эрониро чӣ ба ҳам мепайвандад?

БА ТОҶИКИСТОН

Эй умеди дили рамидаи ман,
Қуввати дасту нури дидаи ман.
Ватани қору хонаи ишқам,
Табъи шеърӯ таронаи ишқам!
Ваҳ, чӣ рахшонӣ, эй шарораи сурх,
Ҷон фидои ту, эй ситораи сурх!
Бурчи Машриқ агарчи хонаи туст,
Лек олам пур аз фасонаи туст.
Солҳо пеш аз ин замона, ҳазор,
Нафақат як, ҳазор чандин бор.
Ту ҳунарманду паҳлавон будӣ,
Равшанибахши ин ҷаҳон будӣ.
Номдорони Шарқ дар гирдат
Гирд буданд ҳамчу шогирдат.
Хонаат мактабу маориф буд,
Дари эҳсон ба оламе бикушуд.
Боре, ин сон суҳандарозӣ чист?

Мункири ту ба ғайри душман кист?
Дар ҷаҳон ҳар кӣ дoston хонад,
Номи деринаи туро донад.
Лек чанде ту бенаво мондӣ,
Аз хунарҳои худ ҷудо мондӣ...
Солҳо бо талошу бо мардӣ
Ҷангу ҷонбозию ҷадал кардӣ.
Ҷанг кардӣ ба зидди ҷабру ситам,
Гоҳ-гоҳе шудӣ музаффар ҳам.
Лек зӯри ситам мачол надод,
Ки тамоман шавӣ зи банд озод.
Ногаҳон шуъла аз Шимол дамид,
Шуълаи сурх то ба Шарқ расид.
Гуфт ин шуъла: Ҳей, ба по бархез!
Дар раҳи зиндагӣ зи ҷо бархез!...
Эй умеди дили рамидаи ман,
Қуввати дасту нури дидаи ман!
Он алафро ту роҳбар кардӣ,
Сӯйи майдон шудӣ, зафар кардӣ...
На фақат Шарқ аз ту хуррам шуд,
Рӯи ту нурбахши олам шуд.

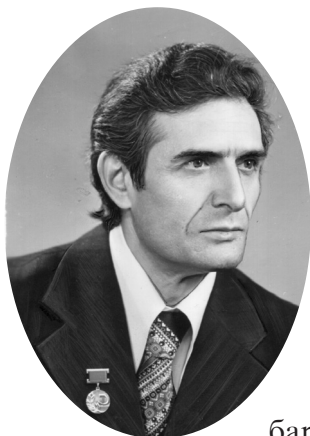
БАНДАГӢ ДАРКОР НЕСТ

Зиндагӣ охир сар ояд, бандагӣ даркор нест,
Бандагӣ гар шарт бошад, зиндагӣ даркор нест.
Гар фишори рӯзгор обат кунад, мискин машав,
Мард бош, эй хастадил, шармандагӣ даркор нест.
Бо ҳақорат гар биборад бар сарат борони дур,
Осмонро гӯ: бирав, борандагӣ даркор нест!
Гар ба шарти пойбӯсӣ сар бимонад бар танат,
Ҷон деҳу рад кун, ки сарафкандагӣ даркор нест.
Зиндагӣ озодии инсону истиқлоли ўст,
Баҳри озодӣ ҷадал кун, бандагӣ даркор нест!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеъри «Ба Тоҷикистон»-ро ифоданок хонед.
2. Мақсади мурочиати шоир аз чӣ иборат аст? Бо ёрии муаллим шарҳ диҳед.
3. Мисраъҳои ба зиндагӣ ва ҳолу аҳволи гузаштаи халқи мо бахшидаи шоирро аз шеър пайдо карда бо мадади муаллим тавсиф кунед.
4. Шеъри «Бандагӣ даркор нест»-ро бурро ва ифоданок хонед.
5. Ҳар байтро аввал бо мадади муаллим ва сипас мустақилона шарҳ диҳед.
6. Шеърро аз ёд кунед.

МУЪМИН ҚАНОАТ

Шоири Халқии Тоҷикистон Муъмин Қаноат соли 1932 дар деҳаи Курговади ноҳияи Қалъаи Хуми Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон таваллуд ёфтааст. Пас аз хатми мактаби миёна соли 1951 ба факултаи таъриху филологияи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон дохил мешавад.

Шавқу ҳаваси эҷоди шеър хеле бармаҳал дар вучуди Муъминшоҳ пайдо шуда буд. Таҳсил дар Донишгоҳ ва сипас кор дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ба чашмаи илҳоми ӯ ҷӯшу сафо бахшидаанд.

Муъмин Қаноат шеъру дostonҳои бисёре навиштааст. Машҳуртарин дostonҳои шоир «Сурӯши Сталинград», «Тоҷикистон – исми ман», «Мавҷҳои Днепр» ва «Гаҳвораи Сино» мебошанд.

Шоир барои эҷод кардани ин дostonҳо бо Мукофоти давлатии СССР ва Мукофоти давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ кадр карда шудааст.

«Мавҷҳои Днепр», ки порчаҳои чудогонаи он ба мутолиа пешбарӣ карда шудаанд, аз зумраи дostonҳои басо ҷозибу пурмаънии Муъмин Қаноат ба шумор мераванд.

Достон бо эҳсосоти волои ватандӯстӣ ва садоқати бародарӣ эҷод гардида, дар ҳар мавҷи он як лаҳза, воқеа ва ҳастии зиндагии рангини одамай акс ёфтааст.

МАВҶҲОИ ДНЕПР

МАВҶ ДАР САҲРО

Мавҷро оё ба саҳро дидаӣ?
Шарфаи онро магар бишнидаӣ?
Дидаӣ укёнуси беобро,
Мавҷҳои хушки нилитобро¹?...

¹ Нилитоб – кабуд, осмониранг

Ман чунин баҳри ачибро дидаам,
Дар сари ҳар мавч дил варзидаам.
Буд ин баҳри кабудӣ беканор,
Дар канори Украинаи номдор.
Мавчи қулзум¹, мавчи гандум буд он,
Ризки мардум, нони мардум буд он.
Мешиносам, мешиносам бӯйи он,
Бӯйи ширин, бӯйи дерин – бӯйи нон.
Ман зи хурдӣ баҳра аз он бурдаам,
Дар Бадахшон аз ҳамин нон хӯрдаам.
Ҳаст дар ёдам, ки ногаҳ чанг шуд,
Роҳи ин мавчи саховат банд шуд.
Нон баробар шуд ба ҷони одамӣ,
Рафт лаззат аз даҳони одамӣ...
Ҳис мекардем дар он солҳо
Аз тани мо буд узви мо ҷудо.
Баъд мавчи лашкари бебоки мо
Рӯфт садди² хасмро аз хоки мо.
Мавчи ин дарёи зи нав озод шуд,
Боз мардум сер, мулк обод шуд.
Донаи хайри ҳамин саҳрои пок
Сабз шуд андар биёбони қазоқ...
Ман ба ҳар мавчи маҳини ин замин
Боз дидам мавҷҳои Украин...
Украина. Мавчи ту, эҳсон³ ту,
Ҳосили сарпанҷаи деҳқони ту.
То Душанбею Қазоқистон расид,
Нони гандум, қуввату дармон расид.
Ҷунбиш дарёст рафтори шумо,
Мавҷҳои мавҷҳои мавҷҳо!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро бурро хонда мазмунашро нақл кунед.
2. Сабаби банд шудани роҳи мавчи саховат чӣ будааст?

¹ Қулзум – баҳр.

² Садд – монса.

³ Эҳсон – некӯӣ, лутфу марҳамат.

3. Ба мучиби чӣ боз «мавчи ин дарё озод шуд» ?
4. Меҳри шоир нисбати халқи Украина дар кадом мисраъҳо ифода ёфтааст?
5. Фикр кунед, таҳти калимаи «Мавч» чӣ дар назар дошта шудааст?

МАВЧИ ОДАМ

**Ба хотираи Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ
Саидкул Турдиев**

... Днепр!

Ҳаст дар ёдат магар он соли сели оташин,
 Мавҷҳои одамин монанди сели оҳанин
 Омаду дар мавҷҳои банд шуд?!
 Як тараф урду¹ мо роҳи гузар мекофтӣ,
 Як тараф тири аду² тӯри аҷал мебофтӣ.
 Мегузаштӣ аз миёни як замин ду замон.
 Ногаҳон тоҷикписар худро ба оғӯшат фиканд,
 Шарфаи тири аду гардид ин соат дучанд,
 Мавҷҳои гашт аммо ҷавшани ҷони ҷавон.
 Аз пайи ӯ ротаи ӯ сӯйи он соҳил шитофт,
 Садди оҳан, садди оташ, садди хороро шикофт,
 То ба он соҳил нахустин роҳи дарёро кушод.
 Пораи хоки туро бигрифт аз чанги аду,
 Аз ғазаб лабрес шуд гӯё дили танги аду,
 Чашмро пӯшида аз тӯпу туфанги бешумор
 Тири дунёро ба рӯйи паҳлавонон рехтанд,
 Оби дарё, хоки соҳилро ба элак бехтанд.
 То дами субҳ аз дусад ҷон панҷ ҷони зинда монд,
 Панҷ одам дар канорат ҳамчу дил поянда монд.
 Пушт обу пеш оташ, аз ҳаво борони тир,
 Дар миёни обу оташ панҷ фарзанди далер
 Тан ба тан бо лашкаре чангид... Овах, ногаҳон
 Тири душман аз билети сурх, аз ҷавшан гузашт,
 Аз дили пурхашми тоҷик, аз дами оҳан гузашт,

¹ Урду – чангиён, лашкар.

² Аду – душман.

Ҳаст дар ёдат, чӣ сон афтонд ўро бар замин?
 «Воҳ, модар!» – гуфтаю хоки туро оғўш кард,
 Лаҳзае модар – замин қалби чавонро гўш кард,
 Даргузашт ў... Дар ҳамин дам лашкар аз дарё гузашт.
 Байрақи оғўштаи хунро зи нав бардоштан,
 Ҳамчу машғал, раҳнамо болои сар афроштан.
 Ҳар диле мезад ба зарби «Интиқому интиқом!»
 Шуд ҳамон як пораи хоки Ватан маъвои ў,
 Манзили бо нақди чон бигрифтаи ў, чойи ў,
 Манзилеро, ки ҳама бо чон харидорем мо.
 Эй Днепр! Солҳо аз пеши манзил меравӣ,
 Гўй охир, аз чӣ ин сон сўйи сохил медавӣ?
 Гуфт бар ман ба забони мавҷҳои безабон:
 «То бигирам ин дили човидро андар канори мавҷҳо»...
 Зикри¹ бисёрест дар савти² шумо,
 Мавҷҳои мавҷҳои мавҷҳо!...

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро ифоданок ва бурро хонед.
2. Дар порчаи шеъри вазъияти чанг чӣ гуна тасвир ёфтааст?
3. «Обу хокро ба элак бехтан» чӣ маънӣ дорад?
4. Пирӯзӣ ба ивази чӣ ба даст омад?
5. Оё даҳшати чангро тасаввур кардаед, ки чӣ гуна будааст?
6. Байтҳои алоҳидаро аз рӯйи интиқоби муаллим шарҳ диҳед.

МАВҶИ БАРОДАРИ

Ба дида нақши рӯйи ту, ба гўш гуфтугўйи ту,
 Ҳанўз аз димоғи ман нарафтааст бӯйи ту,
 Ба чои дур меравад дилам ҳамеша сўйи ту,
 Шудам калону омадам кунун ба чувтучўйи ту,
 Бародарам, бародари ба чону дил баробарам!

Замини Украинаро зи сару бар қадам задам,
 Ба ҳар диёр дар задам, ба ҳар мазор дам задам,

¹ **Зикр** – ёд кардан, ба забон овардан, гуфтаҳо, қайдҳо.

² **Савт** – садо, овоз.

Зи лавҳаҳои мармарин ба ҳирс чуста номи ту,
Бикофтам, наёфтам нишони ноаёни ту.
Бародарам, бародари ба чону дил баробарам!

Замони кӯдакии ман ту аз ҳама калон будӣ,
Миёни аҳли деҳи мо чавони паҳлавон будӣ,
Чанори соябон будӣ, мадори хонадон будӣ,
Вале зи хоксориат ба чашм ноаён будӣ,
Бародарам, бародари ба чону дил баробарам!

Бигӯ, канӣ мазори ту, мазори хоксори ту?
Ба вақти захми охири кӣ буд дар канори ту?
Даме фитодӣ бар замин, кӣ буд тақдори ту?
Кӣ буд дар нигоҳи ту, ба чашми интизори ту?
Бародарам, бародари ба чону дил баробарам!

Ба вақти ҷустуҷӯи ман ба сӯи ман, ба рӯи ман
Кушода буд ҳар даре, ба ҳар даре бародаре,
Агар туро наёфтам, биёфтам дар ин макон,
Ҳазорҳо бародарон, бародарии ҷовидон,
Бародарам, бародари ба чону дил баробарам!

Ба ҳар диле, ки во шавад, маро ба сина ҷо шавад,
Ба ҳар нигоҳи беғаше, ки нури дидаҳо шавад,
Ба хандаҳои ғамбарор ҷу мавҷҳои беқарор,
Нигоҳи туст ошкор, ҳаёти туст пойдор,
Бародарам, бародари ба чону дил баробарам!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро бурро ва ифоданок хонед.
2. Гӯед, ки шоир бародарашро дар кучоҳо ҷустааст?
3. Ҷустуҷӯи ӯ дар хоки Украина ба шоир чӣ натиҷаҳо додаанд?
4. Шоир дар байти

Агар туро наёфтам, биёфтам дар ин макон,
Ҳазорҳо бародарон, бародарии ҷовидон

чи ро дар назар дорад?

5. Шеърро аз ёд кунед.

ДАВОМИ НЕК РОҶАТРО!

БА ВЛАДИМИР ЛУГОВСКИЙ

Даме, ки размгоҳи бешикасти Рустами Дастон
Ба чанги бекҳо афтид аз дасти забардастон,
Даме, ки базмгоҳи Ибни Сино, Рӯдакӣ, Хайём
Бишуд чавлонгаҳи дуздон,
Бишуд бозичаи айём,
Ба ин чо омадӣ пойи пиёда мисли як сарбоз
Ба қалби шоиру бо ҳуччати раҳсоз.
Ту аз кӯху камарҳо бо машаққат роҳ мебурдӣ,
Чу шоир, ошиқи шаб хавф аз бегоҳ мебурдӣ
Зи дарё об мехӯрдию мехуфтӣ, намехуфтӣ ,
Ба яздон баҳс мекардӣ,
Ба дарё роз мегуфтӣ.
Чу дарё вирд мекард аз забонат шеъри Пушкинро,
Ту боло мешудӣ,
То даст гирӣ Моҳу Парвинро...
Шунидӣ нағмаи чонпарвари хиргоҳӣ аз хиргоҳ,
Ҳам овози азони деҳаро бар даргаҳи Аллоҳ,
Шабохонги хурӯсон,
Бонги халхоли арӯсонро,
Сукути кӯхи тафсонро,
Садои чони инсонро,
Ту ғарқи созҳо будӣ,
Ту банди розҳо будӣ.
Чу булбул моили парвозҳо, овозҳо будӣ,
Ки ногаҳ шарфаи тире камон, аспидавон омад,
Кадомин бек сӯи деҳаи бепосбон омад?
Балои осмон омад!
Ту барчасти,
Камар бастӣ,
Ба аҳли деҳа пайвасти,
Ғурури бек бишкасти...
Ҳамин шаб ёр гаштӣ чун қалам тире камонатро,
Дигар оҳанг бахшидӣ
Ҳамин шаб достонатро,

Дар ин пасту баландихо
 Дар ин сустию сахтихо,
 Миёни гирудори некбахтӣ, шӯрбахтихо
 Ту дидӣ Вахшро танҳо
 Миёни кӯҳ дар ғавго.
 Надидӣ дар бисоти ӯ дили дарёи Ҳофизро
 Чу шоир ёд н-овардӣ макони разми Рустамро
 Надидӣ давргардон чоми сесадпораи Ҷамро.
 Аҷамро дидиву савти Аҷамро лек нашнидӣ,
 Дами пирӣ бузургонро ту хору бенаво дидӣ?
 Агар дар хонаи тоҷик тамоми чиз ночиз буд,
 Ба ҳар гахвора Ҳофиз буд ё девони Ҳофиз буд.
 Ҳамон пире, ки аз пайроҳаҳо то арсаи дунё,
 Зи манзилҳо ба манзилҳо,
 Кушода роҳ аз дилҳо...
 Агар бо номи Ҳофиз мешудӣ дар хонаи тоҷик,
 Баногаҳ қаср мешуд аз қарам вайроани тоҷик.
 Агар бо шеърӣ Ҳофиз роз мегуфтӣ ба духтарҳо,
 Ба шеърат мефаромад аз самои ҳусн ахтарҳо.
 Агар як бор мидидӣ, ба хубӣ чехраи Лайло,
 Чу Ҳофиз маст будӣ умрҳо аз он руҳи зебо
 Вале ошиқ нагаштӣ...
 Роҳ бурдӣ, дoston гуфтӣ,
 Ба ҳар сурат сухан аз дарду дармони замон гуфтӣ,
 Ту хизматро адо кардӣ чу як роҳсоз, чун сарбоз,
 Туро охир ато кардӣ табиат шоири мумтоз! ...
 ... Аз он шабҳо
 Зи кӯҳи Нор доим мерасад овоз,
 Садои мардуми роҳсоз,
 Садои шоири сарбоз...
 Замистон асту
 Механдад ба ёди ту гули бодом
 Бубин Мирзои Кӯлобӣ¹ дихад роҳи туро анҷом.
 Дуои нек рӯхатро,
 Давоми нек рохатро!

¹ **Мирзо Шариф** – сардори бригадаи роҳсозони Норақ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро ифоданок хонед.
2. Мазмуни шеърро нақл кунед: Владимир Луговский кӣ буд ва барои миллати тоҷик чӣ хизматҳо кардааст?
3. Дар бораи дӯстии халқҳои тоҷикӣ рус боз чӣҳо медонед?
4. Аз матн мисраъҳоеро ёфта чудо намоед, ки ба тавсифи Владимир Луговский бахшида шудаанд.

ЧУМЪА ОДИНА

Чумъа Одина яке аз нависандагони соҳибзавќи тоҷик буда, соли 1930 дар деҳаи Некноти ноҳияи Панҷакент ба дунё омадааст.

Аввалин навиштаҳояш солҳои шастум ба таъъ расидаанд. Повести «Иншо дар мавзӯи озод» (соли 1974), романи «Гузашти айём» (соли 1978) ва як силсила ҳикояву очерк ва қиссаҳо ба қалами ӯ тааллуқ доранд.

Чумъа Одина тарҷумон низ буд. Асарҳои Н. Тихонов, Я. Гашек, С. Алӣ, Г. Кирх, И. Шамякин, Г. Марков ва дигаронро хонандагони тоҷик дар тарҷумаи ин нависандаи хушсалиқа хондаанд. Чумъа Одина соли 1982 аз олам ҷашм пӯшидааст.

Қиссаи «Иншо дар мавзӯи озод» аз марғубтарин ва писандидатарин асарҳои адиб аст. Нависанда зимни ин қисса гуфта-нист, ки танбалӣ, фиребгарӣ, ошнобозӣ аз бадтарин хислатҳои инсонӣ мебошанд.

«ИНШО ДАР МАВЗӢИ ОЗОД»

Шитоб мекардам. Соатам ба ду наздик мешуд. Ногоҳ чашмам ба Аҳмади Зарду Нодири афтод. Ҳайрон шудам. Охир, то саршавии дарс андаке мондааст, онҳо бошанд, ба қаҳвахона рафта истодаанд! Бинобар ин ба соатам бовар накарда, ба соати пештоқи бемористон назар афкандам. Дувоздаҳу чоряк. Чин занад ин соати маро! Гоҳ чун аспӣ тозӣ медаваду гоҳ чун хари ланг базӯр мегардад! Тарбузам аз бағалам афтид, – кайфам парид. Худро чунон ҳис мекардам, ки гӯё бар сарам як сатил оби хунук рехта бошанд. Қариб ду соат вақти холӣ дорам. Акнун ба кучо равам, чӣ кор кунам?

Дар аввал мехостам ба хона баргардам, баъд фикр кардам, ки то ба троллейбус савор мешавам, то ба хонаамон меравам, ки қариб ними соат мегузарад, барои бозгашт боз ҳамин қадар лозим. Ҳамагӣ панҷ дақиқа мемонад. Барои панҷ дақиқа ба

хона баргаштанам намеарзад. Бинобар ин қадамамо суст кардам. Акнун ба шитобу таъчил эҳтиёҷ набуд. Ба фикр фуру рафтаам. Вақтҳои охир ба ман тез-тез ҳолати аҷибӣ рӯй медиҳад: ҳамин ки оҳиста-оҳиста қадам мондам, дар майнаам фикрҳои мучмалу берабти бисёре пайдо шуда, маро саҳт азоб медиҳанд.

Вақте ки хурд будам, орзу мекардам, ки тезтар калон шавам, ақаллан ба талабаҳои синфҳои ҳашту даҳ расида гирам. Ана акнун калон шудам, 18-ро пур карда ба нуздаҳ қадам мондам, мӯйлаб баровардам, мӯйлабамро ҳафтае ду маротиба метарошам, аммо аз калон шуданам чандон хурсанд нестам. Зани ҳамсоия дасти ростӣ мо – Эргашбӣ мегӯяд, ки ман «мардаки капкалон» барин ғафс шудаам ва акнун аз ман гурехтан, яъне рӯй пӯшидан лозим будааст. Ана он саволхое, ки майнаи маро гич мекунанд: чаро ба вай, ба кампири қариб шастсола аз ман рӯй паноҳ карданаш лозим будааст? Чаро ҳамин қадар сол лозим набуду акнун лозим шуда монд? Охир, мо қариб даҳ сол боз ҳамсоия! Хайр, гӯр ба сараш, аз ман рӯй пӯшад, пӯшидан гирад. Як умр рӯяшро набинам ҳам, заррае хафа намешавам...

Маро дар вақтҳои охир дигар масъалаҳо азоб медиҳанд. Масалан, чаро падари ман падари Зарифи Муш барин ҷарроҳ ва ё падари Аброри Балон барин мудирӣ база не? Чаро вай танҳо коргари одии заводи хишт? Шароит надошт? Чаро шароит надошт? Падари Мушу падари Балон ба падари ман ҳамсоланд. Пас, чаро онҳо шароит доштанду падари ман не? Пас падари Балону падари Муш аз падари ман боақлтар будаанд? Пас чаро ман аз Балону Зарифи Муш бехтар мехонам? Пас чаро гандум корӣ, гандум мерӯяду ҷав корӣ ҷав, – мегӯянд? Хайр, ин саволхоро бе ҷавоб ҳам мондан мумкин.

Акнун як назар бахти маро тамошо кунед. Мисол, мактабҳои миёна боз даҳсола шуданд. Акнун талабаҳои синфҳои даҳ ҳам баробари мо, талабаҳои синфи ёздаҳ, мактаби миёнаро тамоми мекунанду баробари мо номаи камол мегиранд, баробари мо ба мактабҳои олии ариза медиҳанд. Ин аз ҳоло моро ба таҳлука андохта истодааст. Соли гузашта қариб нисфи тамоми кунандагони мактаби мо ба мактабҳои олии дохил шуда натавонидаанд. Ҳатто ду талабаи бо медали тилло тамоми кардагӣ ҳам. Дар ин бора муҳбире дар яке аз рӯзномаҳои

марказӣ мақолае навишта, муаллимон ва аълочиёни моро хуб шарманда кард. Муаллимони мо мегӯянд, ки ин кори мухбир аҳмақист, чунки аълочиён ҳам монанди дигарон рагу хун до-ранд, бинобар ин мумкин аст, ки саросема шуда ба саволҳои имтиҳонгиранда дуруст ҷавоб дода натавониста бошанд. Аз ин воқеаи таассуфовар хулосаҳои бисёр чуқур баровардан ва коллективи муаллимони мактаби мо барин мактаби калон ва обрӯмандро бадном кардан дуруст нест. Боз кӣ медонад?

Ман панҷ соли охир танҳо бо баҳои панҷ мехонам. Ҳамаи муаллимаҳо мегӯянд, ки мактабро ҳатман бо медали тилло тамом хоҳам кард, аммо вақтҳои охир медал гирифтани намехоҳам, аниқтараш аз медал гирифтани метарсам. Умуман, ин медал ба ман чӣ лозим? Барои медалдорони соли гузашта барин шарманда шудан? Аз шарм ба Қазоқистон, ба қадом як совхозии навбунёд гурехта рафтанд. Агар онҳо медал намедоштанд, гапе намешуд. Ҳар сол ҳазорҳо нафар аз имтиҳонҳои қабул афтида истодаанд! Бинобар ин чандин вақт боз ин фикр маро азоб медиҳад. Агар ман мактабро бо медал тамом кунам, дар вақти ба мактаби олии дохил шудан аз «мусоҳиба» нагузарам ва ноилоч ҳамоҳи ҳама, «аз рӯи қоидаи умумӣ» имтиҳон медиҳам ва ҳатман баҳои ду ва ё се мегирам. Баъд ҳама дар кӯчаву пасткӯчаҳо бо ангушташон ба ман ишора карда мегӯянд, ки ана, хӯ вай бача, мактаби миёнаро бо медал тамом карду аз имтиҳони қабул афтид.

Аз афти қор, бо ошнобозӣ медал гирифтагӣ! Мумкин аст, ки ягон мухбир дар ягон рӯзнома дар ин бора мақола навишта, маро ва муаллимаҳои азизамро, ки барои таълиму тарбияи ману шарикдарсонам бисе заҳмат кашидаанд, шарманда кунад. Не, ба ман медал лозим нест. Ҳамту, баробари ҳама мактабро тамом кунам бас! Бинобар ин ба дарсҳо он қадар аҳамият намедодагӣ шудам. Ҳа, на панҷ, балки сева чор гирам ҳам, мешавад. Муаллимҳоямон баъд аз ҷавоби ман хеле вақт сар мечунбонанд, оҳ мекашанд ва бо таассуф «Ба шумо чӣ шуд? Ҳай, ҳай, рафиқ Ҳақимов, умеди мо аз шумо ин набуд!» – мегӯянд дар журнал боз як «панҷ» мемонанд ё ба журнал ҳеҷ чиз намонда таъкид мекунанд, ки боз тайёр карда биёям, дар дарси оянда боз мепурсанд. Маълум мешавад, ки қонуни инер-

сия дар ин чо таъсир доштааст. Оё шумо аз физикаи синфи нух қонуни инерсияро медонед? Оё шумо медонед, ки чаро автомобил ва ё поездро якбора тормоз дода нигоҳ доштан душвор аст? Ин ҳама ба қонуни инерсия вобаста аст! Ана ҳамин хел ба аълоҷӣ якбора севу чорхон шудан душвор будааст, чунки дар ин чо ҳам қонуни инерсия амал мекардааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мухтасаран дар бораи тарҷумаи ҳоли Ҷумъа Одина нақл кунед.
2. Аз сарсатри аввал чиро фаҳмидед, нақл карда диҳед.
3. Чаро Ҳакимов падари худро нисбати падарони ҳамсинфонаш паст мешуморад?
4. Барои чӣ ӯ медал гирифта намехост? Фикратонро гӯед.
5. Ба ақидаи шумо он фикру ақидаҳое, ки дар майнаи қаҳрамони қисса пайдо шудаанд, ҳамашон дурустанд?
6. Хулосатонро роҷеъ ба ин порча баён кунед.

Имсол ба назарам баҳор хеле серборон омад. Ман ин фикрамро ба Кабӯтари Дубома гуфтам. Вай китфонашро дарҳам кашида бо тамасхур гуфт:

– Имсол ҳам баҳор ҳарсола барин, ҳатто камборонтар. Ту ки имсол плаш надорӣ, ба назарат ҳамин хел менамояд. Соли гузашта плаши ман барин плаши нави хитойӣ доштӣ – ку! Кучо шуд?

Дар ҳақиқат соли гузашта плаши нави хитойӣ доштам. Тобистон, дар вақти таътил дар сохтмони заводи нуриҳои маъдани Қӯрғонтеппа якуним моҳ қор карда, камтар пул пасандоз карда будам. Гумон мекардам, ки Балон ба пули худам плаш ёфта медиҳад. Тирамоҳ андак пеш аз саршавии боронгарӣ, плаши кӯҳнаамро ба додарам Валимуҳаммад додам. Балон илтимоси маро рӯи рост рад накард, имрӯзу фардо гуфта то ҳоло кашол дода гаштааст. Акнун плашаш сарашро хӯрад. Ба қарибӣ фасли боронгарӣ ҳам мегузарад, тобистон мешавад.

Бале, гапи Кабӯтари Дубома дуруст аст. Ман, ки плаш надорам, баҳор ба назарам серборон менамояд. Аммо ба назари Балон, Қалла ва Раҷаби Тилло, ки плаши балонӣ доранд,

баҳор камборон менамояд. Онҳо ҳатто дар рӯзҳои офтобӣ ҳам плаш пӯшида мегарданд...

Мо, талабагони синфҳои ёздаҳ хабари боз даҳсола шудани мактабҳои ёздаҳсоларо шунида хеле хафа шудем, аммо талабаҳои синфҳои даҳ баръакс хеле хурсанд, чунки онҳо ҳам баробари мо, баробари бачаҳои, ки як ё ду сол калонтаранд, номаи камол хоҳанд гирифт. Агар мо ба ҷойи талабаҳои синфҳои даҳум мешудем, низ хурсандӣ мекардем? Ҳа, ба фикрам аксарияти мо ҳамин хел мекардем. Пас, ҳар як кас ба ҳар як ҳодиса аз мавқеи худ, аз рӯйи манфиати худ баҳо медиҳад? Чӣ хеле Аҳмади Қалла мегӯяд, ҳар кас бо доғи худ месӯзад! Ҳа, ҳамин хел барин.

Қабӯтари Дубома бачаи қобилу ҳалим аст. Вай танҳо се сол боз ҳамроҳи мо мехонад. Пештар дар қадом як деҳаи дурдасти райони Сари Осӣ ҳамроҳи бобояш зиндагӣ мекардааст. То қарибӣ дар синфи мо як вай белақаб буд. Азбаски Шарифҷон дар синфамон одами нисбатан нав буд ва ҳалиму қобилақаб буд, мо аз лақабмонӣ худдорӣ мекардем. Ба қарибӣ ман, Қалла, Македон ва Муш аз забони Шарифҷон қиссаи аҷоибро шунидем.

Модари Шарифҷон хеле барвақт дар синни шонздаҳсолагӣ, бо амақбачаи худаш, ки аз ӯ даҳ сол қалон будааст, издивоҷ мекунад. Баъд аз як сол Шарифҷон таваллуд мешавад. Рӯзе падараш аз қори сахро саҳт мондаву шалпар шуда, ба хонааш бармегардаду ба завҷаш мегӯяд: «Думи барзаговро тоб дода гаштан ба дилам зад. Ман маълумоти миёна дорам!

Агар ту розӣ бошӣ, ба Душанбе рафта хонаму одам шуда мебиёям! Ҳамагӣ чор сол! Ин ҳеҷ гап не, Душанбе наздик. Тез-тез ба наздатон омада меистам». Модари Шарифҷон розӣ мешавад ва ба қолхоз даромада қор мекунад, то ки маишати писару падаршӯи пирашро таъмин кунад ва ба шавҳари донишҷӯяш ҳам қаму беш пул фиристода истад. Аз байн чор сол мегузарад, падари Шарифҷон институтро тамом мекунад дар ҳуди Душанбе ба қор таъин мешавад ва баъд зану писарчаашро ба наздаш қўчонда меорад, аммо завҷаш зуд одатҳои қишлоқиашро партофта, ба монанди қанони шаҳрӣ либос пӯшидан, ба қвартира нигоҳубин намудан ва дар тўю

маъракаҳо озодона суҳбат карданро ёд гирифта наметавонад, бинобар ин ҳам падари Шарифҷон аз ҳамсояву рафиқонаш шарм карда, бо баҳонае зану писарчаашро боз ба зодгоҳашон, ба назди падараш бурда мемонад ва дере нагузашта ба як беваи «маълумотдор» хонадор мешавад. Модари Шарифҷон инро шунида саҳт ба шӯр меояд:

Ҳа-а, ман бесавод будем? – мегӯяд. – На ба кварта-
ра нигоҳубин карда метавонистему на одам барин либос
пӯшидан? Ҳоло ман ба вай, номард, чӣ хел одам буданамро
нишон медиҳам!

Вай баъзе чизҳояшро фурӯхта пул мекунаду писарчаашро
ба бобояш супурда рост ба Душанбе ба омӯзишгоҳи тиббӣ ме-
ояд. Дар ин ҷо, дар курси сеюм бо як муаллимашон издивоҷ
мекунад.

Ана хоҳари шафқат Меҳринисо Ашрафӣ чӣ хел одам бу-
даанд!

Ман модари Шарифҷонро нағз мешинохтам, – онҳоро се-
чор бор ҳамроҳ дар кӯча ва як бор дар хонаи Асрорино, ки
бо онҳо ҳамдиёр будаанд, дида будам, вале асло гумон на-
мекардам, ки духтур Ашрафӣ падари Шарифҷон нест. Ҳоло
Меҳринисо – апа дар бобати либоспӯшӣ ва маъракаорӣ ҳар
хел занҳои соҳибмаълумотро бо як нӯл мезанад. Агар ман мо-
дари Шарифҷон будани ӯро намедонистам, гумон мекардам,
ки ягон чавонзани шахрии олуфтасатанг аст ва синнаш аз 25-
26 камтар асту бештар нест.

Ба Душанбе омадаму аз омаданам пушаймон, – гуфт
Шарифҷон дар охири нақлаш.

Ману Калла хомӯш будем. Муш, ки донистани асрори ои-
лавии одамонро хеле дӯст медорад ва ба нақли Шарифҷон
гӯшашро сих карда гӯш мекард, пурсид:

– Барои чӣ? Магар шаҳри мо ба ту маъқул нашуд?

Не, не, Душанбе ба ман маъқул, шаҳри тозаву озода, сер-
долу дарахт.

Пас, барои чӣ пушаймонӣ?

Чунки худро на дар хонаи падарам нағз ҳис карда метаво-
намӯ на дар хонаи модарам. Падарам аз зани дуюмашон ҳашт
фарзанд доранд ва модарам аз шавҳари дуюмашон се нафар.

Ба ҳамин тарик, ман ду падар, ду модар ва ёздаҳ хоҳарчаву до-дарча дорам, аммо ягон нафари онҳо маро нағз намебинанд. Ман барои ҳамин дубома, туфайлихӯр ва бегона. Агар ягон чиз лозим шавад, ба назди падарам оям: «Сездаҳ сол алимент додам бас, акнун назди модарат рав, ман ҳашт фарзанд дорам, аёлманд ҳастам, базӯр зиндагиамро нӯг ба нӯг карда истодам» – мегӯяд. Агар ба назди модарам оям, «ба назди падари бо-саводат рав», – мегӯяд ва чунон падарамро дашном медиҳад, ки гӯшҳоям кулф мезананд. Хулласи калом, ман кабӯтари ду-бома барин, аммо на дар инаш манзил гирифта метавонаму на дар онаш! Қойи хоби муайян ҳам надорам. Гоҳ дар хонаи мо-дарам, гоҳ дар хонаи падарам ва гоҳ дар хонаи Асрорино...

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Матнро қироат кунед.
2. Шарифчон ба рафиқонаш дар бораи чӣ нақли ачиб кард?
3. Оид ба рафтори падару модари Шарифчон чӣ мегӯед?
4. Дар атрофи қисмати Шарифчон баҳс ташкил намоед.

АСАРҲОИ ДРАМАВӢ

Он асарҳои сахнавие, ки воқеа ва ҳодисаҳои муҳими ҳаётро дар бар гирифта, амалиёти қаҳрамононро барои ба мақсад расидан таҷассум менамоянд, драма меноманд. Драма калимаи Юнонӣ буда, маънояш ҳаракат, амалиёт мебошад.

Асосгузори театри ва нахустин офарандагони асарҳои драмавӣ: Эсхил, Сафокл, Аристофан, Еврипид (Юнон), Шекспир (Англия), Мольер (Франсия), Шиллер (Олмон) будаанд.

Муҳимтарин хусусияти асарҳои драмавӣ аз он иборат аст, ки воқеа ва ҳодисаҳои ҳалталаби зиндагиро дар сахна хунармандон иҷро менамоянд. Асарҳои драмавӣ дар мавзӯҳои гуногун навишта мешаванд. Нависандаеро, ки асари драмавӣ менависад, драматург меноманд.

Драматургон дар бораи ҳаёту фаъолият ва қаҳрамонию ҷонфидоии шахсони бузурги давраҳои муайяни таърихӣ ба мисли устод Рӯдакӣ, Ибни Сино, Ҳаким Фирдавӣ, Исмоили Сомонӣ ва дигарон асари драмавӣ навиштаанд.

Асари дарамавӣ аз дигар намудҳои адабӣ фарқ дорад. Хусусияти фарқкунандаи асарҳои дарамавӣ дар он аст, ки барои дар сахна намоиш додан навишта мешаванд. Санъатшиноси машҳури рус К.С. Станиславский барҳақ гуфтааст: «Танҳо дар пешайвони театр асари сахнавиро бо тамоми ҳастиву моҳияташ фаҳмидан мумкин аст. Агар ин тавр намебуд, тамошобин ба театр намерафт ва дар хона нишаста намоишномаро мустақилона мутолиа мекард».

Хусусияти дигари асарҳои драмавӣ дар он аст, ки ба воситаи тазодҳо, ихтилофҳо ва ақидаҳои, ки дар рафтору лаҳни гуфтор, ҳаракату амалиётҳо, ишораҳо ва тағйиротҳои зоҳирии хунармандон ба амал меоянд, бинандаро ба моҳияти асар шинос менамоянд. Бинобар ин, аз тамошобин бодикқатӣ ва мулоҳизакориро талаб менамояд. Он амалиётҳои, ки дар сахна воқеъ мешаванд, танҳо барои намоиш набуда, дар ҳаёт низ рӯй хоҳанд дод. Ҳосият ва моҳияти асари драмавӣ низ ошкор ва ифшо намудани ҳаёти воқеӣ, ҳақиқати зиндагии ҳар як давр бо тамоми бурду бохтҳои мебошад.

САФАРМУҲАММАД АЙЮБӢ

Шоир ва драматурги маъруфи тоҷик Сафармуҳаммад Айюбӣ 20 декабри соли 1945 дар шаҳри Кӯлоб таваллуд шудааст. Донишкадаи омӯзгории шаҳри Кӯлобро (с. 1976) хатм кардааст. Шеърҳои аввалинаш ҳанӯз аз соли 1956, аз синни 11-солагиаш ба таъб расидаанд.

Муаллифи китобҳои «Гули гандум», «Роҳи сафар», «Шоҳаи барқ», «Фалаки роғӣ», «Осори мунтахаб», «Чилвагоҳи офтоб», «Мунзим», «Тӯй дар Хуррамдара», «Шоҳ Бика» мебошад. Ҳамчунин драмаҳои манзуми «Амир Исмоил», «Дақиқӣ», «Алии Сонӣ», «Спитамен», «Заволи Чамбули Мастон», «Фишор» ба қалами ӯ мансубанд.

Ӯ дар жанри маснавӣ низ асарҳои бисёре офаридааст. Айюбӣ Шоири Халқии Тоҷикистон, Арбоби Ҷунари Тоҷикистон ва барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакист.

АМИР ИСМОИЛ

(Драмаи манзум дар ду баст ва ҳафт намоиш)

Иштироккунандагон:

Исмоили Сомонӣ – волии Бухоро, минбаъд амири Давлати Сомониён.

Насри Сомонӣ – амири Варзруд.

Абулфазли Бальамӣ – надими дарбори Насри Сомонӣ, баъд Ҳочиби бузурги (сарвазири) дарбори Исмоили Сомонӣ.

Абусолик – оҳангсоз.

Ширин – каниз.

Зоҳира – мураббияи Ширин.

Умар – сарбоз, писари Сарҳанг.

Қаробой – ҳомии низоми дохилаи Шимоли Бухоро, ходим, аркони давлат, нуқарон.

БАСТИ АВВАЛ

НАМОИШИ ЯКУМ

(Саҳна нимторик. Болои саҳна тахтест амири ки ду рӯй дорад. Дар як рӯйи тахт Исмоили Сомонӣ ва дар рӯйи дигари он Насри Сомонӣ нишастаанд. Тахтро чарх мезанонанд, ки гоҳе рӯ ба тамошобин Наср ва гоҳе Исмоил пайдо мешаванд. Аркони давлат ба муқобили ҳаракати тахт чарх зада, гоҳе ба Исмоил ва гоҳе ба Наср хитоб мекунанд.)

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Хуфтагонро дод мебояд такон,
Гир халқи хешро аз чои чон!

БА НАСРИ СОМОНӢ

Ҷабр кун, то халқ монад дар харос,
Қатл кун, бинмуда ҳар гапро асос!

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Мулк пур гаштаст аз нокас басе,
Раҳм манмо, чун намефаҳмад касе!
Давлати навро бубояд дасти зӯр,
Подшоҳи зӯр меёбад зуҳур!

БА НАСРИ СОМОНӢ

Дар фарози кӯҳсорони Аҷам
Ҳалқаҳои дорро бинмо алам!
Мон, ки халқи мо хушомадгӯ шавад,
Сархамӣ бар халқи кишвар хӯ шавад.
Халқи балвогар нагардад муътабар!
Бар сари осӣ бизан теғу табар!

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Бар гулуи дузду ғархо рез қир,
Рағми аҳкоми сияҳдил теғ гир!

БА НАСРИ СОМОНӢ

Ҳар кӣ сар бардошт, пояшро бибур!
Чашмҳои саркашонро соз кур!
Аз бародарҳои худ бинмо ҳазар,
Ҳар яке оранд бар қонат хатар!

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ту ғуломи Насри Сомон гаштай,
Чун асир ӯро санохон гаштай!
Волии мулки Бухороӣ агар,
Окилу нотарсу доноӣ агар,
Раҳм бинмоӣ ту, меёбӣ зиён,
Бош ту саркардаи сомониён!
Бо чунин рафтор меёбӣ сарӣ,
Дастболо мешавӣ дар сарварӣ!

БА НАСРИ СОМОН

Не, набояд кард рафторе чунин,
Халқ аз ғурбат намегардад қарин!
Бо чунин аркони дар фитрат ҳақир,
Обрӯмандӣ намеёбад амир!

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ку надиме, к-ӯ туро ояд писанд,
Аз фазилат рӯҳи ӯ бошад баланд!
Бо чунин аҳкоми ноаҳлу заиф
Беҳ намегардад Бухороӣ Шариф!

БА НАСРИ СОМОНӢ

Ё бародар ҳаст ё хешу табор,
Хеш набвад, несташ гар ифтихор!
Гар бародар бар Ватан орад хатар,
Раҳм манмо ту ба фарзанди падар!
(Наср меровад.)

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Наср аз мо дар ғазаб гардидааст
Аз бародар хунталаб гардидааст!
Аҳриман дар синааш чо кардааст,
Зидди мо ӯ чанг барпо кардааст!
Дар сари давлат набояд дод тан
Ҳеч гаҳ бар фитнаҳои Аҳриман!

*(Исмоили Сомонӣ сарашро дудафта дошта молиш медиҳад
ва каф мекӯбад. Аҳли аркон мераванд. Ширин пайдо мешавад.)*

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Чӣ асрорест дар чашмони Ширин,
Нигоҳаш мерабояд дарди вазнин.
Чу бар ман бингарад, осуда гардам.
Чу марди пир хоболуда гардам.
Арабдухтар, хаёлам, к-ӯ парияст,
Ки дар ӯ хислати марҳамгарияст.

ШИРИН

Ман ин чоям.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Сарамро дор, Ширин,
Ки дарди нимасар гардид вазнин.
Бигӯ Ширин, чӣ дасту панҷа дорӣ,
Ки рӯи дард марҳам мегузорӣ?
Сари ҳар панҷаат иксири дард аст,
Нигоҳат бар вучудам кора кардаст.

*(Ширин чаккаҳои сари Исмоили Сомониро молиш дода, ӯро
ором мекунад.)*

ШИРИН

Шумо бисёр бетобед, хоҷа,
Чаро шабҳо намехобед, хоҷа?

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ба фикри марзу буми ин диёрем,
(Фосила)

Туро беинтиҳо мо дӯст дорем.
Ту, Ширин, аз кучо донӣ, ки ҳар шаб
Намехобам, дилам месӯзад аз таб?

ШИРИН

Ба дидори шумоям ҳаст матлаб,
Шуморо хоб мебинам ҳама шаб.

*(Исмоили Сомонӣ Ширинро навозиш мекунад, Зоҳира вори-
ди толори воли мегардад. Ӯ дар даст ташти ҳазориспанди сӯзон
дорад.)*

ЗОҲИРА

Ба ин хусни худододе, ки доред,
Бахил онро ба ҳайрат мегузored.
Ҳамеша чашм мегирад шуморо,

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Мазан лофи паризодӣ ту моро,
Барои мард зебоии ботин
Бувад авлотар аз рухсори рангин.
Фишорам медихад андуҳи бисёр,
Хаёлам, гаҳ дилам мемонад аз кор.
Ташаккур бар ту, эй Ширини ҳозик.

ЗОҲИРА

Набошад Наср бар тахти ту лоик

*(Исмоили Сомонӣ бо ҳаяҷон аз чой бармехезад ва ба гӯшае
меояд.)*

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Агар ки Наср садри хонадон аст,
Сару саркардаи Сомониён аст.
Чаро бар рағми мо меҳезад акнун,
Чаро бо ғайр меомезад акнун?

ЗОҲИРА

Халифа Муътаид ўрост ҳомӣ,
Силоҳаш додасту бас низомӣ

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Мане, ки лашкари поянда дорам,
Шукӯху шаъни афзоянда дорам,
Раҳо созам Бухороро аз ин банд,
Итоатгар нагардам бар Самарқанд!

ШИРИН

Ду тан ҳамхуну ҳамчонед, хоҷа,
Ду тан аз Оли Сомонед, хоҷа.

ЗОҲИРА

Бародар ҳаст, аммо чун адуяст,
Чу аз пушти бародар киначӯяст.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Наҳоҳам дод бар ӯ боҷу андоз,
Чу бар рағмам намуд ӯ ҷанг оғоз!

ШИРИН

Шуморо ӯ чигарбанд аст.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Дам шин!
Мағӯ ҳарфе дигар аз Наср, Ширин!

ШИРИН

(Худро аз Исмоили Сомонӣ дуртар гирифта)

Худоё, хулқи ӯ он қадр тез аст,
Ки ӯ бо сояи худ дар ситез аст.

(Фосила)

Чи наздикему дурем аз бари ҳам,
Қавонӣ бигзарад бо ғуссаву ғам.
Чаро?

ХОДИМ

Сарҳанг омад!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

(Бо беқарорӣ)

Мон, дарояд!

(Сарҳанг меояд.)

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Димоғаш чок, бардам менамояд.

САРҲАНГ

Чӣ амре карда будӣ, гашт ичро,
Ҳаёти мо дигар бигрифт маҷро!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Чиҳо кардӣ ту бо аҳли Самарқанд,
Киро барбаста овардӣ ту дар банд?!
Чӣ гап шуд?

ХОДИМ

Балъамӣ омад.

САРҲАНГ

Кӣ омад?

ЗОҲИРА

Хаёлам, мешавад ин чо киёмат!
(Фосила. Ба як тараф омада)
Намехоҳам шавад ҳамчуру пайванд,
Миёни ҳам Бухоро бо Самарқанд.
Чӣ кори хайр шуд, ки Насри Сомон
Асир афтод, чойи ўст зиндон.
Маро беҳурматӣ бисёр бинмуд,
Қудо аз акрабою ёр бинмуд.
Ба айби ў гузаштам қабр аз сар,
Тамоми умр ҳастам бевадухтар.
Надими Насри Сомон аст ин мард,
Ба мо чун душмани қон аст ин мард.

САРҲАНГ

Ман ўро мекушам!
Ў душмани мост!

ШИРИН

Наметарсад!...
Қавонмард аст, пайдост
(Исмоили Сомонӣ қаҳида мушт гиреҳ мекунад.)

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Чӣ сон аз садди вазнин ў гузаштаст,
Зи сангарҳои сангин гузаштаст?!

(Ба Сарҳанг)

Бад-ин сурат агар лашкар ту дорӣ,
Хаёлам, бар аду сар мефарорӣ!

САРҲАНГ

Амирашро ба банд овардаам ман,
На бо найрангу фанд овардаам ман.
Ба зӯри даст бигрифтам Самарқанд
Бигирам Балъамиро низ дар банд!

ЗОҲИРА

Магар кӯр аст, як пояш ба гӯр аст?!

ШИРИН

Хаёлам, Балъамӣ марди часур аст.
Вагарна беҳарос ӯ аз Самарқанд
Чӣ сон омад, гузашт аз сангару банд?

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Бирав, Ширин, ки мо гуфтор дорем,
Сухан аз аҳли бадкирдор дорем.

(Ба ходим)

Бигӯ бар Балъамӣ, ин чо дарояд,
Ба мо ӯ мақсади худро кушояд.
(Ширин ва Зоҳира мераванд. Балъамӣ меояд.)

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Наметарсӣ магар аз теғи хунхоҳ,
Ки нотарс омадӣ ҳоло ба даргоҳ?!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Ба олам аз касе тарсе надорем,
Ҳама парвардаи Парвардигорем.
Бароям хонадони Оли Сомон
Набошад хонаи бегона альон.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

(Бо тамасхур)

Ана, сарҳанги мо аз чанг баргашт,
Зафарманду баному нанг баргашт.

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Бародар бар бародар гар зафар кард,
Ба олам хешро шармандатар кард.
Аё волӣ, мадеҳ бар Наср озор,
Каси доно набошад тундкирдор!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Намуд ӯ бар ғазо моро ҳидоят,
Макун дар пеши мо ӯро ҳимоят!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМИӢ

Гурӯҳи бадгуморе дар Самарқанд,
Манори мирро аз зер барқанд.
Бизад оташ ба шаҳру нохушӣ кард,
Паноҳӣ ҳар кучо тоҷиккушӣ кард!
Тамоми аҳли Даҳбед аз ғами ҷон
Фирорӣ гашт бар Дарвозу Хатлон.
Халифа Муътаид андар ғазаб шуд,
Кунун дур аз ҳама айшу тараб шуд.
Хаёлам мекашад лашкар ба ин чо!

САРҲАНГ

Намемонам дарорад сар ба ин чо!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Намебинам иноят дар халифа,
Намесозам итоат бар халифа!
Бухоро ҳеҷ гаҳ моли араб нест,
Хаёлам, Оли Сомон бенасаб нест.
Ба ҳифзи ному нанги қавму кишвар
Насозам раҳм ҳатто бар бародар!
Кучо шуд Наср?

(Ба Сарҳанг эътироз карда)

САРҲАНГ

Дар поёни роҳ аст,
Ҳама аркони ӯ дар зери чоҳ аст!

(Фосила)

Иҷозат деҳ, бигирам Балъамиро,
Ки душман ҳаст ӯ бар мо, амиро!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Амири Варзруд нест альон
Амири мост, алҳақ, Насри Сомон.
Чаро волии худро мекуни фанд?!

(Ба Исмоили Сомонӣ)

Намебояд шавӣ аз фанд хурсанд.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Араб садсолаҳо бар души мо буд,
Амири фикру ақлу ҳуши мо буд!

САРҲАНГ

Намехоҳӣ, ки бошад тоҷвар ӯ?
Ғуломиро намехоҳад дигар ӯ!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ба илму равнақи фарҳангу эҷод
Бухоро кам намеояд зи Бағдод!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Маҷӯ холо ҷудой аз хилофат,
Ки атрофат пур аст аз дарду офат.
Биёбонҳо ҳама аз қавми кӯчист..

САРҲАНГ

Бигӯ, майли ту аз ин гуфтугӯ чист?!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Магар ин нуктаи марди кабир аст,
Туро ваҳми араб думболагир аст!
Агарчанде сарат аз фазл болост,
Магӯ ҳарфе,ки фикрат куҳнаколост!
Ба ҳаҷ рав, сӯфии узлатнишин шав,
Пайи омӯзиши тафсири дин шав!

САРҲАНГ

Аё волӣ, макун бар Балъамӣ гӯш,
Гузар аз баҳри ӯ, созаш фаромӯш!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Мадех имкони бадкорӣ ба ҳар кас,
Бародаркуш бигӯяндат аз ин пас!

(Ба Сарҳанг)

Магар ман душманам, эй марди нодон,
Надимама ман ҳаме бар Насри Сомон.
Ба ӯ ман то қиёмат аҳд бастам,
Варо мисли бародар мепарастам!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ҳамин дам Насри Сомон дар чӣ ҳол аст,
Магар маҷрӯҳи сахту бемаҷол аст?

САРҲАНГ

Бишуд маҷрӯҳи теғам Насри Сомон.
Варо бегаҳ даровардам ба фармон.

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Чӣ даҳшат, ту ғулому ӯ амир аст,
Сикандар бар ғуломи худ асир аст!
Бародарро, чу бигрифтед дар банд,
Намебахшад шумоёнро Худованд!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

(Ба Сарҳанг)

Чӣ кардӣ, бенасаб, бар Насри Сомон?!

САРҲАНГ

Ҳар он чӣ гуфта будӣ,

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ху ту, нодон!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Амире чун ба қотилҳо амон дод,
Худаширо чой байни қотилон дод.

САРҲАНГ

Надими пир, рағми ӯ мағӯ тунд,
Ки монанди қалам месозамат кунд!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

(Ба Сарҳанг)

Шунидам,ки варо кардӣ лату куб,
Раво дидӣ ба ӯ кирдори нохуб.
Басоҳо ранҷу озораш ту додӣ,
Ҳақоратҳои бисёраш ту додӣ.

САРҲАНГ

(Пеши пойи Исмоили Сомонӣ ба зону зада)

Сагат ҳастам, ба гирдат посбонам,
Касеро бар ту афзудан намонам!
Ту бинмо сӯйи душман як ишора,
Кунам ман пайкараширо пора– пора!
Агар фарзанди ман шуд бо ту душман,
Сарашро мекунам аз тан ҷудо ман!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Шунидам дар Тироз аз аҳли туркон,
Ба балво хест қавме зидди моён?

САРҲАНГ

Сару саркардаи ин қавми бадрой
Бувад сарбози дарборат – Қаробой!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Қаробой?! Ӯх, саги аблаҳ! Ҳаромӣ!
Намуд ӯ дар ҷавоби мо ғиромӣ!
Гадоро соҳиби кораш намудам,
Ба дасти худ силаҳдораш намудам!
Бидодам лашкару аспу чиҳозаш,
Намудам омили боци Тирозаш!
Кунун ин сифла рағми мо ба по ҳаст!

САРҲАНГ

Ҳама кирдори ӯ кори хато ҳаст!
Садоқатмандии моро ту бипзир,
Ҳама турки Бухороро кунам қир!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Шунидӣ, ӯ садоқатманди мо ҳаст,
Чу саг якумр ӯ дар банди мо ҳаст.
Бирав ту бар Тирозу бар Самарқанд,
Тамоми саркашонро гир дар банд!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Ба хирман дуздҳо мағзор сарвар,
Ба гургон раммаро манмой бовар.

САРҲАНГ

Агар дастам расад, ҷонаш ситонам!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

(Ба Сарҳанг)

Туро аз содиқони хеш донам.
Ба Оли Балъамӣ будӣ дилам гарм,
Вале аз гуфтаи ту омадам шарм.

(Ба Сарҳанг)

Бирав, ту Насрро холо раҳо кун,
Варо роҳӣ кунун бар назди мо кун.

Бубар пайғоми мо бар Насри Сомон,
Биёраш ҳамраҳат бар қасри Сомон.

*(Сарҳанг меравад. Исмоили Сомонӣ дар қайди орзуҳо меаф-
зояд.)*

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Агар чун Мовароуннаҳр альон
Шавад якҷоя бо хоки Хуросон.
Кунун аз иттиҳоди ин ду кишвар
Замони давлати нав мешавад сар!
Кашам ҳар шаҳрро ман сангдевор,
Ки рағми душманон бошанд подор!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Диёреро, ки онро нест ғамхор,
Ҷимоят кай намояд сангдевор?
Касе к-аз раҳму шафқат қард сангар,
Набишкасташ на тӯфону на лашкар.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Бигӯ, манмо ҳазар, дар дил чӣ дорӣ,
Дағал гуфтан беҳ аст аз бадгуморӣ!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Ба ғайр аз лашкари бераҳму ғаддор
Барои давлатат фазл аст даркор.
Аду метарсад аз илму ҳунар беш,
Ҳунар меоварад авчу самар беш.
Аду метарсад аз қасру манорат,
Зи акси лавҳаву нақшу нигорат.
Зи боғу роғу аз саҳрои гандум,
Зи ҳусну чехраву одоби мардум.
Аду метарсад аз лафзу забонат,
Аду метарсад аз хусни баёнат..
Аду метарсад аз созу навоят,
Зи байту қиссаву лаҳну садоят.

Аду метарсад аз ҳар нақши далқат,
Аду метарсад аз фарҳанги халқат,
Фазилатро ду олам мепазирад,
Ба чангу ҷӯш кас олам нагирад.

(Фосила)

Сипаҳсолорро аз қавми худ гир,
Вагарна мешавӣ як рӯз тасхир.
Амире, ки зи қавмаш нест лашкар,
Бувад монанд бар Симурғи бепар.

(Фосила)

Ғуломоне, ки сарбозанд имрӯз,
Туро бо меҳр бинвозанд имрӯз,
Ҳама бар хеш ғундоранд сарват,
Ҳама гарданд дорою бадавлат.
Агар хоҳӣ амониро ба дарбор,
Ғуломи хешро манмо силаҳдор!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ватан болотар аз тахту нигин аст,
Биҳишти нақд дар рӯйи замин аст.
Агар волӣ чу мурғи хонагӣ шуд,
Тихӣ аз шавқу аз фарзонагӣ шуд.
Намехоҳам маломатҳо шунидан,
Намемонам қанотамро буридан!

(Исмоили Сомонӣ каф мекӯбад. Аркони давлат саф мекашанд. Насрро меоранд. Балғамӣ дарҳол ба истиқболаш мешитобад ва ўро ба оғӯш мекашад. Ҳарду бародар аз ду тарафи тахти дурӯ рост истода ба чашми ҳамдигар нигоҳ мекунанд. Тахт чархгардон аст ва аркони давлат низ муқобили он чархзада меафзоянд.)

БА НАСРИ СОМОНӢ

То даме рағми ту дар тан ҷавшан аст,
Ў бародар нест, балки душман аст!

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Гар зафар кардӣ, ту ҳастӣ некбахт,
Фурсате омад, ки гири тоҷу тахт!

БА НАСРИ СОМОНӢ

Чун асират кардӯ, ай тоҷвар,
Обрӯмандӣ намеёбӣ дигар!

*(Исмоили Сомонӣ ҳарфи дигаронро гӯш дода, беихтиёр пеши
пойи бародараш ба зону мезанад ва пойи ӯро мебӯсад.)*

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Кушо аркони ӯро тез аз банд,
Ки фардо боз гардад бар Самарқанд!
Нишинад боз бар тахти амирӣ,

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Амиронро намезебад асирӣ!

САРҲАНГ

Чаро бар пойи ӯ андар сучудӣ,
Аз ин пас худ амири Варзӯдӣ!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ғуломи бенасаб, беақлу нодон!
Ба зону зан ба пеши Насри Сомон!
Ки ӯ шоистаи меҳру дуруд аст,
Амири номдори Варзӯд аст!

(Ба аркон)

Ҳама таъзим бар сӯяш намоед,
Ҳама бар пойи ӯ бар сачда оед!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Адл кардӣ, ҳақ ба ту ёрӣ дихад,
Дасту нирӯи мададгорӣ дихад!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

(*Ба Насри Сомонӣ*)

Гирифт ин хона аз нури рухат нур,
Абусолик! Ту созатро намо чур!
Бизан савти наве, то шод бошем,
Зи қайди дарду ғам озод бошем!

(Порае аз савти «Дувоздаҳмақом» садо медиҳад. Саҳна батадриҷ торик мешавад.)

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Драмаро бо таҳаммул хонед ва оиди воқеаи ба дасти Исмоил асир афтодани бародари калонӣ Насри Сомонӣ мубодилаи афкор кунед.
2. Аз мазмуни асар дарёбед, ки Исмоил, Наср, Балъамӣ ва Сарханг чӣ ақидаҳои мухталиф доранд?
3. Ба Исмоил тавсифнома нависед, ки чӣ шахсият аст. Гуфтаи ӯ «Амиронро намезебад асирӣ»-ро шарҳ диҳед.
4. Драма бо чӣ анҷом меёбад?
5. Сухани Исмоили Сомониро, ки чунин сар мешавад, аз ёд кунед: «Ватан болотар аз тахту нигин аст».

ДАКИҚӢ

(Драмаи манзум дар ду баст ва чаҳор намоиш)

Иштироккунандагон:

Дақиқӣ – 23 сола.

Фирдавсӣ

Суруш – каниз, дастпарварди Дақиқӣ.

Ғулум – Саура

Зардушт

Гуштгосп

Машъалбадастон – шаш нафар сафедпӯш ва шаш нафар сиёҳпӯш.

БАСТИ АВВАЛ

НАМОИШИ ЯКУМ

(Дар пешсаҳна таҳти оҳанги мутантан машғалбадастон пайдо мешаванд, қилва мекунад ва ҳаракати онҳо муборизаи баду некро таҷассум мекунад. Аз миёни издиҳом Фирдавсӣ пайдо мешавад.)

ФИРДАВСӢ

Ба кажгуфтаниҳо шунав ростон,
Кунам аз Дақиқӣ яке дoston.
Чу аз дафтар ин дostonҳо бaсе
Ҳамехонд хонанда бар ҳар касе,
Чаҳон дил ниҳода бар ин дoston,
Ҳама бихрадон низу ҳам ростон.
Чавоне биёмад кушодазабон,
Сухан гуфтани хубу равшaн равон
«Ба назм орам ин номаро, гуфт, ман,
К-аз он шод гардад дили анчуман».
Чавонишро хӯи бад ёр буд,
Або бад ҳамеша ба пайкор буд.
Бар ӯ тохтан кард ногоҳ марг,
Ба сар барниҳодаш яке тира тарг.
Бад-он хӯи бад чони ширин бидод,
Набуд аз чаҳон дил-ш як рӯз шод.
Якояк аз ӯ бахт баргашта буд,
Ба дасти яке бaнда - бар кушта шуд.
Бирафт ӯву ин нома ногуфта монд,
Чунин бахти бедори ӯ хуфта монд.
Худоё, бубахшо гуноҳи варо,
Бияфзой дар ҳашр чоҳи варо.
Кунун парда бардорам аз қиссааш,
Ба олам бимонам яке ҳиссааш.

(Фирдавсӣ аз як гӯшаи парда даст мегирад ва парда бардошта мешаванд. Машғалбадастон ба ду тараф пароканда мешаванд. Ҳавлии шарқиена, ки дар он Дақиқӣ зиндагӣ мекунад. Дақиқӣ сархуш, аз пушти ӯ гулом – Саура вориди ҳавлӣ мешаванд. Саура дар як гӯша ҳолати фақирона гирифта, даст пеши

бар меистад. Дақиқӣ кӯзаи нур аз шаробро, ки болои миз гузошта шудааст, бардошта пиёла нур мекунад ва менӯшад.)

ДАҚИҚӢ

Суруш,
О, Сурушам, кучоӣ, баро,
Бирақсу бибозу бароям саро!
Бад-он қадр шодам, ки пар мекашам,
Сар аз чайби зулмат бадар мекашам!
(Суруш пешвозаи мебарояд.)

СУРУШ

Дуруду саодат ба номи шумо,
Ки равшан намудед фаршу само.
Будам интизори шумо рӯзу шаб,
Шуморо намудам зи гардун талаб.
Ки то боз гардеду бо ҳам шавем,
Дили ҳамдигарро чу марҳам шавем.
(Дақиқӣ он қадар шод аст, ки меҳоҳад парвоз кунад.)

ДАҚИҚӢ

Бухорои зебо, биҳишти чаҳон,
Ки меҳраш бичӯшад ба қалбу ба ҷон.
Маро минбар асту маро раҳбар аст,
Маро хома ҳасту маро дафтар аст.
(Фосила)
Агар Балхи зебо диёри ман аст,
Бухоро Биҳишту баҳори ман аст.
Бухорои зебо, Бухорои пок,
Кунам сачда умре бар ин обу хок.
(Сархушона чарх мезанад ва боз як қадаҳ нӯш мекунад.)

Ба Нуҳ ибни Мансур гуфтам:
– Ба ҷон!
Ҳама шоҳҳоро кунам дoston.
Яке «Шоҳнома» нигориш кунам,
Ҷаҳонро ҳаме шеърбориш кунам!

СУРУШ

Дар ин кори хайру дар ин размгох,
Шуморо Худованд бахшад сипоҳ.

ДАҚИҚӢ

Расули Худо бошадам Зардухушт,
Ба аҳзоби дигар ниҳодем пушт!

(Фосила)

Амир аз миёни ҳазорон нафар
Маро хост!

СУРУШ

Бодо шуморо зафар.

ДАҚИҚӢ

Ҳама душмани ман бимирад зи рашк,
Нагунчанд дар худ, бирезанд ашк!

(Фосила)

Вале ман нагардам ба шоҳон ғулом,
Ки дорам зи шоҳон барӣ дар мақом!

ҒУЛОМ САУРА

(Як тараф рафта аз Суруш чаши маканда)

Аҷаб сурате дорад ин гулбадан,
Бувад аз малоик, на аз зоти зан.

ДАҚИҚӢ

Дихам ман аз ин пас ба гуфтор тан,
Кушам душманонро ба зӯри сухан!

ҒУЛОМ САУРА

(худ ба худ)

Кунун беҳабар ҳаст аз ин сароб,
Бувад душмани ӯ аз ин пас шароб!

СУРУШ

Бигӯ, хоҷаам, ин мусофир кӣ ҳаст?!

ДАҚИҚӢ

Ғулом аст донову меҳанпараст.
Ба мову ту з-ин пас итоат кунад.
Ба мо сачда орад, ибодат кунад.
Шаҳаншоҳ ӯро ба ман додааст,
На аз қавми Эрон, арабзодааст.
Ғуломи ман аст ӯ!

СУРУШ

Варо ном чист?

ДАҚИҚӢ

Саура...

СУРУШ

Арабро чунин ном нест...
(Суруш парешон мешавад.)
Саура ба маънист одамкушӣ,
(Фосила)
Худоё, ниғаҳ дор аз нохушӣ.

ҒУЛОМ САУРА

(Ҳолати рӯҳии Суруширо фаҳмида)
Ишорат агар аз шумоён шавад,
Ба чо оварам, ҳарчӣ фармон шавад.

СУРУШ

Чӣ чашмони пурсеҳр дорад гулом,
Чу ханчар, ки тобад бурун аз наём
(Ба Дақиқӣ)
Худоё, ба қалбам сиёҳӣ дамид,
Ба гӯшам фиғони малоик расид.

ДАКИҚӢ

Аз ӯ гарс дорӣ?
Матарс, ай, Суруш!

СУРУШ

Гумонам, даме рафта будам зи хуш.

ДАКИҚӢ

На деу париву на аждартан аст,
Чӣ сурат, ки бошад, ғуломи ман аст.
Бихоҳам, агар, чорпой кунад,
Агар шоҳ бошад, гадоӣ кунад.
В-агар мир бошад, саисӣ кунад,
Гадо ҳаст агар ӯ, раисӣ кунад.
Касе ҳаст, ҳоло ғулом асту бас,
Агар ҳукм созам, нагирад нафас!
Кӣ мегуфт, рӯзе биёбам мақом,
Шавам хоҷа, бар худ бигирам ғулом!

(Дақиқӣ бо шодмонӣ покӯбон газал месарояд.)

Майи софе биёр, ай бут, ки софист,
Ҷаҳон аз моҳ то он ҷо, ки моҳист.
Чу аз кох омадӣ берун ба саҳро,
Кучо чашм афканӣ дебои шоҳист.
Биё то май хӯрему шод бошем,
Ки хангоми маю рӯзи маноҳист.

СУРУШ

Саура, бигӯ, акрабоят кӣ ҳаст,
Зи даргоҳи мо муддаоят чӣ ҳаст?

ҒУЛОМ САУРА

Ривоят шунидам зи аҳли назар,
Буданд акрабоям ҳама тоҷвар.
Ба тифлӣ рабудандам аз хонадон,
Ба ёдам намонда на ному макон.

ДАКИҚЎ

Чунин аст сирри сарои ҳақир,
Гадо мир гардад, шаҳаншаҳ фақир,

СУРУШ

Талаб кун, ҳар он чӣ мароқи ту ҳаст!
Саура! Дар он чо утоқи ту ҳаст!
Бирав, баъди раҳ як даме хоб рав!
(Саура итоаткорона меравад)

СУРУШ

Худоё, баромад, нигар, моҳи нав.

ДАКИҚЎ

Бидидам маҳи нав ба рӯйи ғулом,
Гумонам, ба ҳам шуд ҳалолу ҳаром.
Ғамин ояд ин моҳ, ё ки накуй,
Бисанчам, ки чун аст андоми ӯй?!

СУРУШ

Шуморо чӣ ҳочат ба теғу наём,
Зарурат набошад шуморо ғулом.
Ба чуз назми воло, ки кори Худост.
Дигар кори олам ҳама бебақост.

ДАКИҚЎ

Суруши азизам, ту донишварӣ,
Ғаҳе дар фазилат зи ман бигзарӣ.
Ҳар он кадр дониш, ки дорам ба сар,
Фалотун наояд ба ман сарбасар.
Вале бахт ёрам нагардад, чаро
Ҷаҳони дилам ҳаст мотамсаро.

СУРУШ

Зи май ҳеҷ фарде нашуд комёб,
Бигиред худро канор аз шароб.

Фалотун агар худ шаробӣ шавад,
Вучудааш асири харобӣ шавад.

ДАКИҚӢ

(Барқасд боз як қадаҳ шароб нӯшида)

Дар ин кӯхнамулки саропой фанд
Шакар заҳр гардад, сари мӯй банд.
Амиру фақираш надоранд фарк,
Ҳама дар гуноҳи азиманд фарк!
Ба ҷуз духтари раз кучо ҳамнафас?
Ягона тасалло шароб асту бас!

СУРУШ

Аё хоҷаам, як дам ором шав,
Пайи ннтишору пайи ном шав.
Ғуломи дағалро бигардон ба пас,
Канизат ман астам,ҳамин аст бас.

ДАКИҚӢ

Хавотир машав аз ғуломи араб,
Надорад на бому на ному насаб.
(Дақиқӣ ба нанг омада)
Саура!
Саура!

ҒУЛОМ САУРА

Ман ин ҷостам!

ДАКИҚӢ

Чаро дер кардӣ?
(Сарашро дошта ба худ омада)
Чӣ мехостам?

ҒУЛОМ САУРА

Чӣ амре ки дорӣ, итоатгарам,
Бифармо, бисозам фидоят сарам!
(Чашимони Дақиқӣ отаи мегиранд)
Ғуломи манӣ гар, ба сар роҳ гард!

(Ғулом-Саура оҳи сард кашида, болои дастонаш меистад ва роҳ меравад. Дақиқӣ руҳ гирифта)

ДАҚИҚӢ

Ба дарбори шоҳон ҳазорон чу ӯй
Зи фармони аркон натобанд рӯй!
Чу маркаб азоби гарон мекашанд,
Ғами ду ҷаҳонро ба ҷон мекашанд.
Ба гирди амирони волову паст
Ҷаҳон сар ба сар аз ғуломон пур аст.
Вале аҳли ашроф кам дар каманд,
Ҷама маншаи ҷабру зулму ғаманд.
Ғуломон агар бохирад мешуданд,
Ҷама рағми шоҳони бад мебуданд.
Вале ақли солим надорад ғулом,
Баробар шуморад ҳалолу ҳаром.
(Дақиқӣ боз ҳам ғазаб мекунад)

Ба по гард!
Исто ба як пой рост!
Чунин то саҳар амру фармони мост!
(Ғулом ба як по рост меистад)
Аз ин пас ту гунгӣ, надорӣ забон!

(Фосила)

Хатар оварад чокари нуктадон.
(Ба сӯйи Суруш)

Бубар, як даме хуфта роҳат кунам,
Зи баъди сафорат фароғат кунам.

(Суруш аз дастӣ Дақиқӣ дошта, ӯро мебарад. Саура танҳо мемонад.)

ҒУЛОМ САУРА

Чӣ донад Дақиқӣ зи афкори ман,
Ки пардохт ҳоло ба озори ман?
Агар хоҷа аҳл асту андешаманд,
Ба бахташ наояд хазону газанд.
В-агар хоҷаро ҷаҳл дар сина аст,
Аминам, ки ӯ куштаи кина аст.
Чӣ сон хоҷа аст ӯ, ба қайди камӣ,
Надорад ба чайбаш яке дирҳаме.

(Машғалбадастон пайдо шуда, ҷилва мекунанд. Саура суруд мехонад.)

ҒУЛОМ САУРА

Хоҷаро нест хабар аз дили сӯзони ғулом,
Сӯйи ӯ чор бувад дидаи ҳайрони ғулом.
Ошу нонаш ҳама аз захмати чокар бошад,
Кас надидаст вале хони фаровони ғулом.
Хоҷаро айш бувад, нӯш бувад, ёр бувад,
Оби рӯяш бувад аз дидаи гирёни ғулом.
Хонаи хоҷаи сармаст набошад обод,
Бишканад як дамаке гар сари паймони ғулом.
Зиндагонӣ агар аз ҷабру ситам бошад ба бас,
Хонаи хоҷа шавад хучраи зиндони ғулом.
Хоҷаё, бар мани бечора макун ҷабру чафо,
Чони ту зинда бувад дар бадали чони ғулом!

(Суруд ба поён мерасад. Саҳна батадриҷ торик мешавад.)

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чор нафар талаба ҳар яке дар нақши каҳрамонӣ драмаро бурро ва ифоданок хонанд.
2. Дақиқиву Фирдавсӣ киҳо буданд? Бо ёри муаллим шарҳ диҳед.
3. Чаро драма аз гуфтори Фирдавсӣ шуруъ мешавад?
4. Байтҳои алоҳидаи драмаро (мувофиқи интихоби муаллим) аз ёд кунед.

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	3
АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ Ё ФОЛКЛОР	4
Суруду тарона	4
Сурудҳои таърихӣ	4
Шӯриши Восеъ	5
Тарона	8
Ғарибӣ» ё худ «Ғарибнома	10
Ғарибӣ	11
Рубоӣ	12
Дубайтӣ	14
Чистон	17
Намунаи чистонҳо	19
УНСУРУЛМАОЛИИ КАЙКОВУС	23
Бобҳо аз «Қобуснома»	24
Андар шинохтани ҳаққи падар ва модар	24
Андар фурутанӣ ва афзунӣ ҳунар	26
Андар пеша чустан дар суҳандонӣ	30
Тартиби (таом) хӯрдан ва оини он	32
Андар меҳмонӣ қардан ва меҳмон шудан ва шароитҳои он	34
ФАРРУҲИИ СИИСТОНӢ	39
НИЗОМИИ ГАНЧАВӢ	44
Аз осори Низомии Ганҷавӣ. Подшоҳи золим ва ҷавони саховатпеша	45
Достони «Хайр ва Шар»	48
Султон Санҷар ва пиразан	64
МУҲАММАД ҒАЗОЛӢ	69
Ҳикоятҳо аз «Насиҳат-ул-мулк»	70

САЙФИ ФАРҒОНӢ	77
МУҲАММАД АВФИИ БУХОРОӢ	80
Ҳикоятҳо аз «Чомеъ-ул-ҳикоёт»	80
ЗИЁУДДИНИ НАХШАБӢ	90
Ҳикоят аз «Тӯтинома»	91
ИБНИ ЯМИНИ ФАРӢОМАДӢ	94
ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ	97
НОСИРИ БУХОРОӢ	103
ЗАЙНИДДИН МАҲМУДИ ВОСИФӢ	107
Ҳикоятҳо аз «Бадоеъ-ул-вақоеъ»	108
ШАВКАТИ БУХОРОӢ	120
НОЗИМИ ҲИРОТӢ	122
АҲМАДИ ДОНИШ	126
Пораҳо аз «Наводир-ул-вақоеъ»	127
АБУЛҚОСИМ ЛОҲУТӢ	141
МУЪМИН ҚАНОАТ	147
ЧУМЪА ОДИНА	155
САФАРМУҲАММАД АЙӢЮБӢ	163
Амир Исмоил	163
ДақиқӢ	180

Қурбон Хоҷаев, Аҳмад Абдувалиев,
Нуриддин Шарафиддинов, Баҳодур Раҳматов

АДАБИЁТИ ТОҶИК

КИТОБИ ДАРСӢ БАРОИ СИҶФИ 6

Муҳаррир
Муҳаррири техникӣ
Таррох
Саҳифабанд

Малика Меликова
Қобилҷон Саъдуллоев
Фурӯзонфар Неъматов
Фаридун Раҳимов

Ба матбаа 25.12.2014 супорида шуд.

Ба чоп 26.12.2014 иҷозат дода шуд.

Андозаи 60x90 ¹/₁₆. Коғази офсет. Ҷузъи чопӣ 12.
Адади нашр 100 000 нусха. Фармоиши № 22/2014

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734024, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дониш, 50.

Тел.: 222-14-66

E-mail: najmiddin64@mail.ru